

РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛАВИСТИ
ЗА VII МЕЃУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ КОНГРЕС ВО ВАРШАВА

ОДБОР

*Блаже Конески,
Димитър Митрев,*

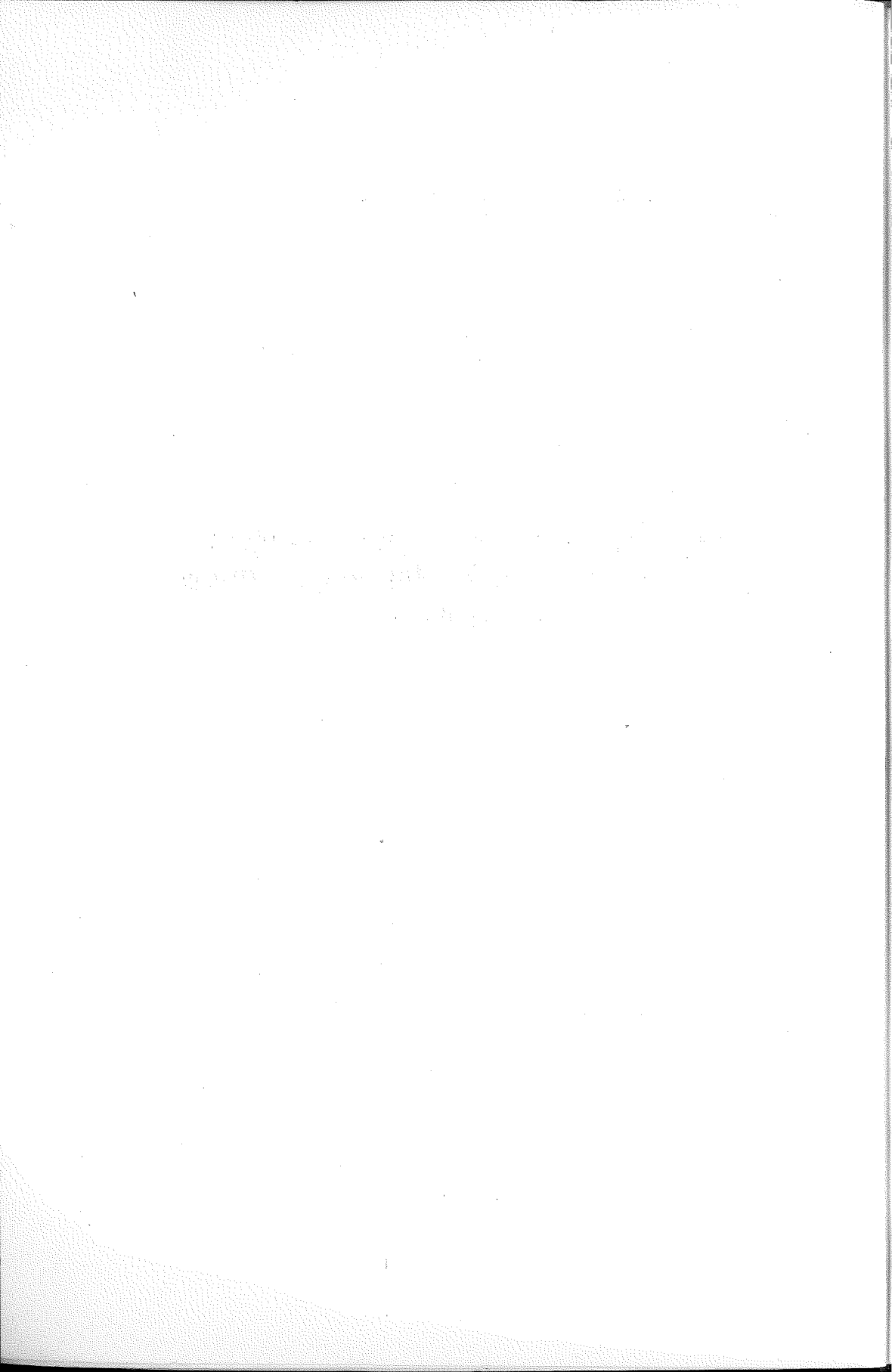
Хараламѝе

Книгата се издава со помош на Републички фонд
за научно-истражувачка работа на СРМ

Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ

БИБЛИОТЕКА

Скопје, 1973

ЛИНГВИСТИКА

ANTHONY

1. Во дијалектолошката литература добро е познато дека два дијалекта или две наречја на еден ист јазик, како и меѓу дијалектите на два соседни сродни јазика нема многу остри граници. Меѓу нив има еден појас кој може да биде потесен или поширок, во зависност од ред околности, каде што се среќаваат дијалектни особености и од двата соседни дијалекта, а на јазичните пограничја и особености од двата гранични јазика или нивните гранични дијалекти.¹ На тој простор се разграничуваат голем број дијалектни диференцијални црти карактеристични за граничните области, па поради тоа тука се среќава и најгуста мрежа на изоглоси. Таквите дијалектни области познати се под називот „преодни“, а говорите од таков вид се викаат „преодни“ говори.²

Но покрај овој вид особености во преодните области се среќаваат и бројни иновациони црти кои не се јавуваат ниту во еден од околните дијалекти. Со тие иновациони појави преодните области се изделуваат како посебни територијални говорни индивидуалности и им се противставуваат на граничните дијалекти.

Иновационите појави во преодните дијалекти се од два вида. Едни се јавиле, како и во секоја друга територијална говорна единица, како резултат на внатрешните фактори што делуваат во процесот на стабилизацијата на фонолошкиот систем и граматичката структура на односниот дијалект. Други се предизвикани од различни надворешни фактори. Меѓу последниве посебно се изделува онаа група диференцијални особености што настанале како последица на меѓудијалектниот контакт.

Во понатамошното излагање ќе укажеме на некои од покарактеристичните иновациони особености на два типа преодни говори во Македонија — во северните говори, кои со граничните српски и делумно

¹ Р. И. Аванесов, *Очерки русской диалектологии*, Москва 1949, стр. 202 нт. J. Šerech, *Zur ukrainisch-weissruthenischen Sprachgrenze*, Orbis, Bulletin International de Documentation Linguistique, t. II, № 1, Louvain 1953, str. 45. — J. Bélič, *Hranice mezi příbuznými jazyky a pomezní nářeční izoglosy*, Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, стр. 135 нт.

² А. Белић, *Дијалектии Источне и Јужне Србије*, Београд 1905, стр. XXVI.

со зична зона, и во преодните говори источното и западното. сочинуваат преодна двете основни македонски на-

2. македонскиот и

еден доста широк ареал на целото денешно од границата со па до југословенско-бугарската граница на исток. Во ареал влегуваат сите северни македонски говори: долно-полошкиот, скопско-црногорскиот, кумановскиот, кратовско-овчеполскиот и кривопаланечкиот, а на српската јазична говорите во заедно со ѓаковичкиот, косовски говори, потоа говорите по долината на Морава до Стубал и во горниот тек на реката Пчиња. На источната страна со оваа говорна област се разграничуваат дијалекти во Босилградско, Каменица, Кустендилско Краиште и географски регион го исполнуваат пространи планински масиви — Скопска Црна Гора, Руен, Козјак и Осогово.

Во јазичен поглед спомената област е доста уедначена. Лингвистичка граница меѓу македонската и српската јазична територија скоро и не постои.³ И до колку зборуваме за јазична граница во овој регион, мислиме за граница на сферите на двата литературни јазика — македонскиот и српскиот. Тука се разграничуваат сферата во која се употребува македонскиот литературен јазик и сферата каде што се употребува српскиот литературен јазик. Границата на тие две сфери е истовремено и етничка граница, а денеска и административна граница меѓу СР Македонија и СР Србија. — На источната страна овие две сфери се разграничуваат од сферата во која се употребува бугарскиот литературен јазик. На македонско-бугарското пограничје јазичната (литературна) сфера се поклопува со етничката и државната граница меѓу СР Македонија и НР Бугарија, а на српско-бугарското пограничје јазичната граница, која е истовремено и етничка граница, не се поклопува со државната граница.

3. Дијалектните особености што ги обединуваат сите споменативе преодни говори во една целина во зависност од нивниот однос кон околните јазици и дијалекти можеме да ги поделиме на три групи.

Една голема група дијалектни особености преодните говори ги поврзуваат со другите штокавски дијалекти на српската јазична територија. Меѓу покарактеристичните од нив спаѓаат: изедначувањето на континуантите на *ѝ* и *ь* во јака позиција: *са̃н, га̃н*; развојот на почетните *вѝ-* и *вь-* во *у*: *унук, удовѝн, унуѝре, улезе*; замената на **ѝ* со *у*: *рука, ѝуѝ, у руку, иду, њу*; пазењето на палаталните *љ* и *њ*: *ѝоље, њѝа, њива*; пазењето на непрегласеното *а* во *ѝрава* и замената на *ѝ* со *а* во *ораси* и *сваки*; замената на **јѝд-* со *јег-(јеге)*; доследната замена на прасловенските палатални **t', *d' < *tj, *dj* со *ќ—ѝ*: *воќка, леѓа, обуке, меѓњик/меѓњик, суѓенице*; јотувањето на *-лј-* во *љ*: *зеле, коље*. Од областа на морфологијата преодните говори со штокавското наречје го сврзуваат: множинската наставка *-е* кај именките на *-а*: *жене*; личната замена *он*; заменско-придавските наставки *-ја, -оја*: *њеја, свакоја, до-*

глаголските во 3 л. мн. -мо во 1 л. на презентот: *викамо*,
 потоа предлозите *из* и *уз*:
 -ик (<
 -ља: *ѿкаља*, -уља: *мајаруља*,
вaмѿирача, -уша: *водаруша*, *овчаруша* и др.

Некои од приведените особености претставуваат архаизми фонемите *љ*, *њ*, предлозите *из*, *уз*, аористната наставка -*ше*, споменатите именски суфикси), но повеќето се иновации што настанале на српската територија, каде што се наоѓа и нивното иновационо огниште. Нивните јужни изоглоси ја преминуваат денешната српско-македонска граница, а добар дел од нив на исток навлегуваат и на бугарската јазична територија на правецот Трн—Берковица и натаму.⁴ ната граница на повеќето од овие црти на македонскиот терен образуваат еден изоглосен сноп кој оди приближно по правецот Тетово—Скопје—Крива Река до Крива Паланка и бугарската граница. Една помала група изоглоси допира и до Свети Николе и Пробиштип.⁵ По таков начин во северна Македонија, но јужно од денешната српско-македонска јазична граница, се оформил густ изоглосен сноп што јасно ја разграничува преодната дијалектна област од другите две македонски наречја. Надвор од тој сноп остануваат само неколку изоглоси: на фонетските разновидности *ѿрава* и *ора*, наставката -*ока* и предлогот *уз*. Предлогот *уз* во оваа форма се употребува уште и во Полог, во поречкиот говор, спорадично и во велешкиот. Исто така јужно од линијата Скопје—Велес—Штип поминуваат и изоглосите на формите *ѿрава* и *ора*.⁶ Најдлабоко на македонската јазична територија продреле предлогот *у* (< *уѿ*), заменката *он* и фонемите *ќ*—*ѿ* место прасловенските **t'*, **d'* во одделни лексички единици. Нив ги наоѓаме во сите привардарски говори сè до Солунскиот Залив, а примери со *ќ*—*ѿ* дури и на поширок ареал.⁷

4. Втората група ја претставуваат дијалектни особености што ги поврзуваат преодните дијалекти со македонската јазична територија. Како потипични македонизми во преодните говори се сметаат: фонетскиот облик на глаголската морфема -*на*- (< **-нѿ*): *ѿагна*, *ѿагнале*; испуштањето на вокалите во проклитиките пред збор што почнува со вокал: *се изми* > *с-изми*, *ме изеде* > *м-изеде*, *га умре* > *г-умре*; појавата

⁴ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватској језика*, Нови Сад 1956, стр. 14 (=Дијалектологија). — Значај лингвистичке географије за упоредно и историско проучавање јужнословенских језика и њивових односа према осталим словенским језицима, Јужнословенски филолог, XXII, књ. 1—4, Београд 1957—1958, стр. 179 нт.

⁵ Б. Видоески, *Основни дијалектни јрѿи во Македонија*, Македонски јазик, XI—XII, кн. 1—2, Скопје 1960/61, стр. 14.

⁶ Б. Видоески, *Македонскиите дијалекти во свейлинаја на лингвистичкајта географија*, Македонски јазик, XIII—XIV, кн. 1—2, Скопје 1962/63, стр. 100.

⁷ Примери со *ќ*—*ѿ* < **tj*, **dj* превладуваат во централните, штипско-струмичките и тиквешко-мариовските говори. Во западните периферни говори и во крајните источни дијалекти нивниот број се смалува; таму се јавуваат само во по неколку лексеми (*куќа*, *ке*). Во југозападна Македонија единствено нив ги нема во Корчанско и во југозападните костурски села.

на протетичко

испуштањето

на *ӣ, g* во група со

веш, грозд >

звучни консонанти; тврдиот изговор на *л*; и од

ските клитики *не*, *ве*, формите *са* во 3 л. мн. од

морфеми: *-(x)мо* во 1 л. мн. на аористот и

скјот прилог: *седееки*, губењето на родовата

ната на партиципот: *биле*, *рекле*; испуштањето на помошниот глагол

во 3 л. на Он ми дека *ријнаја* от кола; одделувањето

на партикулата *не* од глаголот со заменски енклитики: *Не ми збори*, *Не*

се љуши на мене, и др.

Огништето на оваа група особености се наоѓа на македонската

На север тие го преминуваат македонскиот јазичен ареал

и се јавуваат во помала или поголема мера готово во сите гранични

српски дијалекти. Сп.: *g-иде*, *дваес*, *рекомо*, *бидем*, *ке дам*, *чекајки* (Гњилане)⁸, *ке g-иде*, *ӣрс*, *цврс*, *ӣрши*, *не*, *ве*, *ӣресомо*, *знајеки* (Врање)⁹, *бивол*,

ӣрос, *ӣедесе*, *дошле*, *не ми казуј* (Бујановац)¹⁰, *мос*, *ӣагнале*, *са* (Гаковица)¹¹.

Северните изоглоси на повеќето од приведените особености допираат

приближно до линијата Гаковица—Гњилане—Стубал—Крива Феја.

Тука тие се вклопиле во изоглосниот сноп на оние појави чиј центар се

наоѓа во преодната зона (в. т. 6). Нешто посеверно од споменатава линија

навлегле само неколку особености. Примери со елизивија на вокалите и со

загубени *ӣ, g* на апсолутниот крај можат да се сретнат и во косовско-

ресавските говори¹². Во нив не се непознати и заменските форми *не*, *ве*

и наставката *-(x)мо*.

5. Граничните српски говори со македонската јазична територија

уште повеќе ги поврзуваат т.н. балканизми, како што се: губењето на

квантитативните разлики на вокалите и на нивните интонациски опози-

ции, аналитичкиот начин на искажување на падежните односи, аналитич-

ката компарација, губењето на инфинитивот, образувањето на глагол-

ските конструкции со партикулата *ке*, удвојувањето на објектот и др.

Меѓутоа, овие црти немаат поголема важност за одредување на дијал-

ектните односи во преодните области.

6. Третата група особености во преодните говори ја сочинуваат

дијалектните иновации што ги обединуваат тие говори, а истовремено

нив ги диференцираат од сите околни дијалекти на сите три гранични

јазични територии. Тие црти се развиле на овој терен и станале дијал-

ектна карактеристика само на јазичното пограничје. Во таа група

спаѓаат: широкиот изговор на акцентираниите *е*, *о* (*ê^a*, *ô^a*): *лê^aӣшо*, *сê^a* —

⁸ Д. Барјактаревиќ, *Govorne osobine Gnjilana*, Gjurmime albanologjike. Albano-loška istraživanja 2, Priština 1965, стр. 58 нт.

⁹ Д. Барјактаревиќ, *Фонетске и морфолошке особине врањској јовора*, Врањски гласник, књ. 1, Врање 1965, стр. 36 нт.

¹⁰ Д. Барјактаревиќ, *Прешевско-бујановачка јоворна обласӣ*, Врањски гласник, књ. II, Врање 1966, стр. 180.

¹¹ М. Стевановиќ, *Ваковачки јовор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XI Београд 1950, стр. 133 нт.

¹² П. Ивиќ, *Дијалектнологија*, стр. 100.

сноп остануваат само неколку изоглоси: на *а̋*, подвижните вокали, метатезата на *а̋* и *ѣ*. Овие особености се *ѣ* и значително по на север од споменатава граница. Фонемата *ѣ* и подвижните вокали познати се во целата јужноморавска говорна област, во тимочко-лужничкиот дијалект и на еден широк појас на бугарското на правецот Трн — Берковица¹⁵. Измената на *зј* во *јз* ја познаваат и косовско-ресавските дијалекти¹⁶. Северната изоглоса на наставката -у во презентот оди нешто појужно од главниот изоглосен сноп. Во врањскиот говор спрема констатацијата на Барјактаревик пообични се презентските форми на -м: *носим*¹⁷, а во говорот на Гњилане тие се и единствени во употреба, сп. *берем, бричим*¹⁸. Наставката -ики, која Белиќ ја забележил во врањскиот говор¹⁹, во Гњилане Барјактаревик не наоѓа. Таму е во употреба наставката -еѣа со варијантата -еѣи: *момчеѣа — момчеѣи*.²⁰ — На источната страна северните и јужните изоглоси се затвораат на пограничјето со бугарскиот јазик. Само неколку изоглоси ја минуваат јазичната граница. Силната палатализација на *л* и *н* ја познава и кустендилскиот говор, сп. *кољѣба, белѣим, цаѣим*.²¹ Во одделни случаи таму се јавува и хијатско *в*: *дува, ојдѣва, донесѣва*.²² Во Краиште и Пијанец се чести и имперфектни форми со -ше: *работѣшеа*.²³ Источната изоглоса на заменката *ву* ја зафаќа целата западна периферија на кустендилскиот говор — Краиште, Каменица и Пијанец. Изоглосите на другите црти се сврзуваат западно од јазичната граница на просторот меѓу Крива Река (кај Крива Паланка) и Горна Пчиња. — На запад повеќе изоглоси одат сè до албанската граница. Во говорот на Ѓаковица М. Стевановиќ приведува примери од типот: *дѣн, сѣн, седѣм, оѣн, слунѣ, снаје, сѣреје, даљеко, сѣољѣца, млоѣо, ѣанѣи, лојзе, ѣу, они имав, бија*.²⁴ Готово сите овие црти констатирани се и во говорот на Сретечка Жупа, сп. *дѣи, ѣавук, слуза, жеѣи, ѣанѣи, оѣне, коњѣица, змиѣики, ву, ѣу*.²⁵ Но во овие два говора веќе не се јавува наставката -у во 1 л. на презентот или е сосема ретка. Во сретечкиот не се познати ни наставките -в и -ја. Нивните изоглоси остануваат нешто поисточно од територијата на споменативе два говора. — Изоглосите на дијалектно-диференцијалните црти од оваа група претставуваат затво-

¹⁵ Цв. Тодоров, *Северозападните бѣлгарски говори*. Сборник за народни умотворения и книжнина, кн. 41, София 1936, стр. 201.

¹⁶ П. Ивиќ, *Дијалектологија*, 100.

¹⁷ *Врањски јасник*, I, стр. 41.

¹⁸ *Gjurmime albanologjike*, 2, стр. 93.

¹⁹ А. Белиќ, *Дијалекти*, стр. 366.

²⁰ *Врањски јасник*, II, стр. 200.

²¹ И. Умленски, *Кустендилскиот говор*, Бѣлгарска академия на науките, София 1865, стр. 44.

²² И. Умленски, ц. д., 39.

²³ И. Умленски, ц. д., 109.

²⁴ М. Стевановиќ, ц. д.

²⁵ М. Павловиќ, *Говор Сретѣчке Жупе*, Српски дијалектолошки зборник, VIII, Београд 1939.

со другите македонски како што видовме, се во еден изгласен сноп, во се слеваат исто така и изоглоси на особеностите што од север т. 3). Најголема на изоглоси наоѓаме особено на правецот Скопје—Тетово—Призрен, каде што се разграничуваат преодните говори со западното македонско На простор во изоглосниот сноп се вклопуваат и изоглосите на диференцијалните црти меѓу западното и источното наречје. По тој начин тука се слеваат близу стотина изоглоси на различни дијалектни диференцијални особености — граматички, зборообразувачки и лексички. Источно од Скопје, на пограничјето меѓу преодната зона и источното изоглосите одат нешто поразредено, особено на просторот меѓу Куманово и Штип. Тие се расипуваат во две групи од кои едната оди по правецот Скопје—Пчиња—Крива Река, а втората по правецот Скопје—Свети Николе—Пробиштип—Кратово. Така порастурени тие одат готово до Кратово—Крива Паланка, каде што се собираат пак во една погуста група на пограничјето со бугарската јазична територија. Поразредено овие изоглоси одат и на српската страна. Таму значително се смалува и бројот на диференцијалните црти меѓу преодните и другите српски дијалекти, а со тоа се намалува и густината на мрежата на изоглоси. Меѓутоа, и на оваа страна изоглосите на иновационите појави одат заедно со изоглосите на оние особености што се дојдени од југ и се обележени како македонизми.

7. Во преодната меѓујазична зона покрај погоре споменатите наоѓаме уште два вида иновациони појави.

Едни од нив се јавуваат во поодделни локални говори на преодната зона. Тој вид иновации формираат по периферијата на преодната област нови микроиновациони огништа и со тоа го нарушуваат дијалектното единство на областа. Во оваа група иновации би дошла, на пример, измената на краесложното веларно *л* во *в* во говорот на Сретечка Жупа, сп. *гал* > *дав* : *гала*, *сѝол* > *сѝов*, *сѝолче* > *сѝовче*.²⁶ Во горанскиот говор *в* се обезвучува на крајот и пред безвучна согласка: *бил* > *биф*, *калк* > *кафк*, но *сѝва*. — Во горанскиот торбешки говор, сосема периферен, како негови сопствени иновации се јавуваат прегласувањето на *о* во *у* пред загубен консонант, сп. *чук*, *ѝуегар*, *куач*, *суел'ка*, *ѝуар*, *ѝуас*, како и измената на крајното палатално *ѝ* во *к*: *зек*, *ѝек*, *клек*, и др. — Во јужниот појас на преодната област вокалното *л* зад дентално-алвеоларните консонанти се заменило со *ла̋*: *гла̋о*, *гла̋жан*, *сла̋ба*, *сла̋за*, *ѝла̋че-кла̋че*. На другата територија од оваа зона, како што веќе споменаваме, во оваа позиција *л* > *лу* додека на јужното пограничје има *ол* (во тетовскиот), *ѝл* (во скопските) или *ѝ* (во штипско-кочанските).

8. Поголема диференцијација во самата зона создаваат некои појави предизвикани од една иста причина, но различно реализирани во поодделни локални говори. Така, на пример, поради губењето на гласот *х* во сите овие говори се загрозила позицијата на имперфектната форма.

²⁶ Павловић, ц. д. 80,

полскиот,

некои глаголски типови се изедначиле со соодветните презентски

Таа во

паланечкиот се отклонила со реструктурирање на основа со помош на наставката *-ше* од 2 и 3 л. едн., која се проширила во сите лица, сп. *викаше-м, викаше, викаше, викаше-мо, викаше-ѿе, викаше-в* (негде: през. *вика-м, вика-ш, вика, вика-мо, вика-ше, вика-в*). Морфемата *-ше-* се јавува како единствен различителен морфолошки елемент, додека општиот дел и наставките се исти во двете форми (освен во 2 л. едн.). — Во кумановскиот говор пак наставката *-ше* се задржала само во еднината, додека во множината диференцијалната морфолошка функција презеле наставките *-смо, -сѿе, -ва* или *-сва*, сп. импф. *вика-ше, вика-ше, вика-ше, вика-смо, вика-сѿе, вика-ва/вика-сва*: през. *вика-м, вика-ш, вика-ѿ, вика-мо, вика-ѿе, вика-в*. Во множината имперфектните наставки го добиле елементот *с* од 2 л. И овој процес се извршил на нашиот терен независно од другите дијалекти. — Во овчеполскиот и кратовскиот говор, како и во соседниот штипски, во 1 и 2 л. мн. по губењето на *х* дошло до удолжување на основниот вокал. Должината е искористена потоа за проширување на наставките на тој начин што од удолжениот вокал се излачуваат два кратки, сп. *викамо > викамо > викамо; носехмо > носемо > носемо*: през. *викамо*. Во осоговските села се генерализирала единствена наставка: *вика-амо, вика-аѿе*, а според нив и: *носе-амо, носе-аѿе, бѿре-амо, бѿре-аѿе*: през. *вика-мо, бѿре-мо, носе-мо*.²⁷ — Во сретечкиот говор, каде што е акцентот стабилизирани на третиот слог, имперфектната основа се преобразувала само со елементот *-ш-* од 2 и 3 л. едн., но се модифицирале истовремено и наставките за 1 л. едн. и во множината со додавање на елементот *-о-* преземен од аористот, сп. *идеш-о, идеш-е, идеш-е, идеш-омо, идеш-оѿе, идеш-оа*: аор. *ид-о, ид-е, ид-е, ид-омо, ид-оѿе, ид-оа*, а презент: *иде-м, иде-ш, иде-ѿ, иде-мо, иде-ѿе, иде-ѿ*.²⁸

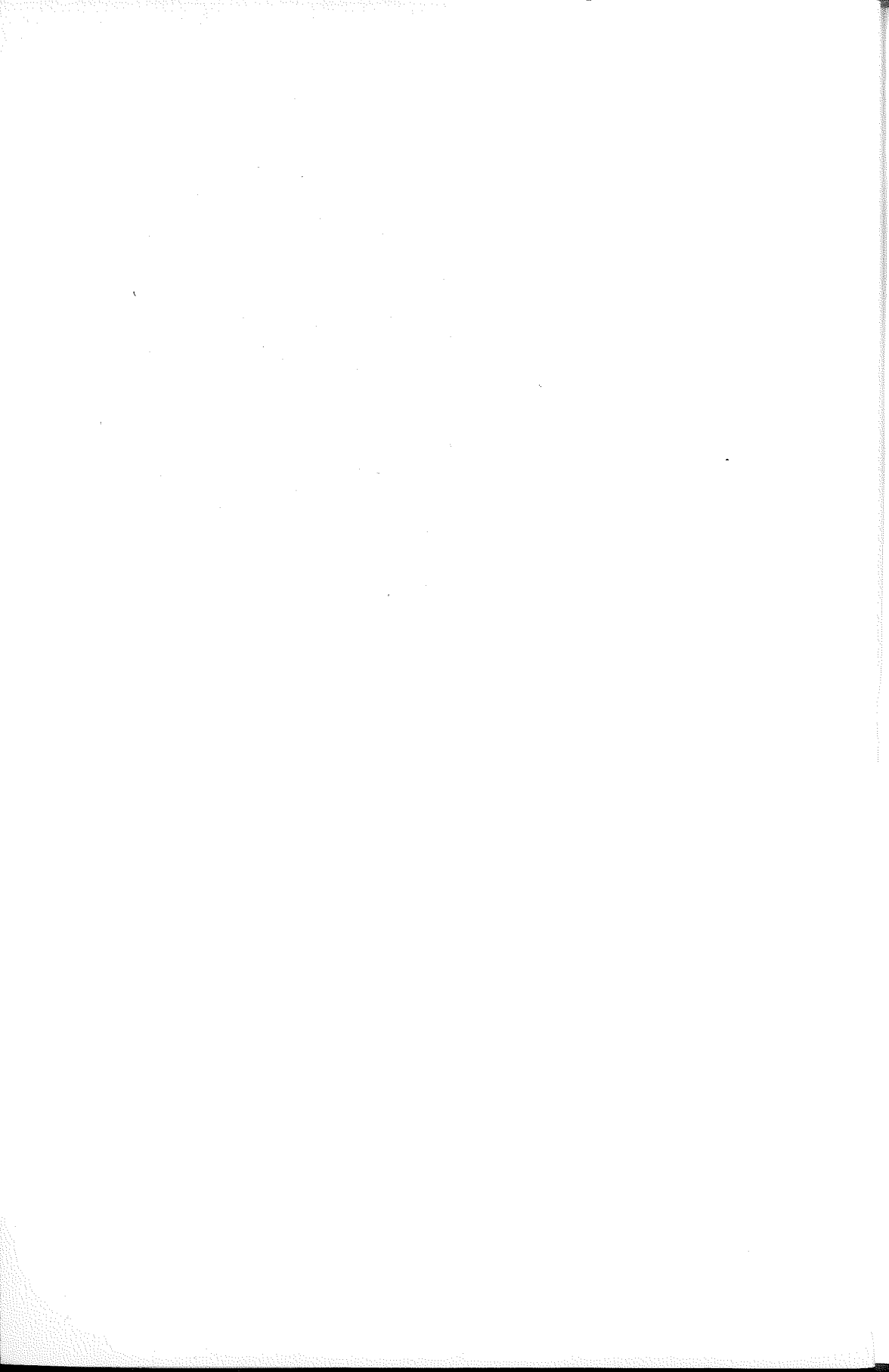
9. Вториот вид иновациони појави коишто се јавуваат на периферијата на преодната зона се т. н. контактни иновации. Тие претставуваат компромис на два резултата реализирани во граничните дијалекти. Овие иновации се среќаваат на самото пограничје меѓу преодната област и другите соседни дијалекти. По овој начин се добила, на пример, наставката *-ика* во горанскиот говор, сп. *ѿлика, ѿелика*, спрема *ѿлики, ѿелики/ѿлики, ѿелики* во соседниот призренски, и *ѿлиња, ѿелиња* во полошките говори со кои граничи на југ. Во резултат на таков контакт настанала и сретечката множинска морфема *-иѿчики: ѿевчиѿчики*, која се употребува наспоредно со *-ики (унучики)* и *-иња (унучиња)*.

На јужната периферија на преодната зона, на еден многу тесен појас на целото пограничје од албанската граница и на исток сè до границата со бугарската јазична територија во 1 л. едн. на презентот се гене-

²⁷ Б. Видоески, *Кумановскиот јовор*, с. 206.

²⁸ М. Павловиќ, ц. д. 193,

Исто така ни изоглосите
 секогаш не одлучуваат за актуелните
 кога се за сродни и гранични
 на поодделни особености се
 временски периоди, на различни етапи од јазичниот
 услови, и сосем е природно што тие не се поклопуваат
 родно не можат ни да претставуваат граница. На
 српското видовме, изоглосните снопови се
 чително подалеку север или на југ) од денешната
 Таков распоред тие имаат и на српско-бугарското, и на македонско-
 бугарското јазично

КОН МИКЛОШИЧЕВАТА ТЕЗА ЗА ПОТЕКЛОТО НА СТАРОСЛОВЕНСКИТЕ ГЛАГОЛСКИ ИМЕНКИ ОБРАЗОВАНИ СВРШЕНИ ГЛАГОЛИ

1. Во старословенскиот на -нѣѣ ||
и -тъѣ || -тѣѣ се како што е познато, од
глагол, без оглед на тоа дали е свршен или несвршен, преоден или
непреоден или повратен. старосла-
вянскому языку, 1 язык,
стр.

2. Нас овде посебно нè интересираат таквите глаголски именки
од глаголите од свршен вид. Нивниот во старословен-
ските споменици е мошне импозантен зъданиѣ, искоу-
шениѣ, крѣштениѣ, оправданиѣ, покаѣниѣ,
проштениѣ, вѣстанѣѣ, распѣтѣѣ и мн. др.). мал од нив
нив и се и во современиот стандарден македонски
во кој имаат црковнословенско (поправо звучење
-ниѣ, односно воспѣѣѣниѣ, зѣѣниѣ, оирѣѣѣѣниѣ, рѣѣѣѣѣниѣ и др.

3. Слободното на глаголски именки на -нѣѣ || -ниѣ
и -тъѣ || -тѣѣ од свршени глаголи во старословенскиот го привлекло
вниманието уште на знаменитиот славист од втората половина на мина-
тиот век Миклошич. Разгледувајќи ја состојбата на оваа кате-
во современите словенски јазици, забележал дека во
од нив глаголски именки се образуваат од свршени глаголи во мошне
помала мера. Значи ли тоа дека во јужнословенските јазици свршените
(или губеле), во својот историски развој, способноста
да глаголски именки? Миклошич мисли — тоа излегува од
неговата теза изложена во *Vergleichende der slavischen*
1883, S. 877 — дека ни во нашиот стар словенски јазик глаголските
именки образувани од свршени глаголи не се толку народни (народски,—
nicht so колку таквите именки од не-
свршените глаголи. Со други зборови, глаголските именки образувани
од свршени глаголи се карактеристика на првиот книжевен јазик на
Словените — старословенскиот. Според Миклошича, „es ist jedoch mehr
als wahrscheinlich, dass die meisten subst. verbalia aus verba der

и
 именки во старословенскиот
 право
 од

водите старословенски
 преведувачите

со глаголска именка
 супстантивируваниот
 предава со

за
 на-дотогаш непригодениот за литературна
 тивираниот во евангелските текстови?
 да допуштиме дека и во поглед на на ваквите глаголски
 од свршени глаголи првите преведувачи, творци старословен-
 имале повеќе или помалку сигурна опора во живиот народен

стандардни

и во

вид се

донскиот стандарден напотив, —
 другите современи стандардни словенски

на глаголските

и неосновано, да отстапуваат место
од несвршени глаголи → ойравдување,
вооружение → вооружување и

7. Но дали на народни им е
на глаголски именки од свршени глаголи?
лингвисти се, се чини, единствени мислењето дека во
именки од свршени глаголи не се
народните отглаголни съществителни
само от несвршени глаголи —
не се
граматика,
лингвисти,
глаголските од свршени глаголи
во стандардниот хрватски далеку го надми-
на таквите именки во народните
од се настанати во народниот
-ње савременог книжевног
, стр. 40—53 и II књ. I, св. 2, стр. 149—
Но има и мислења дека

8. Што се однесува до македонскиот народен
владееше мислењето дека
именки од свршени

на -ње
изменето во на македонскиот
засновано врз посматрањето и анализи-
рањето на на глаголската именка во
лем македонски говори — во централните, пошироко во западно-
македонските основата стандардниот македонски
во северните, во источните, но не и во
северната источната зона

образуваат глаголски именки од глаголи од свршен вид. До колку ги има, тоа се, главно, три-четири, внесени во народните говори од јазикот на црквата со видоизменување на суфиксот *-ние* во *-ње*, *-јне*, *-не* (*венчање*, *кришјење*, *џрошјење*, *Преображење* — празник). До колку други глаголски именки од свршени глаголи се влезени во народната реч од јазикот на црквата, тие мошне често имаат суфикс *-ија*: *собрание* > *собранија*, *венчание* > *венчанија* (покрај *венчање*) и др. Во нашите јужни говори, како што ќе видиме, мошне слободно се образуваат глаголски именки од свршени глаголи.

9. Се спомена веќе несомненото влијание на рускиот јазик врз јужнословенските стандардни јазици во установувањето на категоријата на глаголските именки образувани од свршени глаголи (по пат на обично преземање на руските лексеми на *-ние* и *-ише* во бугарскиот стандарден јазик или со адаптирање на извесен број од нив и образување нови, со резултативно значење во српскиот (хрватскиот) и словенечкиот стандарден јазик). Само од себе се поставува прашањето: дали на рускиот народен јазик му е својствено образувањето на глаголски именки од свршени глаголи, што во огромен број се среќаваат во неговиот стандард?

На ова прашање се потрудила да одговори, пред петнаесетина години (во 1957), Л. Н. Булаџова во работата „Отглагольные существительные на *-ние* и *-ише* в русских говорах” (Труды Института языкознания АН СССР, т. VII, Москва, 1957, стр. 291—366). Авторката утврдува, врз голем фактички материјал, дека во рускиот народен јазик не се образуваат глаголски именки од глаголи од свршен вид. До колку се среќаваат такви именки во објавените (или останати во ракопис) дијалектолошки и др. материјали, тие се, според советската славистка, од книжно потекло или пак се образувани по углед на таквите именки во стандардниот руски јазик. Утврдувајќи дека глаголските именки на *-ње* и *-ише* во рускиот народен јазик се исконски (спротивно на мошне раширеното мислење, застапувано од С. П. Обнорски и ред други познати руски лингвисти, дека суфиксите *-ње* и *-ише* не се исконско руски, туку се зајмени од црковнословенскиот јазик), Булатова ги прави овие резерви: „Но весьма вероятно, что некоторые разряды образований на *-ние* (*-ње*), *-ише* (*-ише*) в русском языке имеют книжное происхождение. Прежде всего это относится к образованиям от глаголов совершенного вида” (стр. 362).

10. Одовде можеме да заклучиме, излегувајќи и од констатациите на Андре Вајан и Л. Н. Булатова, дека на огромна словенска јазична територија образувањето на глаголските именки од свршени глаголи не им е присушно на народните говори. (Посочувам дека во чешкиот и словачкиот јазик е сосем обично образувањето на глаголски именки од свршени глаголи.)

11. Па сепак, има словенски говори на кои образувањето на глаголски именки од свршени глаголи не им е туѓо. Тоа се македонските јужни говори, поточно оние што граничат со грчките северни говори. Во нив (на еден простор од Корча на запад до Вардар и Солун на исток)

доста слободно се образуваат такви именки со суфиксите *-ње* (*-јне*) и *-ије*, во зависност од формата на глаголската придавка. Јас го докажувам тоа во одделен труд, работен врз богат фактички материјал од македонските јужни говори.

12. Овде давам список од глаголски именки образувани од свршени глаголи, за кои има повеќе (и до 20) потврди во ексерпираниот материјал:

а) *венчање, видење, влезење, врзање, дојдење, зајворење, казање, качење, кладење, крстиње (и кришење), кујење, облечење, ошворење, простиње (и проишење), пушијење, речење, родење, свалење, сторење, шурење, убијење, угрење, умрење, фрлење, чуење;*

б) *армасање, вијасање, калесање, муабетијасање, сјасијење, ќердосање, шаксање, чаласијасање;*

в) *дојледање, дојадење, досвршење, дошејтање, завршење, закопање, зайосијење, засијање, зашресење, зафашијење, извадење, излезење, излечење, исјулење, исјерање, исјријење, наведење, најисање, наулење, оживење, озвијење, осјавенење, ошидење, ошкочање, ошкучење, ошсечење, ошсјаијење, јовијење, јоделење, јосејење, јресечење, јречекање, јроводење, разбарање, свршење, скршење;*

г) *викнаије, каснаије, кујнаије, лејнаије, ѓагнаије, седнаије, скокнаије, сјанаије, сјемнаије, шрјнаије;*

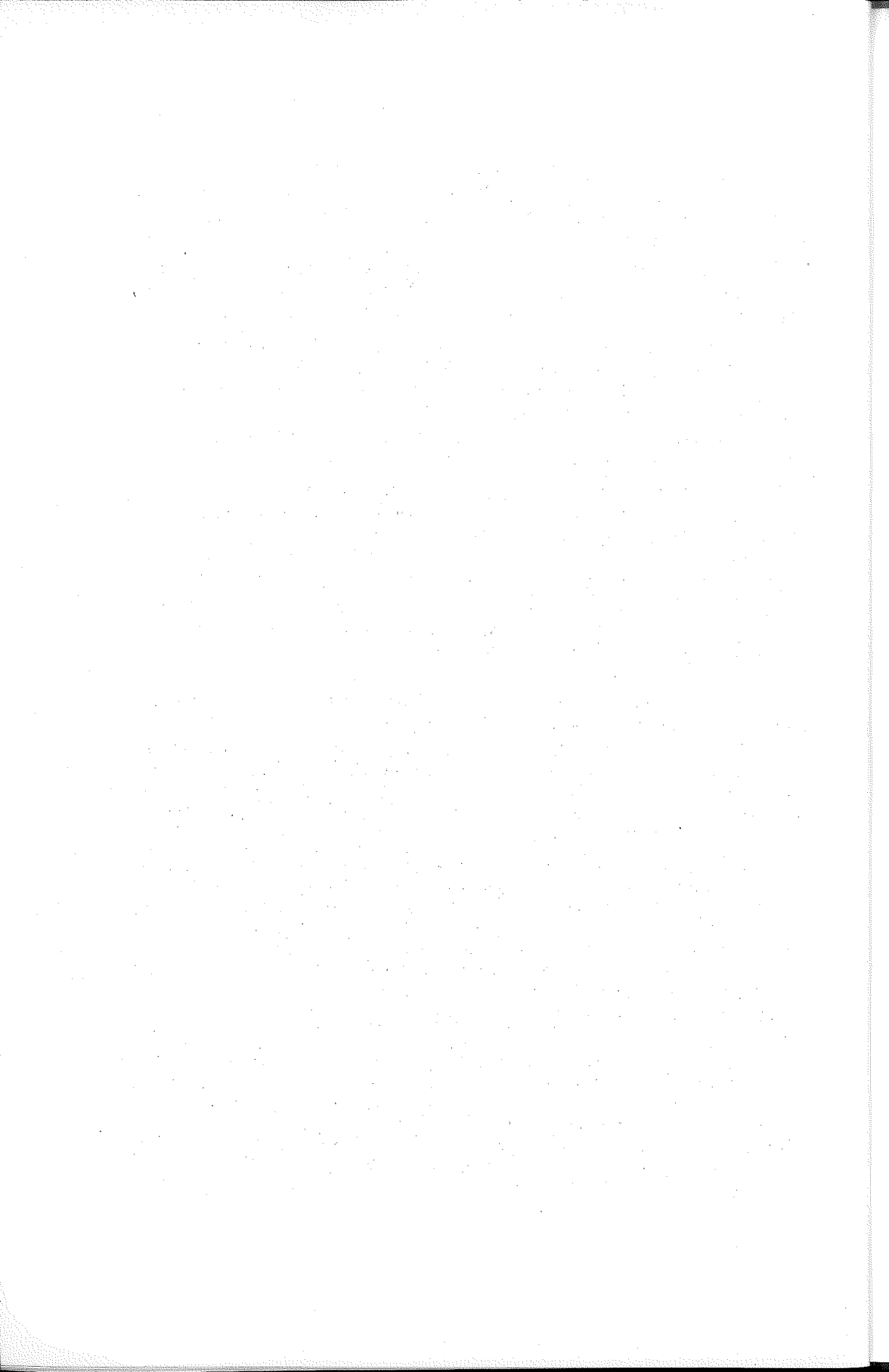
д) *кинисаије;*

ѓ) *зајинаије, исјагнаије, најолнеије, (најолнаије), осамнаије (осунаије), ошкинаије, јознаије, јрејуинаије.*

(Се среќаваат, во Воденско и др., и форми на *-ње* од свршени глаголи со општ дел на *-н*: *лејнање, рикнање, седнање, шрјнање, замнање, изјаснање, осјанање (осјанење), исјагнање, ошкорнање* и др. наредно со форми на *-ије*. Забелешка. Формите се „нормализирани“; во говорите суфиксите се: *-ње, -ије, -јне, -не, -ије, -ше.*)

13. Појавата на глаголските именки образувани од свршени глаголи во македонскиот јазик, нивната продуктивност, не може, чинам, да се објасни поинаку освен како резултат од контактот на неговите најјужни говори со грчките северни говори. Тој контакт на словенската јазична стихија со грчкиот јазик траел веќе неколку века до установувањето на кирилometодиевскиот јазик. До тогаш можело веќе во јазикот на македонските Словени што биле во постојан контакт со грчкиот јазик да се развие, во извесна мера, образувањето на глаголските именки од свршени глаголи.

14. Оттука на прашањето поставено во т. 5 можеме да одговориме позитивно: образувајќи глаголски именки од свршени глаголи при преведувањето на евангелските и други текстови од новозаветниот грчки јазик на јазикот на македонските Словени, творците на старословенскиот јазик, првиот литературен јазик на словенскиот свет, имале, повеќе или помалку, готови модели и во словенската реч на своите современици.

Петар Хр. ИЛИЕВСКИ

ОПИСНАТА КОМПАРАЦИЈА ВО БАЛКАНСКИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

(Со оглед на влијанијата од несловенските јазици)

1. Познато е дека словенските јазици од југоисточниот дел на Балканскиот Полуостров (бугарски, македонски и, до извесна степен, некои јужни и источни српски говори) имаат граматички особености со кои знатно се оддалечиле од другите словенски јазици, а од друга страна тесно се поврзале со балканските несловенски јазици. Меѓу овие особености, наречени балканизми, со право се убројува и нивната описна компарација. Балканските словенски јазици ја замениле старата синтетичка форма за компаратив со аналитичка, образувана со партикулата *по*+позитив: *по*силен, *по*бојати, *по*низок, а за суперлатив со *нај*+позитив: *нај*силен, *нај*бојати, *нај*учен и др.

Оваа појава често била предмет на научни иследувања и во извесна смисла може да се смета за разјаснета. Но во врска со зараѓањето и историскиот развој на аналитичната компарација, како и на аналитизмот воопшто, остануваат нерешени уште проблеми за кои има потреба да се пишува и зборува.

2. Факт е дека во сите индоевропски, па и во словенските јазици, се забележува една тенденција кон упростување на големото богатство на старите флексивни форми. Таква тенденција е видлива и по однос на првобитната компарација. Старословенскиот добро ја пазел наследената синтетичка форма за компаратив, образувана со суфиксот **-jos*, **-jes*, **-is* (сп. лат. *-jōs*, *-jos*, ст. инд. *-yāh*, *-yah*, грч. микенски *-jōs*, *-jos*, класичен *-ijōn*, *-ijon*, гот. *-iz-an*, лит. *-esnis*)¹. Но индоевропските суфикси за суперлатив **-ist/h/o*, (грч. *-istos*, ст. инд. *-istah*) и **-mos* (лат. *-o-mo*, *-so-mo*, *-to-mo*, *-is-o-mo*, ст. инд. *-mah*) во балтословенскиот не се запазени. Поширока употреба овде добил компаративскиот суфикс во раз-

¹ Како и во другите и.-е. јазици, овој суфикс во словенскиот прво се додавал директно на коренот од придавката, а подоцна и на основата, сп.: *слаждъш* < **slazd-is* < **sald-jes*, покрај подоцнежното *сладъчан*, *сладъчанши*, *сладъчѣ* од *сладъкъ*. На компаративската форма во словенскиот се додавала уште една наставка од основата на анафоричната, одн. демонстративната замена **-j*, **-i-ja*, **-je* и, покрај простата, имало и сложена флексија на компаративите.

ните аблаутни степени: полна *-*jes*, редуцирана *-*is* и со контаминација *-*jis*, а високата аблаутна степен *-*jos* во литовскиот е употребена за суперлатив: *ger-iaūs-ias*², *ger-iaūs-is*, 'најдобар' од *gėras*. Формите на *-iši* во старословенскиот се употребувале и за суперлатив, но тие се всушност компаративи,³ чија компаративна форма на *-i* е развиена од косите падежи. Поради тоа што формите за компаратив и суперлатив, издвоени од текстот, не се разликувале меѓу себе, во старословенскиот се јавува описно образување на суперлатив со партикулата *nan-* + компаративната форма, на пр. *nan-вѣштѣ*, *nan-скорѣ* и др. како релатив, покрај апсолутот со префиксот *prѣ-*: *prѣ-вѣгъи*, *prѣ-красни*. Ваквиот начин на образување суперлатив во ст. сл. покажува дека старата компарација била расколебана уште во општословенскиот.

Во источно-словенските јазици се забележува многу рано тенденција кон упростување на компаративните форми.⁴ Познато е дека во некои источно-словенски јазици и дијалекти покрај синтетичките форми за компаратив се образуваат и перифрастични, на пр. во рускиот со *более* и *менее* (суперлатив со *самый*), во белорускиот со *больш*, *леш*, *јорш*, украинскиот со *біли* + позитив или со партикулата *за-* во белорускиот и украинскиот, на пр. *завеликий*, *заширокій*, *зависокій*. Освен тоа, во рускиот, како и во други западни словенски јазици, има описни образувања од типот на: *получше*, *поновее* и др., за кои ќе стане збор и подолу. Според Карский⁵ белоруските форми *пóмалый*, *пóвисокій* и др. имаат значење на вистински компаративи.

Овие факти даваат повод да се помисли дека и во балканските словенски јазици описната компарација би можела да биде резултат на внатрешен развој. Неоспорно, тенденција кон ваков развој имало и кај нив, но балканските словенски јазици не можат да бидат третирани независно од другите несловенски балкански јазици, со кои овие изградиле заедничка граматичка структура. Обидот на некои слависти да ја претстават оваа особеност како резултат само на внатрешен, самостоен развој во балканските словенски јазици е одамна надминат. Описната компарација во балканските словенски јазици е одраз на целокупната аналитичка структура на балканските јазици. Таа започнала да се затврдува едновременно со постепено губење на синтетичката именска флексија и појавата на аналитизмот, кој не е просто заменување

² A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, II, 2, 1958, 589s., cf. и O. Szemerényi, *Studia Mysenaea*, Brno 1966, 25 s.

³ Доскоро тие го пазеле компаративското значење и во рускиот, сп. П. Я. Черных, *Истор. грамм. русс. языка*, Москва, 1954, стр. 203.

⁴ Кратките (именските) компаративни форми престанале да се употребуваат со определувачка функција и како резултат на тоа, уште во предписмениот период, тие ја изгубиле флексијата во сите категории (род, број и падеж). Компаративот од средниот род на *-ee*, *-ѣ* (*добрее*) и на *-e*, (*выше*), одн. *-ше* (*меньше*) служи како единствена, неменлива форма за овој вид на компаратив, сп. Ф. И. Буслаев, *Историческая грамматика русс. языка*², Москва 1959, стр. 148; Т. П. Ломтев, *Сравнительно-истор. грам. восточнославянских языков*, Москва 1961, стр. 128.

⁵ Карский, *Белорусы. Язык белорусского народа*, II—III, 1956, стр. 48, 92, цит. според Sławski (в. бел. 17), стр. 430.

на отделните падежни форми со предлошки конструкции, а целосно преобразување на морфо-синтактичката структура во овие јазици. Како резултат на активни меѓујазични контакти, балканските билингви често пренесувале во туѓиот јазик модели од својот роден јазик, или приспособувале другојазични обрасци кон граматиката на својот јазик.⁶ Такви конструкции прво се создавале на синтактичен план, а потоа тие предизвикувале и морфолошки промени во нивниот јазик.

Така е изграден и заеднички модел за компарирање придавки. Моделот, како граматичка шема, е идентичен за сите балкански јазици, составен од *префикс + придавка + предлог*,⁷ а средствата со кои се извршува функцијата на моделот се од соодветниот јазик: *йо + ѝрид. + ои, од* (буг., макед. и некои јужни и ист. срп. говори), *тѐ + ѝрид. + га* (алб.), *сана + ѝрид. + ди* (аром.), *πό + ѝрид. + ἄπό* (н. грч.), *таi + ѝрид. + de* (ром.).

3. Во сите балкански јазици нема документирани стари примери, преку кои може да се следи развојот на овој модел. Иследувањата на јужнословенски ракописи од средните векови сепак изнесоа на видело интересен материјал, од каде што можат да се извлечат драгоцени податоци за хронологијата на описната компарација во балканските словенски јазици и за начинот како се зародила и развивала оваа особеност. Овој материјал може да фрли извесна светлина и на проблемот како е обопштен моделот на описната компарација во балканските јазици.

Најстари примери на описна компарација досега се цитираа од XIV век: од Тројанската прича, Манасиевата хроника и др. споменици, каде што паралелно со синтетичките компаративски форми се среќаваат и перифрастични, на пр. адверби: *по-скоро, по-добро, по-доброџ, придавки: повогачџ, похрабевџ, подовраго* (китеза), потоа од еден пролог (сега во Библиотеката на БАН)⁸: *не можеши волеџ по тамо ит сего мџста поити* (л. 101); *јакџ же видџаџ еси полатџ, по-доброџ имат тевџ сџтворити* (л. 75^в); од влашките грамоти (XIV—XV в.): *по-многo, нан-многo, по-вџше, по-слабо, по-скоро, по-зџџ, по-добро, по-лесно, по-еџтино, по-големи*.⁹

Ј. Русек¹⁰, којшто работи над јужнословенските триоди, откри примери на описна компарација од XIII, па и XII век. Така на пр. во

⁶ Сп. Т. В. Цивьян, *К проблеме построения грамматической модели языка-посредника в системе Балк. языкового союза*, Actes du Premier Congrès Intern. des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes, VI, Sofia 1968, pp. 805—822.

⁷ Cf. В. Simeonov, *Aperçu structural, typologique et historique des langues balkaniques*, Resumés I Congr. Balk., Sofia 1966, pp. 196—199.

⁸ К. Мирчев, *Аналитички форми за сравнителна степен в два среднобълг. паметници от XIV в.*, Бълг. ез. I, 1951, стр. 215—217; сп. и *Исџор. грам. на бълг. ез.* Софија 1963, стр. 161s.

⁹ С. Б. Бернштейн, *Разысквания в области болгарской истор. диалектологии*, Москва 1948, стр. 354s.; сп. и Олга Стойкович, *Среднобълг. морфологични особености в езику на влахобългарските грамоти (XIV и XV в.)*, Бълг. ез. XIV, 1964, стр. 154.

¹⁰ *Балканизми в среднобългарских памятниках XII—XIII вв.* Actes (cf. n. 6), pp. 145—147; *Z historii komparatywu w językach bulgarskim i macedońskim*, Odbitka ze sprawozdań z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie 1966, pp. 124—127.

приписката од писарот на Битолскиот триод (XII в.) пишуван во Западна Македонија, Св. Врачи (сега село Светорача) Кичевско, тој прочита: (пони)ните ма вра(ти)е пониго си како патис(ах) ноциџ пишџце (л. 23) и во Орбелскиот триод (од XIII век), каде што се одразени црти од Дебарскиот говор, во оддел каде што се даваат напатствија од типикот стои: и станџть прѣ(дѣ) с(ва)тыли враты мало пѣна прѣдѣ (л. 220), со акцент на партикулата, што значи дека таа во ова време веќе образувала акцентска целина со основниот збор. Во истиов ракопис, пак во оддел на типикот каде што се даваат појасненија, л. 92 се вели: тои де(нѣ) порано побѣмь слоужѣѣ ча(со)вомиѣ. Истиот пример се среќава и во Хлудовиот триод (л. 13) од XIII в., како и во Пловдивскиот (л. 15), пак од XIII в., сп. и порано встанемь въ тѣ д(е)нѣ (Пловд. л. 62). Како опозит на порано се јавува во исто време и покъсиѣ, сп. Пловд. триод: в сѣ(во)тѣ) зау(тра) с(ва)т(а)го ђео(до)ра встанемь покъсиѣ за тро(ү)дѣ) линошѣ(д)шѣѣ не(дѣ)ла (л. 15). На соодветното место во Орбелскиот триод стои: до кѣсноу. Во ракописи од XIV в. се јавуваат и компарирани придавки, на пр. Пролог од 1339, л. 92: въ ча(съ) ·ѣ· и д(е)ниѣ вы(стѣ) пооблачно и(е)во и по обычаю тѣченосныи облакъ чраностѣ на огньно видѣние прѣложи.

Особено многу примери се среќаваат во Пандектите на Никон Црногорец од средината на XIV в.¹¹ Покрај спомнатите во статијата на Русек *Z historii komparat. w jez. bulg. i maced.* (в. бел. 10): оубо доврѣ ли вѣтѣ причаштати сѣ по вѣса дни или порѣткоу или кѣѣж(д)е нед(дѣ)ла тѣчно (л. 266), под(о)ват ли по да леи понти јако да малѣ скуѣвѣ вѣзложѣ тѣлоу своемоу (л. 102), великыиѣ диаконито(мѣ) даваѣ(тѣ) ·д· двѣ повѣще... онѣмѣ даваѣ(тѣ) двѣ ваще (л. 298), јакоже повѣше ре(че)нно вы(стѣ) (л. 299), можат да се одбележат и следниве примери:¹² Иувѣте оубо оцоуѣааше велико чи(овѣ)ка таготѣ имаѣта та же полегѣкѣ и легчаиши вы(стѣ) потои же зѣло легкоу вышѣоу емоу недооумѣаше сѣ вѣсти, — доврѣ ли оубо вѣ(стѣ) еже често причаштати сѣ или порѣткоу (л. 53), аще по да леи негде ради дѣѣѣ или мѣстѣ вѣтства жити оставлени сѣтѣ (л. 150), вѣ же и друуги по да леи ево маниѣен (л. 131), идеже сѣ(тѣ) визоу сѣвирѣѣт сѣ на вечерниѣ и на трапезѣ и идеже сѣт по да леи сѣвирѣѣт сѣ на повечерниѣ (л. 297), сѣтѣаѣтѣ пак по вѣше вѣсове блажниѣ и испытоуѣтѣ (л. 169), не тѣкмо во показовати сѣ. нѣ и тѣшати оутанти повѣѣ. Еже по прѣжде сѣтвори (л. 169), даже до сего оубо приходити достонитѣ повѣще же сего ради и н(ы)нѣ понеже сѣлоуѣааше сѣ нѣкыиѣ (л. 188), и зде мѣрѣ положи показавѣ јако не конѣ ни мѣскы вѣпраѣше носити сѣ достонитѣ, нѣ весѣ лиѣѣти и повѣще не прѣходити (л. 188), въ сѣдѣнѣѣ же праз(д)ники въ цѣкви никакоже вываѣтѣ. Особно еже јако же кто произвоит. Естѣ во сеи по вѣтра дѣе. въ великыѣ же праз(д)ники (л. 298), мѣ же оубо ••• постѣ вѣсѣдоваѣше. повѣше прѣдречено во вы(стѣ) (л. 306), аще же видѣши јако приемиѣт вѣтство по словоу, зѣле повѣще ѡт сочивѣ не по желанію нѣ по легкости (л. 316), и др.

Од горните примери, засега познати како најстари, може да се забележи:

¹¹ Ракописот е од источно-бугарска провениенција, се чува во збирката на Эгоров во Ленинград.

¹² За овие примери му должам благодарност на колегата Ј. Русек.

а. Додека во официјалниот книжовен јазик синтетичките компаративни форми сè уште правилно се употребуваат, во текст, каде што има послободно раскажување, како во горните случаи, проникнуваат и описни компаративни форми кои, изгледа, веќе се употребувале слободно во народниот говор.

б. Показателно е што најстарите примери со аналитичка компарација (од XII и XIII в.) се адверби. До XVI в. во писмените споменици доминираат вакви форми. Во Македонскиот превод на Дамаскиновот преку 90 проценти од описните компаративски форми се адверби: *повыши*, *подоврѣ*, *подолѣ*, *поздолоу*, *помало*, *помалоу*, *помнѣзѣ*, *понапрѣдѣ*, *поскоро*, *потаму*, *потѣнко* и сл., покрај ретките примери со придавки, како: *помали*, *позазоушны*¹³. Забележително е дека и во современите источнословенски јазици (на пр. рускиот) описна компарација со *более* и *менее* се јавува обично кај оние придавки, од кои не можат да се образуваат синтетички компаративни форми. Фактот што ваквиот начин за образување компаратив се сврзувал пред сè со неменливи зборови, покажува дека описната компарација и во балканските словенски јазици е тесно поврзана со аналитизмот воопшто.

в. Фактот што паралелно со описните компаративски форми се јавуваат и синтетички: *полегѣк*, *покрај легчаниши*, како и примерите со контаминирани форми (*ѿо* + стара компаративна форма), сп. *повѣще*, *подалеѣ*, *подалеи*, *поѿзрадѣѣ* (Никонови Пандекти), *постариши*, *помалениши* (Крнински Дамаскин, стр. 162), покажува како старите и новите форми во почетокот се борат за превласт во употребата.

4. Земени одделно, горните примери не откриваат многу како е создаден моделот на описната компарација во балканските јазици. Одговорот на прашањето за појавата на моделот на оваа граматичка категорија во балканските јазици бара компаративен материјал. Повеќето од горните примери што се јавуваат во приписи и други појасне-нија, не можат да се споредуваат со текстови од други балкански јазици. Таков материјал, иако од подоцнежное време (XVI в.), ни пружа преводот на Дамаскиновите проповеди, кои се пишувани на новогрчки.

Искажано е мислење дека образецот на описната компарација во балканските словенски јазици со *ѿо* + позитив можел да биде изграден по аналогија од н. грч. *τιό* + позитив¹⁴. — Неоспорно е дека грчкиот укажал големо влијание врз формирањето на балканскиот тип јазици. Но по однос на описната компарација, тој немал такво дејство, особено не со формите на *τιό*. Во спомнатите преводи на Дамаскиновите проповеди има примери со описна компарација на кои во грчкиот им одговараат обично описни изрази кои не се типични компаративи, ами се образувани со *πάρá*, *ὕπó*, *κατά*, сп. *повыше* — *παραπάνω*, *подолѣ* — *παρακάτω*, *поздолоу* — *ὑποκάτω*, *помалоу* — *παραμικρόν*, *помнѣзѣ* — *κατά πολλά*, *понапрѣдѣ*

¹³ Сп. П. Хр. Илиевски, *Крнински Дамаскин*, Стари текстови III, Институт за макед. ј. „Крсте Мисирков“, Скопје 1972, стр. 160—165.

¹⁴ Сп. Вл. Георгиев, *Опит за периодизација на бѣлг. език*, Известия на Института за бѣлг. ез. II, 1952, стр. 99—101.

— παρέχει, παρεμπρός, παρέξω, потънко — καταλεπτώς, потамно — παρέχει и др. На примерите со описна компарација од овој превод понекогаш во грчкиот им одговараат синтетички образувања, на пр. потънкоу — λεπτότερος, понапрѣд — περισσότερο, сп. и ποχούδα ελεγεα за μετριοτέρους λόγους од Манасиевата хроника.¹⁵ Зборовите на Дамаскин Студит: ἐν συντόμῳ γὰρ τὰ διαλύσωμεν, во преводот на еп. Григориј се преведени: яко поскоро да раздрешни т. е. се додава компаративна форма за која нема паралела во грчкиот.

Во н. гр. и денеска, покрај описните форми со πίο, се среќаваат и синтетички на -τερος и -τατος а има и други начини за образување елатив со: πολύ (π. καλός), κατά (κατακόκκινος), παν- и др., со удвојување на придавката, на пр. φίλῳ φίλῳ βουόνῳ и др. Неоспорен факт е дека во образувањето системот на компарацијата во н. грч. со πίο се сеќава романско влијание (сп. итал. più), при сè што формансот πίο е развиен на внатрешна основа од грч. πλιό, а ова од πλέό, одн. πλέον, кл. грч. πλείον. Но потеклото на н. грч. πίο е од понова дата. Тоа уште не било развиено во времето кога партикулата *ио* во балканските словенски јазици веќе била во употреба со компаративска функција. Од паралелните изрази со παρά, κατά, υπό и др. се гледа како постепено во грчкиот се создавал образец за компарација со *и*редл. + *и*ридавка.

Моделот на описната компарација во балканските јазици можел да биде позајмен од балканскиот латински. Во латинскиот рано се јавува ваквиот начин на степенување. Познато е дека во класичнолат. придавките чија основа завршува на два вокала од типот на: idoneus, dubius, arduus редовно образуваат компаратив со *magis* и суперлатив со *maxime*. Во вулгарнолат. оваа појава била раширена уште порано и описни компаративи се образувале не само од гореспомнатиот вид на придавки, туку и од оние што можеле нормално да образуваат синтетички форми. Уште кај поетот Ениј (III—II в. пр. н. е.) среќаваме ваков пример: *plus miser sim*.¹⁶ Едни од романските јазици го обонштиле *plus* за образување компаратив и суперлатив, а други *magis*, сп. фр. *plus beau*, итал. *più bello*, шпањол. *mas hermoso*, португ. *mais formoso*, роман. *mai puțin*, аромански *sama* (< *cum magis*) *bum*, па и албанскиот, којшто е силно романизиран, образува компаратив со *më* од *magis*. Во латинскиот компаративот се употребувал со аблатив (*doctior Petro*), кој подоцна во аналитичната система е заменет од конструкцијата со предлогот *de + casus generalis*. Така, во вулгарнолатинскиот рано е создаден образецот за компаратив од *и*рефикс + *и*ридавка + *и*редлој, којшто е наследен од романските јазици и обонштен од балканските.

Но иако во создавањето на системот за описна компарација во балканските словенски јазици е одразено туѓо влијание, средствата со кои се образуваат формите на компаратив и суперлатив, како што спомнавме, се словенски.

¹⁵ Примерот земен од Славски (в. белешка 17), стр. 432.

¹⁶ Cf. Stolz-Schmalz-Hofmann, *Lateinische Grammatik, Syntax und Stilistik*, München 1928, p. 463s.; A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris 1953, pp. 72—79,

5. Словенското потекло на партикулата *ѝо* е неоспорно, но проблем претставува како се развила нејзината компаративска функција. Ф. Славски¹⁷ ја изведува од деминутивската функција, која може да се следи во сите словенски и балтиски јазици.¹⁸ Допири во овие две функции тој гледа во следниов факт. Во рускиот и срп.-хрв. деминутивското *ѝо* започнало да извршува функција на ослабување на компаративот¹⁹ (сп. *ѝомањи* 'доста помал'), а во балтиските јазици деминутивскиот суфикс *-āks* (соодветен на слов. *-ок*) на придавките им придава повеќе својства, лит. *gerókas* 'доста добар'.

Не одрекувајќи ја оваа можност, сметаме дека и по други патишта можела да се развие компаративската функција на *ѝо* во балканските слов. ј-ци.

Познато е дека предлогот и префиксот *ѝо-*, којшто има паралели и во другите и.-е. јазици, во словенскиот добил извонредно широка употреба. Како предлог тој управувал, а во рускиот се уште управува, три падежа: *гаѝ.*, *акуз.*, *лок.* и извршува различни функции — определува: простор, време, околност, причина и др. Како префикс *ѝо-* е еден од најпродуктивните. Покрај основните својства за просторно определување, многу рано кај префиксот *ѝо-* се забележува силно развиена граматичка апстракција. Уште во ст. сл. се диференцирани функциите: дефинитивна, дистрибутивна, трансгресивна или мајоративна, одн. аугментативна, инкохативна и др.²⁰ Треба да се одбележи дека аугментативната функција е спротивна на деминутивската, сп. *поуучати*, *повторити*, *попознати* и др. (макед. *ѝокачи се*, *ѝоправи се*, *ѝодобри се* и др.).²¹ Познато е дека значењата на префиксите зависат во поголема или помала мера од значењата на зборовите со кои се поврзуваат.²² Во горните примери префиксот *ѝо-* заедно со основната лексичка со-

¹⁷ F. Stawski, *Bułgarsko-macedońskie komparatywne po-*, Prace filologiczne XVIII, 2, 1964, 429—434.

¹⁸ Сп. руски (Николски округ) *покрунѝе*, *потеплѝе*, (Рјазањски) *постарѝи*, *послабѝи*, *послаже* и др. Во украинскиот, како и во белорускиот, деминутивскиот префикс *ѝо-* се поврзува со позитив: *пóскуный* 'малу скап', *пóмѝкий* 'нешто малу мек' и др. Показателно е што акцентот и овде паѓа на префиксот, како и во балканските слов. јазици. Славски укажа примери од ваков вид и во западнсловенските јазици, но такви има особено многу во јужнсловенските: спр.-хрв. *помањи* 'доста помал', *повећи* 'доста голем' и др. Со оглед на тоа што и во балтиските јазици се употребува префиксот *po-*, *pa-* со истата деминутивска функција, на пр. лет. *pasaus̃s* 'доста сув', лит. *po-karštis* 'доста врел' и др., Славски заклучи дека оваа функција на *ѝо-* води потекло уште од балтословенската епоха.

¹⁹ А. Белић, „Дејрефиксација“ у словенским језицима, ЈФ (Јужносл. филолог) XVIII, 1949—50, стр. 96—97; сп. и Милка Ивић, ЈФ XIX, 1951—52, стр. 173s.; Juhász, *Studia slavica Academiae Scientiarum Hung.* IV, 1958, стр. 97—111. На ова *ѝо-* во словенските и балтиските јазици, во македонскиот по значење му одговара префиксот *ѝри-*, на-, сп. *ѝрисѝар*, *наѝлув* и сл.

²⁰ Сп. М. Лилов, *Из семантичната историја на глаголската представка по в български език*, Бълг. ез. XI, 1961, стр. 418—435; *Семантичен развој на гл. представка ѝо в бълг. ез.* ИИБЕ X, 1964, стр. 65—157.

²¹ Сп. Радмила Угринова, *Значењата на глаголските ѝрефикси во макед. ј.*, Скопје 1960, стр. 85—91.

²² А. Dostál, *Studie o vidovém systému v staroslověňštině*, Praha 1954, p. 262; Румяна Павлова, *О семантике предлога*, Год. на Соф. Унив. 44, 1970, стр. 227;

држина на глаголот, му придава на дејството поголема интензивност. Истата положба може да се види и кај придавките, сп. на пр. *йовише*, наспроти *помалоу*.

Од анализата на старите примери со описна компарација може да се види како се менувале значењата на *йо-* во зависност од различните ситуации. Ке приведеме неколку примери од Григоријевиот превод на проповедите од Дамаскин Студит со паралели од грчкиот. Адвербот за место *ἀποκάτω*, *ὑποκάτω* наместа е преведен со *ωτζдолѣ*, (сп. *Крнин. Дамаскин*, л. 182, 240'), а наместа со *поздолоу*: *въ* *ворбы* *ωно* *поздолоу* *вѣ* (л. 195'); изразот *ἐν συντόμῳ* го преведува со *поспешне* (л. 102'), адверб за начин, а подолу реченицата: *ἐν συντόμῳ* *νά* *τὰ* *διαλύσσωμεν* со *тако* *поскоро* *да* *раздрѣшим* (л. 145), со компаратив. Меѓу дистрибутивното *възъимаѡу* *помалоу* (л. 167') и компаративното: *помалы* *комат* *ωт* *власы* (1.118'), разликата не е само во акцентот, ами во целокупната ситуација што произлегува од синтагмата. И првата реченица може да развие компаративно значење ако се мисли дека некој зел нешто помалу од друг и ако се повлече акцентот на *йо*. Компаративното значење на *потамо* е изведено од локалното, како и во грч. *παρέκει*. За развојот на компаративската функција на *йо-* можеле многу да придонесат сложените форми со *вѣци*. Суперлативот *навѣщи* се јавува уште во старосл. текст, а компаративот *повѣщи*, којшто е адекватен по значење на грч. *πλέον*, е документиран во ракописи од XIV в. Потоа можеле лесно да се јавуваат и опозити: *помалоу* : *помнозѣ*, *порано* : *покасиѣ*, *позади* : *понапрѣдѣ* и др.

Уште Миклошич (*Etym. Wb. s.v.*) забележа дека во украинскиот *йо-* се јавува како партикула со значење на *ипр-* (*nimis, zu*) и со придавки образува еден вид суперлативи (апсолути): *йошажкий* 'премногу тежок' *йошвергий* 'премногу тврд.' Не е исклучено дека функцијата на *йо-* за придавање повеќе својства како на глаголи, така и на придавки, може да е од постара дата.²³

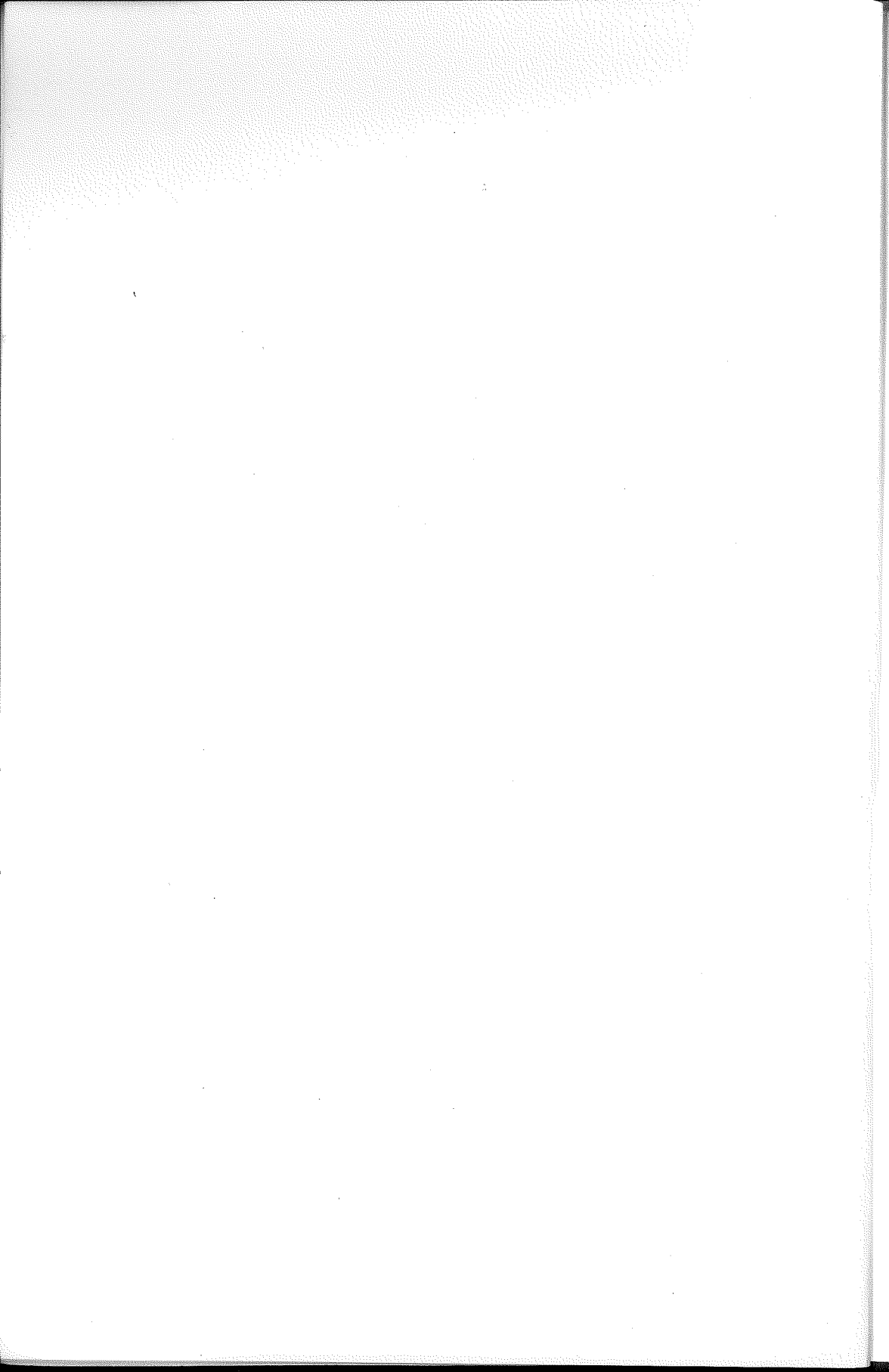
6. Откако била оформена како граматичко средство за образување компаратив, партикулата *йо-* во балканските слов. јазици ја проширила оваа функција од адвербите, преку придавките и на именки, глаголи и други видови зборови. Во влашките грамоти се среќаваат именки во

²³ Етимологијата на *йо* не е многу сигурна. Се доведува во врска со грч. *ἄπο*, гл. *ἀποδιδόναι* се преведува со *йогати*, но како предлог со лок., со значење 'по, после, зад', *йо* се поврзува со и.-е. **pos*, чие *s* е запазено во *поздѣ*. Судејќи по различните, дури и противположни значења на *йо* во словенските јазици, спонтано се наметнува прашањето дали *йо* и *порано*, можеби уште во прасловенскиот или балтословенскиот, не било поврзувано уште со некој и.-е. корен. Овде може да се приведе една аналогија од грчкиот, одн. фриг. каде што се јавува предлог *πρός*, изведен од и.-е. **pos* (од коешто е и слов. *йо*), со значење равно на *прѣс* од и.-е. **preti*, **proti*, сп. J. Pokorny, IGEW стр. 841, а ова од основната форма **per*, *prē*, од кое е и слов. *пѣ* со суперлативско значење. Украинското *йо-*, кое според Миклошич по значење е блиско на *пѣ-*, укажува на допирите меѓу овие два корена и во словенскиот. Врз основа на горното би можело да се претпостави следното: Како што компаративскиот суфикс — **jos* во балтословенскиот бил употребен и за суперлатив, партикулата—префикс *йо-*, која во извесни случаи по своето значење се допирала до суперлативското *пѣ-*, можела да биде употребена со компаративска функција, кога синтетичката компарација, под влијание на другојазичната балканска средина, започнала да ослабува во балканските словенски јазици.

суперлатив: *μειζότερος*, *μειζοτερος*, во Тројанската прича се јавува суперлатив од глагол: *μειζοτερος*, а во Македонскиот превод на Дамаскино — и компаратив од глагол: *μειζοτερος*. И оваа појава е позната во други балкански јазици. Уште кај Хомер се среќаваат компарирани именки: *βασιλεύτερος*, *-τατος* (I 160, o 533) 'поцар, најцар(ски)', *κύντερος*, *-τατος* (Θ 483, λ 427) 'покуче, најкуче(шки)', а кај Херодот (VII, 7) *δουλοτέρον* од *δούλη* 'робинка'. Но компариран глагол не се среќава во грчкиот. Во балканските словенски јазици партикулата *йо-*, како и *тај* во романскиот, покажува поголема степен на граматикализација со тоа што се придава кон секој збор или цел израз (сп. макед. *йонаг्राјосрце*), чие значење (основно или изведено) може да се степенува.

* * *

На крајот може да се заклучи дека појавата на описната компарација, како и на другите балканизми, во балканските словенски јазици е последица на едно заедничко јазичко чувство кое се развива нормално во говорите на една географска целина. Како база на системот за описна компарација во балканските јазици легнал моделот од *йреф.* + *йрид.* + *йредл.* којшто бил веќе изграден во вулгарнолатинскиот. Компаративната функција на партикулата *йо-* била веќе развиена во народниот говор во XII в. и наскоро потоа почнала да го шири својот опсег дури и кон глаголи, што зборува за нејзината брза граматикализација.

Оливера ЈАШАР-НАСТЕВА

СТИЛИСТИЧКАТА УПОТРЕБА НА ТУРЦИЗМИТЕ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

1. На денешната етапа од развитокот на македонскиот книжевен јазик, и покрај тоа што во него се одразуваат главно својствата на живиот говор, сè повеќе се забележуваат разни лингвистички диференцирања, кои се особено карактеристични во сферата на лексиката. Во рамките на ова јазично диференцирање посебно место зазема прашањето за оформување на чисто книжевна лексика на современиот македонски јазик и функционирањето на разните лексички слоеви во одделните стилови на писмениот јазик. Третирањето на ова прашање од функционално-стилистички аспект претставува секако посебен интерес за изучувањето развитокот и можностите на изразните карактеристики на лексиката на македонскиот јазик и за заемното влијание на лексиката на литературниот јазик и лексиката на уметничката литература. Во рамките на оваа проблематика важно место зазема еволуцијата на турцизмите на македонското јазично подрачје, при што од посебен интерес е секако изучувањето на факторите кои ги условиле сложените семантичко-стилистички процеси кај одделните турски лексички и морфолошки елементи.

Макар што не е секогаш лесно да се постави граница меѓу литературната и народната лексика, особено кога се работи за јазична ситуација каква што е денеска македонската, овде ќе се обидеме да укажеме на некои појави во врска со функционирањето на турцизмите како интегрален дел од македонскиот лексички фонд. Противставувањето на лексиката на литературниот и на народниот јазик, како што можевме да забележваме, се манифестира не ретко токму преку употребата на турцизмите меѓу кои, како по некое правило, во последно време се јавува сè поголем број на „разговорно“ обоени. Заедно со другите лексички елементи што, од гледна точка на современиот македонски јазик, имаат архаичен или дијалектен карактер, авторите ги користат турцизмите често како стилистички средства. Во оваа смисла особено е важна функцијата

на турцизмите во историската стилизација, во индивидуализирањето на говорните црти на одредени личности и карактеризирањето на разни говорни ситуации.

Со оглед на тоа дека и во минатото употребата на турцизмите варираше, би можело да се рече дека тие и денес, во јазикот на белетристиката, кој се развива во рамките на литературниот македонски јазик, се јавуваат како елементи што се во извесна смисла хронолошки, територијално и социјално „маркирани“. Иако е јасна тенденцијата на авторите да пишуваат на литературен јазик, во кој употребата на лексичките елементи карактеристични за просторечието се ограничува, ваквата стилистичка маркираност, реализирана на вертикален и хоризонтален план, се користи како мошне изразито средство во функционирањето на поетскиот јазик. Употребата на турцизмите во овој јазик е мотивирана, тие се кохерентен дел на уметничкото кажување. Во извесни случаи и квантитативната употреба на турцизмите, „маркирани“ или не, може да се интерпретира како вид стилистичка информација. Ова, се разбира, би се однесувало и на случаи кога тие напoлно отсуствуваат.

2. Во однос на прашањето за распределеноста на турцизмите во прозните и поетските текстови и нивната квантитативна застапеност, констатиравме, како што би можело и да се очекува, дека нивниот број е знатно поголем во прозните остварувања, чиишто изразни особености се поблиски до разговорниот јазик. Но, забележавме исто така дека нивниот процент не е мал ни во јазикот на уметничката поезија настаната во првите години по Втората светска војна. Станува збор за онаа поезија која, преку Кочо Рацин и Коле Неделковски, се надоврзува на поезијата на Константин Миладинов и традицијата на народната поетска реч. За јазикот на овие поетски остварувања е карактеристично опирањето врз изразот на народната поезија при што покрај пренесување на одделни структури и метафори, а не ретко и на цели стихови, се презема и добар дел од лексичкиот инвентар во чиј состав се наоѓа голем број на турцизми. Констатиравме исто така дека вакви елементи се користат и во случаи кога се пее за настани сврзани за Илинден и за тие од Народноослободителната борба.

Обработувањето на разни мотиви и личности од народното творештво ќе остане, меѓутоа, и натаму една од постојаните преокупации на поетите од постарата и помладата генерација. Иако секое вакво остварување значи нешто ново и посебно од јазичка и стилска гледна точка, факт е дека во основата остануваат бројни елементи од внатрешните и надворешните белези на јазикот на народната поезија. Меѓу нив со посебна фреквенција и функција се изделуваат и редица турцизми. Сп.:

Излегов опашан како маж
и ископачив место достатно за *мегдан*
го забодов *маздракот* и кренав *барјак*...

(Б. Ѓузел „Марко повторно ја добива силата“)

3. Постепеното оддалечување од народната традиција и фолклорот и ориентирањето кон новите стилови од светската литература, што се јавува веќе од педесеттите години наваму, неминовно доведува до намалување употребата на турцизмите. Меѓутоа, треба веднаш да констатираме дека модернизирањето на поетскиот израз, во чии рамки влегува и квантитативното ограничување на турцизмите, не го засега и експресивниот потенцијал на оние турцизми што се користат и натаму. Нивната вредност се реализира во контекстот каде што, во зависност од низа други фактори, имаат функција на посебни стилистички сигнали. Нашата анализа покажа дека би можела да се издели една цела „поетска категорија“ на турцизми меѓу кои со поголема фреквенција се употребуваат следните:

дамар

Црн е твојот ветар, а ноќта бела
и секој *дамар* напнат од зрелина...

(А. Шопов „Последна молитва на моето тело“)

Бијат *дамарите* во знак на одобрување,
очите транспарент се на задоволства...

(Г. Тодоровски „Враќање од аскезата“)

Му се пританја *дамарите*, но само за миг оти со погледот
веќе ја пребаруваше градината, грмадата камења, трошните
плетишта, јабољкниците и сливите, и во сето тоа откриваше
свои стапалки.

(Т. Георгиевски „Сидови“, 34)

кавал

Од тревите до *кавалот*
од стадото до облакот,
сè е бјжно
запалено.

Од градите до песната
од чекорот до чешмата
Стадо в *кавал* заљубено...

(М. Матевски „Залез“)

Поан сум светот како смрт
како фрлен *кавал* дута земја...

(Б. Ѓузел „Жена“)

корија

Ој поле од река и мала *корија*
од деца и јагниња...

(М. Матевски „Авантура“ III)

Сева *корија* и снов камен што го гледате
длабоко под мене протега жилав корен...

(А. Поповски „Мечкин камен“)

кула

Навратив
Да размениме два три збора
Прозорец да отворам
На твојата *кула* од воздишки...

(Р. Павловски „Повраток дома“)

моето бездно од нив, слушаш
небитници темни ти нуди,
моето смеење на нив
крвави *кули* до сонцето крева,
моето чекање под нив
огнови разбранува лоши...

(С. Јаневски „Танчарка на дланка“)

синџир

О тешкото! *Синџир* ти беше на робја
дур не стана народ во листена гора,
се дури со јадот од векови собран
не поведе бунтно, бунтовничко оро!

(Б. Конески „Тешкото“)

Што да се прави во ова време разјадено од преголеми
познанства
што сочинуваат *синџир* од годините во прогонство меѓу
ближните
Облаци.

(Р. Павловски „Развенчување“)

Од примерите се гледа дека турцизмите во горните стихови не само што не ја нарушуваат хармонијата туку, би можело да се рече, придонесуваат за лиризацијата на исказот. Дури и во случаи кога се употребуваат како „украшни“ елементи тие внесуваат посебна свежест. Ваквите „поетски“ тур-

цизми, кои не ја загубиле својата експресивност и покрај долгата употреба во разговорниот и писмениот јазик, се користат, како што можевме да видиме, при различни стилистички проседеи. Важно е да се подвлече дека меѓу овие турцизми се наоѓаат и такви кои претходно, во јазикот на народната поезија, се здобиле со извесна стилистичка боја.

Анализата на употребата и користењето на турцизмите како стилистичко средство покажува исто така дека тие не се вклучуваат ниту исклучуваат од исказот автоматски и безразложно. Кај Б. Конески на пример, редовно го наоѓаме турцизмот *далга* но, во песната „Колумбо“, каде што и инаку не се среќава ниту еден турцизам, авторот го употребува домашниот збор *бран*. Б. Гузел во една песна каде што зборува за дедо Ное го употребува турцизмот *гемш*, секако поради архаичноста, додека во сите други случаи *брод*. И од ова се гледа дека нивната употреба, особено кога се работи за случаи на избор, е редовно мотивирана.

4. За одбележување е и фактот дека, освен семантичките особености на турцизмите, се користат и нивните акустични вредности при што доаѓа до разни комбинации со други зборови. Доста чести се случаите кога нивната употреба е условена од надворешни причини, кога се сака да се постигне посебен ефект со римчувањето. Така:

Урнати селски гробишта,
ни крст — само влажни *камари*,

и над нив круша горничка
— на ветрот распната —
плаче со сите тајни *дамари*.

(Б. Конески „Есенско утро“)

слушај како татнат *кори*
идат коњи по пат од ѕвезди и месечина,
идат коњи, коњи, коњи *дори*...

(А. Шопов „Лузна“)

О, кој ли в зори барал *пат*
низ стрмни ридје?
Кој јавнал улав, вихрен *ат*
и кој ли идел?

(Г. Тодоровски, „Балада“)

Секако поради аудитивната сличност го наоѓаме турцизмот *белег* во следниот стих:

Од белег до лелек
од канија до востанија.

(А. Шопов „Долго доаѓање на огнот“)

бидејќи во овој поетски текст стилистичкиот ефект се постигнува главно со ваквите ритмички секвенци (сп. во претходните стихови: „Од бог до глог /од жетва до клетва...“). При определувањето на авторот во изборот на зборовите во сличните случаи внатрешната страна на зборот не е секогаш примарна.

5. Во други случаи нивниот избор е веројатно диктиран од потребата да се избегне повторувањето на истиот збор:

Нè удри в *дамари*
и сите нè збра

.....

Нè боли слатко в *жили*
довикнувањето на старите ридови...

(П. Бошковски „Тапан“)

А по него одат расплакани мајки...
за првпат е тоа во *сокакот* наш,
ќе помине време над вашите маки,
но овој ден долго ќе созре во нас.

ќе помине вечно: живееле луѓе
в *улицата* наша — на земниот кат...

(Г. Ивановски „Рашела“)

при што не ретко, во зависност од контекстот, се забележуваат и извесни нијанси во значењето:

Зборнете! — реков.

Но мојот глас ја урна тишината меѓу *сводовите*

.....

И ми се причини како моите удови да стануваат столбови во одот,

како да сум засводен со *кубе*,

како да ја носам во себе студената празнина на манастирот...

(Б. Конески „Марковиот манастир“)

Вилинската река повторно ќе потече низ градините. Се пробудуваат сите *жилки* во телото, прскаат *дамарите* на земјата.

(Ж. Чинго „Пасквелија“)

или пак се употребуваат истовремено како средство за диференцирање на говорот на одделните личности:

Децата и жената ќе ги бојадисаме. Така реши народот... — Не, вели Климо, — не така, народе! Јас сакам да ги судиме... Што има да ги вапцуваме овие волчиња, волците остануваат волци.

(ibid., o. c.)

6. Она што треба секако посебно да се истакне во врска со употребата на турцизмите во современите контексти и модерниот израз, тоа е дека, иако уметничките текстови ја следат по правило стилистичката норма и лексичката пракса, постојат и извесни отстапувања од нив што можат да се интерпретираат како иновации. Имено, констатиравме дека турцизмите доаѓаат сè почесто во нови комбинации, нови споеви и асоцијации. Така:

Едната половина закопај ја со првата љубов
Друга во каџез од магли затвори ја...

(С. Јаневски „Срце“)

Море. Море.
Минуваи неподвижно под сончевиот гердан.
Корија од огледала. Спокојност насмеана...

(М. Матевски „Море“)

Крај патот што ластареа: бресја бојлиш,
по патот: брзоодица...

(Г. Тодоровски „Во доцна пролет кон Нерези“)

А тој невозмутен, со мирноста пластена со десетлетија, задоена со
аловата увереност на градското срце — го пречека...

(К. Чашуле „Градски саат“)

Обликот на лисјата на перуниката ја асоцира кај Б. Гүзел следната поетска слика:

Денот е кремен перуниките димискиш...

(Б. Гүзел „Поема за киклопите“)

наспрема вообичаеното *сабја димискија* („сабја од Дамаск“) од јазикот на народната пјезија. Бојата на рибата, пак, кај Јаневски условува следна компарација:

Рибари, не ловете *риби седеф*
 лозари, не цедете винско виме
 везилки, не везете врели бои...

(С. Јаневски „Тифусари“)

секако според моделот од типот на *срма елек* пак од јазикот на народната поезија.

Несомнено е дека ваквите нови синтагматски парови и типови полесно се вклопуваат во функцијата на современиот поетски израз. Нивната употреба ја покажува истата кохерентност која постоела со векови меѓу нив и другите лексички елементи од речничкото богатство на македонскиот јазик.

7. Со посебна експресивност и емоционалност се здоби-ваат извесни турцизми од разговорниот јазик кога ќе се употребат во чисто интелектуални и литературни контексти. Така на пример, употребата на *дембелана* во следниот пасаж:

Независно од тоа што ние, како и другите словенски народи ќе примиме многу елементи од рускиот јазик, една формулировка како горната може да се нарече — јазична *дембелана*. Со таква формулировка се парализира волјата за свесен напор да се гради јазикот.

(Б. Конески „За македонскиот литературен јазик“)

Ваквото испреплетување на елементи од различни лексички и стилистички слоеви придонесува и за внесување на дополнителни информации. Така, освен чисто интелектуална порака, *дембелана* содржи и други конотати кои ни ја пренесуваат и емоционалната оценка на авторот, неговиот однос кон ваквата јазичка небрежност. Рефлексивната порака и емотивниот однос истиот автор ги реализира на пример и при изборот на *гаргач* во следните стихови:

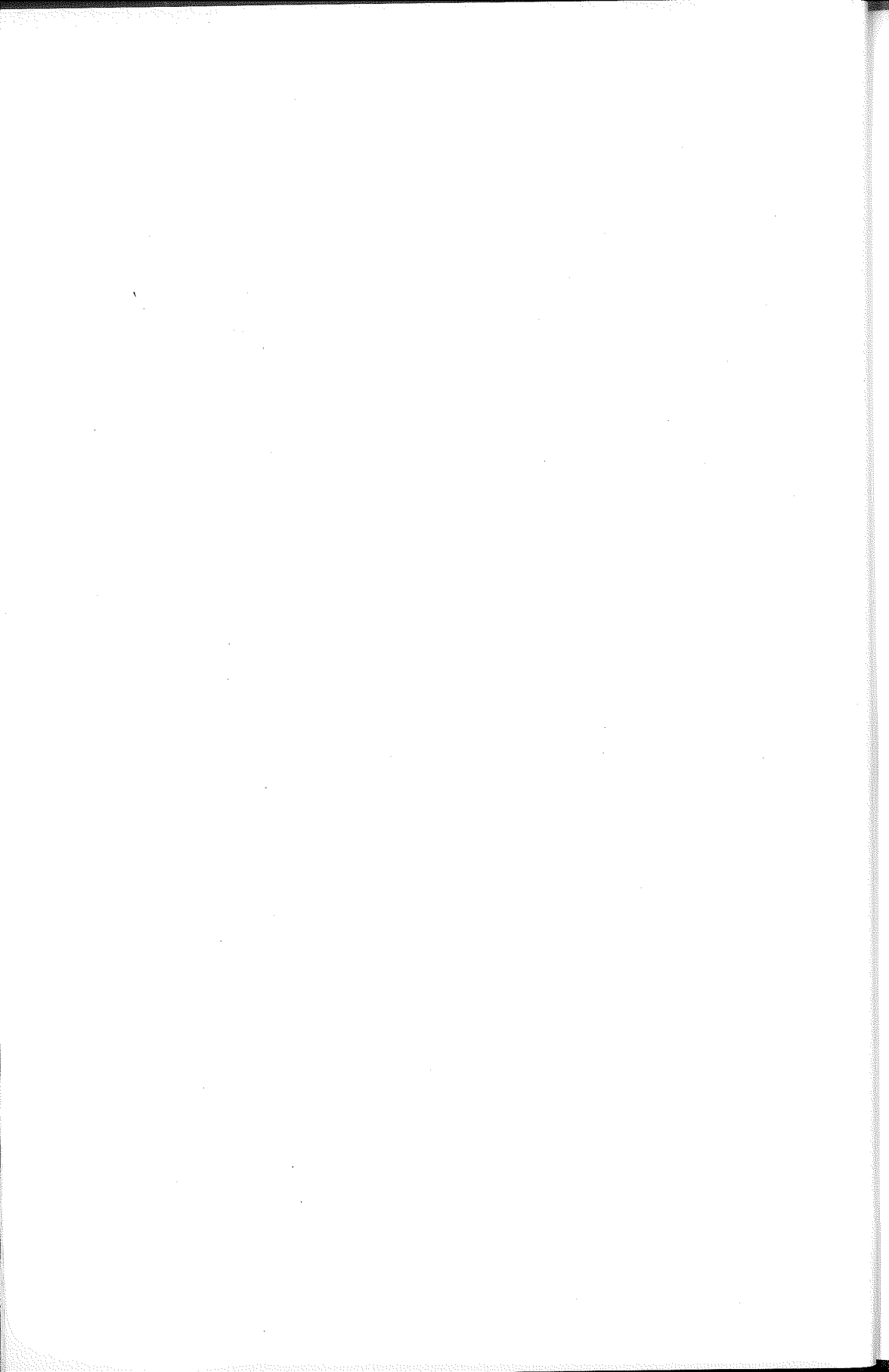
Идат...
 а крај пат,
 на сув брест качен,
 Зија-бег — на високо.
 На рамо *гаргач* држи
 место сокол.

(Б. Конески „Буната Карпошова“)

Без секое сомнение определувањето на авторот за *гаргач* а не за *гавран*, кој е поетски збор и симбол за несреќата и смртта, било оправдано бидејќи токму со турцизмот *гаргач* (разг.), кој е неочекуван овде, се постигнува саканиот стилистички ефект. Слични ефекти се постигнуваат (особено во разговор-

ниот) кога на пример зборови од типот на *булук*, *сурија* се употребат за луѓе, при што неминовно се внесува негативна оценка.

8. Би можеле на крајот да заклучиме дека јазикот на уметничката македонска литература (поезија и проза) создавана во последните неколку децении се карактеризира со прилично богата и разновидна лексика во која посебно место заземаат турските лексички елементи. Иако со текот на времето нивните стилистички карактеристики се менувале, нивната стилистичка функција во современиот поетски израз е значајна. Но, нивната улога не е еднаква, таа е во тесна зависност од стилот, карактерот на делото, од авторот кој го врши изборот и аудиториумот кому му се упатуваат пораките. Во врска со ова посебно треба да се истакне фактот дека присуството на добар дел турцизми што имаат посебна стилистичка функција во модерниот израз, зборува за нивната важност при проширувањето на не така неограничените изразни можности, а исто така и за нивната жизненост.

Блаже КОНЕСКИ

ТРАДИЦИОНАЛНИТЕ ЕЛЕМЕНТИ И ИНОВАЦИИТЕ ВО ЈАЗИКОТ НА МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПОЕЗИЈА

Традиционалниот јазик на оралната поезија подлежи, се разбира, на извесен динамизам, сообразно со промените во секидневниот јазик, како и со различни импулси од културен и историски карактер. Во случајот со јазикот на македонската народна поезија, во текот на последните стотина години таа динамика може особено јасно да се посматра во два момента, кога се забележува сигурно кои од традиционалните елементи на тој јазик пројавувале уште жизненост, а кои отстапувале и излегувале од употреба.* Првиот таков момент е сврзан со создавањето на нови епски песни во минатиот век. Околноста што се тие запишани едновременно со постарите епски песни со средновековни спомени, и дури од исти пејачи, отвора убава можност за споредување во однос на репродуцирањето на споменатите традиционални елементи во песните од двата слоја. Вториот момент е пак сврзан со појавата на современата македонска уметничка поезија која, во своите почетоци, поаѓа од јазичниот опит на народната поезија. Преземајќи од неа извесни јазични својства, а пренебрегнувајќи други, оваа нова активност како да поставува еден филтер низ кој се просејуваат особеностите на традиционалниот поетски јазик, за да останат од нив само оние што можат резултатно да се вклучат во новите синтеси на уметничкиот исказ.

Во врска со епските песни забележани во втората половина на минатиот век, доволно ќе биде за нашата цел да ги земеме предвид текстовите кажувани од еден талентиран информатор на К. П. Шапкарев — Христо поп Иванчев Гроздин од Охрид. Од него потекнуваат неколку песни што опишуваат историски настани од минатиот век, меѓу кои спаѓа и најдолгата

* Овој реферат сумира некои од заклучоците до кои дојдов во својата книга „Јазикот на македонската народна поезија“ (Скопје 1971) и кои се содржат особено во одделите „Јазикот на песната за Кузман Капидан“ и „Јазичниот контакт меѓу македонската народна и уметничка поезија“.

и најубавата македонска епска песна — за Кузман Капидан (Шапкарев 377). Сите тие се испеани во осмерец, со што недвосмислено се пројавува и смената на размерот во нашата епска поезија која, во својот постар слој, го употребуваше десетерецот. За среќа, истиот информатор знаел и песни за старите јунаци (в. Шапкарев 350 и 351), така што ни оставил доволно материјал за да се извлечат некои заклучоци од споредбата.

Самата смена на размерот на епските песни, независно од тоа кога е почната и од тоа кои сè причини можеле да ја наложат, е очевидно следена и од значајни поместувања во нивниот јазичен строеж. Се чини дека десетерецот, премногу сврзан со традиционалните формули и јазични модели како обележја на архаичната содржина на епската песна, не се подавал така лесно на подновувања што ги налагала сè понастојчиво синтаксата и лексиката на народниот јазик. Осмерецот, во чија реализација во целосниот текст особена улога игра двостихот, се јавувал како ритмичка рамка доволно комотна, и притоа не толку асоцијативно склпчана со традиционалниот епски исказ, за да можат во неа порешително да се извршат тие подновувања.

Следниот пример претставува, ни се чини, една добра илустрација за изнесената теза. Во песната за Марко Крале и Филип Маџарина (Шапкарев 351), кажувана од Христо Гроздин, ги имаме овие два стиха:

*Книга нешт Кралевиќе Марко,
Ми ја нешт, под мустак се смешт.*

Ова општо место (формула), Христо Гроздин го повторува и во песната за Кузман Капидан, но во осмерец:

*Книгата ми ја отневјат,
Под мустак ми се потсмевјат.*

Ако направиме само една мала контаминација во првиот цитат, ќе ја добиеме формулата во следниот вид: *Книга нешт, под мустак се смешт*. Ова е всушност искажано и во двата осмерца. Со тоа се зголемил просторот за формулата, што ја вклучило во себе и можноста за обновување на синтаксата. И навистина, не само што е употребена, спрема нормите на нашиот современ јазик, членуваната форма *книгата*, ами е извршена и редупликација на објектот (*книгата... ја*). Десетеречките песни не можеле во ваква мера да го допуштаат синтаксичкото обновување, и затоа во нив се чуваат по правило повеќе архаични граматички црти. Од друга страна, при раскажувањето на нови случки, често пати со доволно реалистички подробности, при-

родно се нудел оној размер што овозможувал да дојдат полесно до израз особеностите на народниот говор. Таквото раскажување доведува и до една видлива обнова на лексиката во песната за Кузман Капидан, за што се доволно показателни самите фразеолошки изрази, карактеристични за народниот јазик, а употребени во неа: *Није да чаре чиниме; Хатарот да н' ви расипам; Није си дерман немаме; Улефе сам ќе си тргам; Мунасип тамо го нашле; Око го Кузман' не фашичат; Оково мене ми фати.*

Анализата на јазикот на песната за Кузман Капидан покажува дека во неа не се репродуцираат некои особености на традиционалниот јазик на македонската поезија. Така, не ги среќаваме множинските форми од типот *дари, мости*. Од косите падежи се употребува дативот, но тоа е просто особеност на западните говори, така што овде не ја налага никако поетскиот јазик. Општата падежна форма на *а* е употребена во случаите: *Кузман ми слезе от коња; Или да шетам низ града. Меѓутоа, и прилошкиот израз от коња е жив денеска во истата дијалектна област. Може според тоа да се утврди дека, во однос на употребата на падежите кажуваат скоро без исклучок се водел по дијалектот, а не по традиционалниот поетски јазик. Уште поинтересно станува ова, кога ќе се види дека истиот кажувач употребил во десетеречките песни повеќе падежни форми според традиционалниот начин: *Дења седит стареого Секула; Да губите на деннего Велиден; А еј гиди милега стопане; До појаса сијот ми загина (Шапкарев 350); Ја допуштил Марку во Прилепа; Да оседлиш моја брза коња, Да му кладиш седло од мерџана; И ми зеде тешка боздогана; Се разљути Марко Кралевике (Шапкарев 351).* Еден интерпретатор, што распалагал со ваков репертоар од старински форми, сепак ги резервирал нив за репродуцирањето на старински обрасци, додека тие форми не му се налагале во свеста кога кажувал за настани од својата поблиска или подалечна современост. Во сето ова пак имаме израз на просејување на особеностите на поетскиот јазик, од кои овие што ги споменаваме уште се паметеле, но се ограничувале сè повеќе на извесни постари поетски обрасци и ја губеле улогата на жизнени елементи при создавањето на обрасци во нов стил.*

За Христо Гроздин и неговото време, како што покажува анализата на песната за Кузман Капидан и на други текстови, повеќе елементи од традиционалниот јазик, и покрај извршените подновувања, обладале со жизненоста на дејствени модели. Оставајќи ги овде настрана некои својства сврзани со изговорот, ќе го прикажеме следниот набор на такви особености:

Неслоговните форми на предлозите *в* и *с* се употребуваат по начинот познат во народната поезија: *Острата сабја в устата; С Кузмана ќе прошетате,*

Кај придавките се среќаваат архаичните форми на *-и* за машки род: *Големи зулум сториа*.

Честа е употребата на етичкиот датив: Сите при бегот ојдоа, Пред бегот *ми* излегоа. Тоа се бегот попули, Попули *ми* се почуди: Шчо сите *ми* се дојдени?

Познато е и воведувањето на бројните изрази со предлогот до: *До три ми склавје зедаа*.

И употребата на членот е во традицијата на поетскиот јазик, така што во ред случаи тој не се јавува, како што би очекувале спрема правилата на современиот јазик. Истото важи и за удвојувањето на објектот. Сп. *Ја кука ќе ја отфора, Ја кука ќе ја затфора; Јас на сејмени ќе плашчам*.

Честа е и употребата на показните заменки за потсилување: *Оније Турци, Колунци Кузмана го попраиа До она село Подмолје*.

За интерпретаторот на песната за Кузман Капидан обична била употребата на излишното *што*: *Та што ми Кузман тргнало Во она село Хрбино*.

Редот на зборовите ги покажува обичните особености во јазикот на народната поезија: *Није да чаре чиниме; Многу ме Бегот поздравјат; Набрале ми се старцине*.

Особено омилено поетско средство на интерпретаторот му било очевидно согласувањето со формата за среден род од л-партиципот: *Тоа ми Бегот викнало, Кузмана ми го вратило; От тука Кузман тргнало*.

Како што се гледа од овој список, имаме сè уште еден разгранет дејствен модел, по кој редица особености на поетскиот јазик творечки се реализираат, обележувајќи ја така изразито границата меѓу поетскиот исказ и дневната комуникација. Меѓутоа, процесот на модернизација на животот оставаше сè помалку простор за творечкото пресоздавање на обрасците на оралната поезија. Епските песни беа особено засегнати од сенката на заборавањето. Контактот меѓу македонската народна и уметничка поезија, во таква животна ситуација, ги постави на уште една проба елементите на традиционалниот поетски јазик. Нема да нè изненади, секако, ако констатираме дека настапило натамошно редуцирање на тие елементи во периодот што нè дели од песната за Кузман Капидан.

Современата македонска уметничка поезија почна со подражавање на народната поезија како во однос на мотивската инспирација, така и во однос на метафориката, метриката и јазичните својства во потесна смисла. Во генерацијата на Кочо Рацин (1908—1943), при еден таков позитивен однос спрема традицијата, се создадоа ред текстови што репродуцираат некои елементи на оралниот поетски јазик и ја потврдуваат така нивната жизненост. Земајќи ја за пример поезијата на самиот

Рацин, можеме да установиме дека, надвор од лексичките заимности, во неа се јавуваат како дејствени следните својства на јазикот на народната поезија: употреба на неслоговните форми на предлозите *во* и *со* по нејзиниот начин, форсирање на етичкиот датив, изоставање на членот како и на удвоениот објект во ред случаи, употреба на показните заменки за потсилување, отстапување од збороредот на современиот јазик.

Ако го споредиме овој набор со списокот извлечен од песната за Кузман Капидан, ќе видиме дека станало ново просејување на својствата на традиционалниот поетски јазик. Така, овде не ги среќаваме придавските форми како *големи* (м. *голем*), ниту излишното *што*, ниту согласувањето со средниот род на л-партиципот. Оваа последна особеност, толку обична за Христо Гроздин што тој навистина радо ја користел, не се јавува веќе кај Кочо Рацин и неговите современици. Очеvidно таа била премногу упадлива како отстапување од современата норма, за да може да си обезбеди место во новите текстови, создавани под влијание на народната поезија. Така ни се открива уште една конкретна ситуација во динамиката на преобразувањето на традиционалниот поетски јазик. Во самиот почеток на современата македонска поезија ние имаме навистина уште еден дејствен модел на тој јазик, но тој модел е сепак значително редуциран.

Натамошниот развој води кон декомпонирање и на така редуцираниот систем и до ситуација кога елементите карактеристични за оралната поезија не се повторуваат по силата на продуктивни обрасци, ами се користат само како одделни реликти со посебна стилска цел во даден контекст. Од наборот на особеностите што ги приведовме погоре со најголема устојчивост се карактеризираат испуштањето на членот и на удвоениот објект, како и отстапувањето од современиот јазик во збороредот. Тие особености можат да се сретнат и во текстови што не ја имитираат народната поезија, ами во ритмичка и изразна смисла афирмираат нови, современи обрасци. Меѓутоа, подолгото задржување на тие особености произлегува не само од традицијата, ами и од еден страничен фактор, каков што е влијанието на обрасците од поезијата на другите словенски народи врз некои македонски поети. Така, на пример, во однос на испуштањето на членот традицијата била очеvidно поткрепена од страна на обрасците од српската и руската поезија.

Благоја КОРУБИН

РАЗВОЈ НА ДЕВЕРБАТИВНИТЕ ПРИДАВКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Брзиот развој на групата девербативни придавки се на-ложи како позабележлива практична потреба уште со првите чекори на македонскиот литературен јазик по кодификацијата на неговите основни норми. Интересот притоа, како од прак-тична така и од научна гледна точка, најмногу го привлече една посебна подгрупа на тие придавки — девербативна во по-тесната и вистинска смисла на зборот, а во народниот јазик уште неразвиена — која во другите словенски литературни ја-зици е претставена, во својот најголем дел, во формата на ак-тивниот партицип на презентот (руски: господствующий; срп-скохрватски: владајући). Во сите овие јазици, како што е по-знато, со исклучок на српскохрватскиот, таа подгрупа се раз-вивала и се развива понатаму по патот на адјективизацијата на активни партиципи на презентот, достигнувајќи по тој пат и извесно обособување, така што денеска станува можна — тоа е веќе забележано¹ — дури и појавата на партиципско-придав-ски образувања без посредството на глаголот. Колку и да е тоа точно, меѓутоа, токму оваа формална врска со граматич-ката система на современиот глагол, нивната морфолошка ко-релација со него, не е без значење и за семантичката врска и близост на придавката од овој тип со глаголот наспрема кој таа се јавува. Во некои случаи дури, во зависност од семантичкиот карактер на глаголот, и адјективизацијата поради тоа останува во недоволно изјаснет и чист вид, во една состојба на незавр-шен процес во која се крстосуваат и партиципското (глагол-ското) и чисто придавското. Така, на пример, во српскохрват-скиот литературен јазик, кој, како и народниот, ги нема актив-ните партиципи, нужно се јавуваат и се третираат како при-давки и следниве зборови од таа група: настапујући (у насту-пајућој новој години), растући (растућа, све већа, напетост), предстојећи, постојећи и др. такви — во атрибутивна служба,

¹ Н. М. Козулин, *Русские отыменные образования причастного типа*, *Вопро-сы языкознания*, 1960, 1, стр. 65.

се разбира, зашто за неа и станува збор овдека. Потешко би можеле да бидеме категорични во тој третман при соодветните случаи во рускиот или во бугарскиот јазик, да речеме, каде што тие форми живеат и како партиципи и првенствено како такви. Потешко, зашто во ваквите случаи, и вака придавски земени, сè уште се чувствува и глаголското — врзаноста на дејството со временскиот момент, ако не сосем како кај чистиот партицип, барем во извесна мера и на извесен начин.

Развивајќи се по овој пат во јазиците што ги задржаа односно ги обновија активните партиципи, оваа група не се постави таму и толку како проблем колку што се постави во српскохрватскиот и уште повеќе во македонскиот јазик, кои тоа не го сторија.

Во првиот од последниве два јазика тој проблем најде сепак полесно и побрзо решение, со оглед на основата што ја дадоа за тоа еден навистина мал но сепак доволен број придавки во партиципската форма што беа се зачувале во него: *врућ*, *држећ*, *имућ* (*имућан*), *носећ* (односно: *носећа*), *смрдећ*, *теглећи*, *текући* (*текућа вода*).² На таа основа се разви и се развива понатаму една веќе доста забележлива група од нови девербативни придавки. Помал па дури и сосем мал е бројот на такви нови девербативни образувања во друга форма, со друга, чисто придавска наставка. На пример, на *-ачки*: *покретачки* (*покретачке снаге* — *движујќие сили*), *упућивачки* (*упућивачке речи* — *А. Белиќ*), *изазивачки* (*поглед*) и др. Впрочем во друга, чисто придавска форма ќе сретнеме вакви девербативни придавки и во другите словенски јазици (во рускиот нив ги има особено во формата на *-ительный*; исто и во бугарскиот, а како што ќе видиме понатаму, таквите форми, на *-ителен*, *-ателен*, добија извесен развој и во македонскиот литературен јазик).

Во македонскиот јазик не можеше да се најде таква основа каква што се најде во српскохрватскиот кај споменатите примери (формално партиципска). На местото на *држећ* во српскохрватскиот — стоеше и стои придавката *држешилив* во македонскиот; на местото на *имућ(ан)* — *имашилив*, *имотен*, па во некои говори и *иматен*, *имовит*, *имотлив*; на местото на *носећа* — *тешка*, *трудна* на *смрдећ* (*покрај смрдљив*) — само *смрдлив*; наспрема *текући* и *теглећи* немаше соодветна придавка во македонскиот јазик (сега имаме наспрема *текућа вода* — *истечна вода*, а наспрема новиот состав *текући рачун* со подолги напори се дојде — преку *текушта сметка* — до *тековна сметка*, зашто формата *текушт*, и како партиципска форма, а и поради гласовната особеност со групата *шт*, не можеше да фати место во македонскиот литературен јазик: таа беше, инаку, позајмена од бугарскиот; наспрема *теглећи* сега ја имаме

² Д-р Александар Белиќ, *О језичној природи и језичком развоју*, I књига, Београд 1958, стр. 41.

новоизградената придавка *запрежен*, која во соодветна форма е денеска повеќе во употреба и во српскохрватскиот јазик).

Ја имаме, навистина, во некои говори придавката *врук*, која во други се јавува како *горешт*. И едната, и другата, меѓутоа, беа и останаа од премногу дијалектен карактер, та не можеа да бидат земени предвид за една ваква цел. Сосем обична и дијалектно понеутрална се покажа на нивно место придавката *жежок*, па и придавката *врел*. Бројот, пак, на ваквите придавки, и тоа претежно од српскохрватскиот јазик, за кои требаше да се бара и да се најде соодветно решение во македонската литературнојазична практика — особено при преведувањето, кое почна да се врши на ова јазично подрачје сè понинтензивно — стануваше од ден на ден сè поголем. По силата на тие околности требаше да се изградуваат соодветни и во македонскиот јазик. Такви беа, на пример: *владајући* (*владајућа* класа), *важећи* (*важећи* прописи), *водећи* (*водеће* снаге), *руководећи* (*фактор*, на пример), *одлучујући* (*одлучујућа* улога), *осигуравајући* (*завод*), *одговарајући* (*одговарајуће* решење), *олакшавајућа* и *отежавајућа* (*околност*), *будући*, *предстојећи*, *постојећи*, *горући* (*проблем*), *следећи*, *могући*, *забрињавајући*, *понижавајући*, *охрабрујући*, *поражавајући* (*покрај*: *поразни*), *путујућа* (*трупа*); па и други, во текстџви од различен карактер, како: *растући*, *наступајући*, *узнемирујући*, *задовољавајући*, *завидувљујући*, *ослепујући*, *изненаѓујући*, *одобравајући*, *успављујући*, *увеличавајући*, *умирујући* (*умирујуће* средство), *уништавајући* итн.

За едни од овие случаи можеше да се искористи и се искористи наставката *-ен*, со која можеа да се најдат некои примери и во народниот јазик. Тука беше, на пример, придавката *требен*, *-бна* наспрема глаголот *треба*, *здодевен*, *-вна* наспрема глаголот *здодева*, *затресен*, *-сна*, *потресен*, *-сна* наспрема глаголот *тресе се* (*над* некого; *што се грижи* премногу за некого, *што се тресе над* некого или *над* нешто) и уште некои други. Така се дојде до формите како: *можен*, *-жна* (*покрај* заемката *возможен*), *иден*, *-дна* (наспрема српхрв. *будући*; уште Мисирков, во свое време, беше ја зел овде придавката *биден*, *-дна* и заедно со неа именката *биднина*, која во денешниот литературен јазик е *иднина* — српхрв. *будућност*), *следниот* (*следећи*), па *соодветен*, *-тна* наспрема српхрв. *одговарајући*, *поразен*, *-зна* (*поразни*, *поражавајући*, *устивен*, *-вна* (*успављујући*) и др. Бројот на придавките од овој вид е денеска доста голем (ред од нив во таков вид се појавуваат и во српхрв. јазик: *привлечен*, *траен*, *истраен* и др. — наспрема: *привлачан*, *трајан*, *истрајан* и др. во српхрв.).

Особено успешен испадна овој начин кај некои сложени придавки. Така, на пример, ако не можеше од глаголот *води* да се направи придавката *воден*, *-дна*, сосем успешна испадна придавката *раководен* (*руководећи*) од *раководи*. Уште полес-

ни испаднаа сложенките како: *медоносен, нафтоносен, плодноносен, победоносен, смртоносен, спасоносен* (мед што носи, плод што носи, итн.); додека не беше можна придавката *носен, -сна* од *носи*; *животодавен* (живот што дава), *маслодаен* (масло што дава); во народниот јазик се забележани придавките *бргозборен* (брго што збори), *ранобуден*, (рано што се буди), па на нив се надоградија и *брзотечен, надобуден* и др. Некои придавки од овој тип се јавуваат и без суфикс: *нискоглед, далекустрел* (во нар. поезија), *кусоглед, долгоглед* (во лит. јазик) итн.

На овој начин, сепак, се реши прашањето за само еден помал дел од овие придавки. За далеку поголемиот и сè поголем дел тој остана неприменлив, та се побараа и други начини, со други придавски наставки.

Во едни случаи се искористи наставката *-лив* (*прониклив, горлив, парлив* — продирући, горући); други, поретки, се јавија со наставката *-ав*: *блескав* (блестящий), *шушкав*; понекаде се појави и глаголската придавка во формата на пасивот (*заспаната убавица* — спящая красавица) — и уште некои. Особено прифатлива притоа испадна и наставката *-ителен*, иако ненародска: *осигурителен* (завод), *задоволителен* (начин), *одобрителен, олеснителен, ослепителен* итн.

Со сите нив, меѓутоа, не можеше да се дојде до целосно решение на прашањето, дури не и до основното решение. Зошто? Најмногу затоа што придавките добиени на кој и да бил од овие чисто придавски начини претставуваат во основата постар и донекаде подруг тип од оние што настануваат потоа од активни партиципи на презентот. Семантичката врска на првите со глаголот што стои денеска наспрема нив, со дејството што го означува тој е најчесто, по силата на нивното потекло, многу слаба, а понекогаш и сосем прекината, за разлика од вторите, каде што е таа, пак по силата на нивното потекло, далеку потесна и посвежа.

Така, на пример, *течен, -чна* не значи „што тече“ (како српхрв. *текући*), не ја означува таа особина дури ни во вонвременска, чисто придавска смисла, каква што би имала да рече во сложенката *брзотечен*, ами со своето значење се јавува како опозитум на *цврст*; исто така придавката *важен, -жна* не значи „(оној) што важи“ (како што би значела во сложенката *полноважен*) и сл. Затоа во српхрв. јазик, покрај неа, се појави придавката *важећи*; придавката *светлив* не значи „(оној) што свети“, ами исто што и *сјаен*, та се наложи потребата од изградување на нова придавка и на нов начин наспрема онаа што на српхрв. ја среќаваме во изразот „светлећа реклама“. И така натаму.

Партиципите се — како што пишува А. Белиќ во спомнатото дело (стр. 251) — помлада творба. Тие настанале кога

глаголската система станала исклучиво временска. Додека во придавките од погоре споменатиот, постар тип, го наоѓаме и го препознаваме во основата — пак според него (стр. 224) — стариот глаголски збор, со безвременско партиципско значење, сè уште одделен од временскиот момент. Партиципите произлегуваат значи од овој глагол каков што го имаме денеска во јазиците од индоевропското семејство. Оттука и споменатите семантички и други особености кај придавките добиени со нивната адјективизација.

Тие особености, во поголемиот број случаи, бараат посебен формален израз и во македонскиот јазик. Требаше да се најде посебна наставка што ќе ја изрази на посебен начин и формалната врска на придавката со глаголот, а заедно со тоа и што ќе ја позачува семантичката близост со него, што ќе покаже некои својства, во таа деривација, на партиципската наставка (на пример, придавката да се изведува само од несвршени глаголи, да има активно значење и сл.).

Во тие настојувања неколку случаи од народниот јазик го привлекоа вниманието. На прво место, тоа беа изразите: *игла (машина) шијачка*, *игла (машина) плетачка*. Тоа се всушност состави од две именки (игла шијач, игла плетач), но беа сфатени и протолкувани од некои како состави од придавка (шијачка) и именка (*игла*). Значи, како: *шијачка машина*, *шијачка игла*. Вакво префрлање во нивното сфаќање би можело да се појави и спонтано, кај нестручниот човек, поради карактерот на наставката *-чка*. Така сфатени тие беа сопоставени со српхрв. *шиваћа машина*, *плетућа игла* (придавки на *-ћи*, но не од споменатиот партиципски тип³) и препорачани како модел за новата група придавки на *-чки*.

Тоа испадна доста прифатливо не поради самиот (погрешно сфатен) модел, ами поради природата на самата именска наставка *-ач* и, заедно со неа, на именско-придавската наставка *-ачка* (*тепачка*, на пример, значи: 1 — жена тепач, 2 — тепање и 3 — тоа е придавска форма за ж. род од *тепачки*). Нивната погодност доаѓа од тесната врска нивна со глаголот: со нив се изведуваат именки, од несвршени глаголи, што го означуваат вршителот на дејството (*-ач*) или самото дејство (*-ачка*). Оттука до придавката со која ќе му се припише тоа дејство како особина на нешто — за определен момент или трајна — не е далеку. Толку повеќе што низ народните говори се среќаваат примери со наставката *-ач* интересни од оваа гледна точка, со скоро активнопартиципско значење. Такви се, на пример, *идач* (се вели: *идачот втор* — за оној што доаѓа сега, да ни се приклучи во играта — при разни детски игри), *турач* (оној што тура сега, во даден момент), *пијач* (оној што пие сега) и др.

³ Р. Бошковиќ, *О иривевима ишја ораћи*, Наш јазик, нова серија, књ. I, св. 3—4, стр. 116—131.

На таа основа се создаде и новата именка *претседавач* наспрема српскохрватската *председавајући*. Преиначена во придавска, оваа наставка гласи *-ачки* и како таква се покажа лесноприфатлива и погодна за овој тип нови придавки.

Така се дојде до формата *владеечки* (владеечка класа) и се отвори патот за брзо развивање на целата група. Придавките од овој тип се денеска многубројни, а нивниот број постојано и натаму се зголемува, честопати и на сметка на други некои начини и придавски форми. Така, на пример, наместо формата *заглушителен* почна да се засилува формата *заглушувачки*, наместо *задоволителен* — *задоволувачки*, па *застрашувачки*, *заплашувачки*, *заканувачки*, *заслепувачки*, *зачудувачки*, *избезумувачки*, *испитувачки*, *настапувачки*, *ограбувачки*, *одобрувачки*, *олеснувачки*, *отежнувачки*, *убедувачки*, *успокојувачки* итн. Ваква деривација почна да се јавува дури и на туѓа основа, како на пример: *јонизирачки* (зрачења), *психологизирачки* и др.; а кај некои поединци, пак, се појавија форми на *-ачка* и со чисто партиципско значење: *паѓачката ноќ*, *потемнувачката белузликавост* и др. (кај Цветко Мартиновски), *демнеечката смрт* (Разгледни бр. 2 од 1956) и сл. Ваквите образувања се покажаа, меѓутоа, инцидентни. Тие не можеа да се оживотворат, како што не можеа и не можат тоа да станат во српскохрватскиот јазик соодветните придавки на *-ћи*.

Друг случај што го привлече вниманието беше народската придавка *купечки* — „што се купува“, „што е фабрички изработен“ (наспрема: домашен, самоделски). Таа е всушност денонимативна — од *купец* — но повеќе не се чувствува таква, бидејќи е изгубена од јазикот именката од која е изведена, та наставката можеше да се сфати и како *-ечки*. Во поткрепа на оваа наставка дојдоа и некои глаголски прилози на *-ечки*: *стоечки*, *лежечки*, *мижеечки* и др., при што подејствува и формалната еднаквост на соодветните придавки во српхрв. јазик со глаголските прилози (*владајући*, *лежећи* итн. во српхрв. јазик се придавско-прилошки форми).

На таа основа се развија исто така еден добар број од овие придавки: *важечки* (важечки прописи — важећи прописи; понеуспешна испашае формата *важачки*), *водечки*, *движечки* (водечки сили — водеће снаге), *висечки* (висечки креденец — висећи креденац), *стоечки*, *постоечки*, *носечки* и др. Некои се обидоа на оваа линија да префрлат и одделни придавки на *-ачки*, па почнаа да ја употребуваат формата *владеечки*, *господаречки* и др. Но во тоа не се успеа. Посоодветна и повитална испадна наставката *-ачки*, единствено возможна особено кај придавките од глаголите на *-ува* (патувачки, дејствувачки итн.).

Денеска кај одглаголските придавки за кои станува збор овдека таа е доминантна и во неа се најде основното решение на овој проблем.

Борис МАРКОВ

ИМЕНСКИ НАСТАВКИ СО АУГМЕНТАТИВНО И ПЕЈОРАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ ВО СОВРЕМЕНИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

Разгледувањето на овие две значења сретнува извесни тешкотии, меѓу другото, и во поглед на нивното меѓусебно разграничување, кое доаѓа оттаму што аугментативното значење најчесто содржи елементи на пејоративност, бидејќи она што е големо може да собуди претстава и за неподвижно, невешто, страшно и сл., т. е. несимпатично. Пејоративното значење, од своја страна, кај едни суфикси се изделило преку аугментативното, а кај други преку деминутивното значење (она што е малечко собудува како симпатии така и пренебрегнување, иронија или презир). Во одделните словенски јазици има случаи притоа една иста наставка да истапува со хипокорично и пејоративно значење, кое треба да се сфати како отпослежна диференцијација (сп. на пр. мак. *-инка*: *ѓрадинка*, *голинка* — дем., но *мајстѓоринка*, *ѓисаринка* — пејор.; *-уш*: *Андруш*, *Димуш* — хип., но *ѓлавуш*, *гремкуш* — пеј.; или схрв. *-ун*: *блијун* < *близанац*, *зекун*; *Владун*, *Крицун*, *Милун* — хип., но *боѓаѓун*, *ѓладун*; *ѓоворун* — пеј.). Сепак, независно од своето потекло, пејоративното значење кај доста наставки, особено деривати, денес истапува одделно од аугментативното и деминутивното, т. е. претставува единствено значење. Неговото изделување или отсуство кај дадени наставки во современите слов. јазици доста варира (в. стр. 3).

Во однос на т. н. реални значења, за споменатите две значења е карактеристично дека во одделни значења се изделиле и затврдиле нешто подоцна. Кон ваков заклучок води пред сѐ фактот дека аугментативното значење обично не истапува само или единствено, туку покрај реалното значење, така што има придружувачки карактер (сп. *-ѓиѓѓе* или *-ѓско*, *-ѓна*). Ваквиот заклучок секако наоѓа поткрепа и во тоа што значителен дел од наставките со пејоративно значење претставуваат деривати и тоа обично од поново време. Тука само по себе се наметнува прашањето зошто во старословенските и црквенословенските текстови разгледуваните две значења изгледа не оставиле трага (сп. на пр. „*gnoište* 'Platz zur Ablegerung des Unrates, Dingers', *grobište* 'Grabstatte', *obuvište* = *obuvь* 'calceus', *pokrovište* 'volamen', *selište* 'Wohn-

stätte', *platište* = *platiščь*, *rutište* = *ruta* 'vestis', *vřetište* 'Sack', *dětište* u *dětište* 'infans'; ili: *chlěvina* = *chlevъ*, *chramina* = *chramъ*". S a d n i k L., Aitzetmüller, R., Handwörterbuch zu den altksl. Texten.

Изостанувањето на споменатите две значења во приведените и ним слични примери во извесна мера се објаснува главно со тоа што богослужбената, односно црквената литература не е погодна за изразување на овој тип експресивни значења. Познато е дека значителна застапеност имаат главно во народниот јазик, пред сè „во фолклорниот и детскиот јазик, како и во некои жанрови од уметничката литература“ (Виноградов, В. В., *Современный русский язык*, Москва 1952, стр. 124).

Проблематиката на аугментативното и пејоративното значење е сама по себе доста сложена, но таа е, се чини, уште покомпликувана ако се разгледува на компаративна основа, толку повеќе што и двете значења се слабо или недостатно застапени во стручната литература. Од целиот комплекс проблеми и прашања сврзани со овие значења тука можат да се зафатат само некои. Како најпривлечно во случајов изгледа *она ишио е оишио* кај наставките од овој вид во современите словенски јазици и *она со кое ише најмногу се разликуваат меѓу себе*. За да се зафатиме со разгледување на поставените прашања, се наложува, меѓутоа, да се задржиме и на самото *образување* на именките со споменатите две значења,

Во одделните граматика или трудови во кои се разгледуваат именките со аугм. и пејор. значење сè уште нема единствени критериуми од каква основа се образуваат ваквите именки. Нивното изведување обично станува од именска, придавска и глаголска основа. Не е тешко да се забележи, меѓутоа, дека именките изведени од придавска и глаголска основа претставуваат супстантивизирани придавки и глаголи и дека аугментативното и пејоративното значење тука се најчесто условени од негативната содржина на дадената придавка или глагол, а не од самата наставка. Дека експресивната нијанса тука зависи главно од основата на именката, се гледа од тоа што дадената наставка е застапена во ист тип образувања кои не содржат никаква трага од аугментативност или пејоративност. Ова го потврдува состојбата на секој современ словенски јазик. За илустрација можат да послужат наставките *-ак* и *-ун*, од кои првата во јужнословенските јазици обично служи за образување на именки од придавска основа, а втората *-ун* (во словенечкиот јазик) се додава на придавски и глаголски основи, на пример: мак. *божјак*, *јолак* или *јолџарак*, *дивак* или *дивјак*, *леснак*, *лудак*, *слабак*, *слејак*, *чудак*, *шушрак* и др. — со пејоративна нијанса, но: *близнак*, *деснак*, *левак*, *новак*, *сирак*; *вишорак*, *џрвак*, *егунак* — без секаква нијанса на пејоративност; или: слов. *grđun*, *plahun*, *slokun*; *bahun* < *bahati se*, *jedun*, *režun* „kdor se rad smeje“ — пејор., но *pestun* 'Kinderwärter', *tekun* = *tekač* 'Läufer'. Сето ова покажува дека чист тип аугментативи и пејоративи содржат главно именките изведени од именска основа, и тоа под услов последнава да не биде лексички негативно обоена. Сепак и оваа максима не може да важи за сите наставки

и сите јазици, бидејќи има случаи кога ист тип именки се различно осмислени. Таков е случајот, на пример, со наставката *-ач*, со која во чешкиот, словачкиот и лужичкиот јазик се образуваат именки со аугментативно-пејоративно значење (сп. *bradáč, hlaváč, hrbáč, okáč*), додека истиот тип образувања во источнословенските јазици се обично без таква нијанса (*бородач*). При сè што кај именките образувани од придавска и глаголска основа аугментативноста и пејоративноста е во голема мерка условена од содржината на основата, полно исклучување на ваквите образувања не може доследно да се спроведе, бидејќи со тоа би останале надвор и образувања од типот схрв. *боіашуп, іоворун*, како и ред други (сп. мак. *засіанко, бричко; мазнурко; дремло; грїло; клаиуш, дремкуш*, схр. *дуіоња; шуіоња* итн.). Сето ова, значи, нè тера да водиме сметка и за образувањата од ваква основа (придавска и глаголска), кое сепак не ни пречи да тргнуваме пред сè од примерите изведени од именска основа. За да имаме извесна претстава за начинот на кој се застапени двете значења во современите словенски јазици го даваме следниов

Крайнок преглед на насїавкиїе со ауїм. и њејор. значење

Источната група словенски јазици

Рускиот јазик:

-ице // -ица (ж. р.): *голосице, лбице* (лоб), *домице, волчице; винице, веслице; бородица* (борода), *грязица; бабица;*
 -ина: *домина* (дом), *мостина, голосина, кусина, лапина, оплеушина, дурачина;*
 -ишко, -ишка; *голосишко, городишко, письменшко, ружьишко; плутишка, сынишка, старичишка; погодишка* (погода), *землишка;*
 -ка во лични имиња: *Петька* (Петр), *Колька* (Николай), *Сашка;*
 -онка, -ёнка: *избёнка, книжонка, лавчонка, шапчонка; боро-дёнка, головёнка; бабёнка, коровёнка, лошагёнка, собачонка* и др., но *сестрёнка* хипок.
 -ашка — „с оттенком легкой пренебрежительности: *мор-дашка, старикашка*”. Грам. рус. јазыка, АН СССР, 1960, стр. 270.
 -ицина: *иностраницина, казёнщина, обывательщина, солдат-чина; обломовщина, хлестаковщина.*

Белорускиот јазик:

-ица, -ыца: *вазіца* (воз), *гаміца, нажыца, стажыца;*
 -іна, -ына: *гаміна, звярына;*
 -уга, -юга: *звяруга* (зверь), *зладзюга;*
 -яка: *каняка* (конь) Т. Н. Гурскі, ... Беларуская мова, Мінск 1955, стр. 163.

-ёнка, -онка: галавёнка, каравёнка, душонка, шапчонка;
 -эча: старэча (старець), халадэча;
 -ичына: казёничына, салдатчына, манілаўшчына.

Український от јазик:

-исько (-ісько) или -ище: басисько // басыще (:бас), баранище, ба-
 бисько, -ище, дівчисько, лодисько, хлопчисько, -ище, багнисько,
 -ище; „дідище, вітрище, морозище, чоботище”. М. П. Івчен-
 ко, Сучасна українська лит. мова, Київ 1962, 290.
 -яга: блудяга, парняга, хвостяга (хвост), тюряга; добряга,
 роботяга; -аха: діваха, бідаха;
 -уга(н), -юга: дідуга(н) : дід, козарлюга, катюга, ціпуга; зло-
 дюга, п’янюга, ледацюга;
 -уля, -еля: дівуля, бридуля;
 -ака, -яка: гуляка, писака, розбишака, „шабляка, носяка // но-
 сяра, ротяка, домака, коняка”. К о в а л ё в Н., Група раз-
 мерочно-оценочных суффиксов, Сборник материалов, Воро-
 неж 1969.
 -юка: багнука (багно), каменюка, шаблюка; псюка (пес),
 зміюка, злодіюка;
 -уха: гладуха (гладкий), товстуха (товстий), балакуха;
 -омаха: грудомаха (грутка), костомаха (кистка);
 -ара: дідугара, возяра (віз), домара, пеняра (пеньок), кабаняра,
 носяра, холодяра;
 -юра, -юра: басюра (бас), носюра, ціпура // ціпуга; гадюра;
 -ань: горлань, горбань, губань, носань; здоровань;
 -ня: комарня (комар), куркульня, собачня;
 -щина: казенщина, обивательщина, маниловщина, обломов-
 щина;
 -ило: „здоровило, басило” (Ш е р е х, стр. 215).

Западна група словенски јазичи:

Полски от јазик:

-isko: chlopisko (chlop), konisko, krowisko, domisko; babisko
 (baba), szopisko; oknisko (okno), szydlisko; fryzjerzysko;
 -sko; babsko (baba), drzewsko, piwsko, pupsko;
 -us; dzikus (dziki), obdarty (obdarty), obżartus; или obżerus
 (obżerać się), zdierus, umizgus, lizus;
 -uch; -czuch: ospaluch (ospały), prościuch (prosty), młodziuch,
 staruch, lakomeczuch; opilczuch; или pleciuch (pleść), wierciuch;
 -ala; dłubała (dłubać), drzymala, jąkała, paprała, siąkała;
 -ola; bazgrola (bazgrać), kręciola, mamola, rzepiola, wierciola.

Горнолужицко-српскиот јазик:

-isko: hubisko 'ein großes Maul', psysko 'großer, hässlicher Hund';

-ak: hubák, -áč 'Großmaul', prosćak 'Maulheld';

-ač: hlowáč 'Großkopf', hubáč, -ák, wlosač 'der Langhaarige'; wokač 'der Großaugige'; dolhač 'langer Mensch'.

-uch: horduch 'Stolze'.

Чешкиот јазик:

-isko: botisko (bota), dubisko, kopčisko, hubisko, vousisko: chlapisko; psisko; ср. i dobrotisko 'velký dobrák' (Травничек Фр., Грамматика чешского литературного языка, сир. 176);

-ak; darebák (dareba), chlapák;

-ač: bradáč, břicháč, hlaváč, hrbáč, noháč, okáč;

-an: dlouhán (dlouhý), velikán.

Словачкиот јазик:

-isko: dubisko (dub), horisko, knížisko, hubisko, mäisko, ušisko, dievčisko, chlapisko (chlap), chlapčisko (chlapec), psisko;

-ina; chlapina 'silný, urastený chlap';

-ak; darebák, chlapák, silák; dobrák 'velmi dobrosrdečný člověk', t'arbák, čarbák (čarbat');

-ač: bradáč, brucháč (brucho), hlaváč, hrbáč, hubáč 'ein groß Maul, Maulmacher', noháč, okáč, siláč;

-aň, -aj; hlaváň, -aj, hrbáň, hubáň, okáň, ucháň; dlháň (dlhý), slepáň; čaptaň (čaptat' sa, čaptavý);

-al'; okal' = okáň; или uchal' мн. uchale = ušiska;

-oš; čaptoš (čaptat' sa), frfloš, hniloš пејор. 'lenivý' člověk', t'arboš.

Јужната група словенски јазици

Словенечкиот јазик:

-išče — денес е застапена главно во деминутивни образувања од типот „jarišče 'enoletno jare, repišče 'majhna gera', babišče, kravišče". (Вајес А., Besedotvorje slovenskega jezika, I, стр. 116).

-ina; lončina (lonec), deklina (dekla, -e), možina — обично без пеоративна нијанса;

-ak: možak, korenjak и др.;

-an: *glavan* „z veliko glavo”, *nosan, okan, zaban*; или *dolgan* (*dolg*), *slokan*; или *rvan* „pretepač”;

-in: *beračín* (*berač*), *pobalín*; или *dolgin, bogatín, grdín, kosmatín, starín*; или *poležín* „kdor rad polega”, *potepín, pretepin*;

-on: *hlačón* „kdor nosi široke hlače”, *hlapčón* „velik hlapec”, *švedron*; или „*Drejcon* (*Drejc*), *Jakon* (*Jaka*)”. Т о р о р о š i č J., Slov. knjižni jezik, стр. 99;

-un: *grđun* (*grđ*), *plahun, slokun*; или *bahun* (*bahati se*), *begun, jedun, obetun, pisun, režun* „kdor se rad smeje”, но: *pestun, tekun = tekač 'Laufer'*;

-ur: *kočur* (*koča*) „revna hiša”; *netčur, plaščur* „potepuh”;

-ura: *babura*;

-udra: *kahudra* (*kal*), *cafudra*; *žlabudra* (=žlabudralo, klepetalo);

-lo: *blebetalo, gobezdalo, hlatalo, jezikalo, kričalo, regljalo, sanjalo*; или *leglo* „1. lož, gnezdo; 2. lenoba;

-e: *fante, punče, lenče, nemarne, počasne, sehle* ‘slab človek’; *hvale* ‘bahač’, *izmene, potepe*;

-ela (: -e, -eta): *babela, brbela, čeljustela, kesnela* (: *kesne*), *obliznela, pustela, ropotela, zaletela* . . . „imajo izrazito pejorativni pomen. Navadno jim stoji ob strani paralela na -e, -eta” (B a j e c, o. c., 33);

-ulja: *blebetulja* (*blebetati*), *klepetulja, režulja*; или: *črnulja, skopulja* (*skop*); или: *nosulja* „ženska z velikim nosom”.

С р п с к о х р в а т с к и о т (хрватскосрпскиот) ј а з и к :

-ишиџе: *блаишиџе, рубишиџе, деришиџе (деран), људишиџе, човечишиџе*;

-ина: *блаина* (*блато*), *брдина, комадина, њасуљина, њишиџољина, цреина, њрбина, носина, враина, ручина, њрбушина; орлина, њичина; дerviшина, љујежина, људина; сп. и бардачина, лончина, љујачина*;

-чина: *цевчина* (*цев*), *куферчина, њасуљина, њишиџољина, секирчина, њамарчина, коцкарчина, лойовчина, манџујчина, њишиџончина*;

-еџина: *куџеџина, рујеџина, њорбеџина, флашеџина, чараџеџина, чизмеџина; брадеџина, ножеџина, ручеџина; орлеџина, рибеџина, жабеџина; бабеџина, г (j) евојчеџина, људеџина, женеџина*;

-еџина: *харијеџина, ракијеџина, маџереџина, сесџереџина* ‘große, alte unbeliebte Schwester’;

-иџина: *адвокаџиџина, њојовиџина, балканиџина, њарџиџаниџина, канцелариџина; донкихоџиџина, обломовиџина*; или: *лениџина = лечнуџа, љујеџина* ‘Diebstahl’;

- ушиїна: барушиїна (бара), маїлушиїна;
- ушина: блаїушина, івождушина, винушина, орлушина 'ein großer Adler';
- уга: ленчуїа 'велики лењивац, ленштина', каљуїа, њањуїа (пањ);
- уља, -ула: ірдуља (грд), махнїїуља; одрїуља; њакула (цак);
- ура: ілавура, ножура (нога), бабура = бабейшина; дјевојчура, циїаниїїура, лажура 'große Lügnerin', іагура; иијандура;
- урда, -ерда: ілавурда, ножурда, ручурда (рука), лоїурда 'Erzdieb'; ручерда 'ручурда, ручурина'; ілуїерда;
- ара: дундара (дунда), женскара; или: -скара: бабускара = бабейшина, људескара = људейшина;
- урина: даичурина (даска), іредурина, кайурина, кесурина, књижурина, собурина, зїрадурина, водурина, врећурина; брадурина, ілавурина, ножурина, ручурина; или: кљусурина, кравурина, мачурина (мачка), иїичурина, рибурина, жабурина; дјевојчурина, људурина;
- ан: букван (буква), звекан, клиїан; но: браїан (брат), зекан, мацан — хип.;
- ун: боїаїун, іладун; іоворун;
- (-ек) ања: момчекања (момак), Србекања, Туркешања; сїарчекања;
- оња: брадоња, бркоња, ілавоња, носоња, ілећоња, усїїоња, ушоња, челоња; или: дуїоња (дуг), млакоња, лейоња; шуїїоња (шутјети), ждероња;
- ло, -ало: бунцало, дремало, кењкало, њуикало, іамїїило, иецкало, скиїїило, сваћало, сїїојало, ірчкарало, зановейшало, ослушкивало, ірїслушкивало, задиркивало, зайїїкивало; црїшало 'слаб цртач', или: ћуїїило, ілашїило, сїїрашїило; брбло брбљивац', смрзло (Р) 'зимљивко'.

Македонскиот јазик:

- иїиїе: бочвиїиїе (бочва), враїиїиїе, вреќиїиїе, сламиїиїе; коїїлиїиїе, масиїиїе, сїїолїиїиїе; виниїиїе, водиїиїе, месиїиїе, мањиїиїиїе; дабиїиїе, дрвиїиїе, иїуїунїиїиїе '1. место посеано со тутун; 2. тутун' — пејор., времиїиїе, зимиїиїе, живоиїиїиїе, работиїиїиїе; или: биволиїиїе, веїриїиїе, волчиїиїе, дивиниїиїе, кравиїиїе, маїариїиїе, орлиїиїе; девојчиїиїе, золвиїиїе, жениїиїе, мажиїиїе, невесїиїиїе; Араїиїиїе, Арнаїиїиїиїе, Турчиїиїе, Цинцариїиїе; или: Аїшнасиїиїе, Бојаниїиїе, Тодориїиїе, Донкиїиїе, Надиїиїе, Славкиїиїе; Божиниїиїе (Божиница), Сїїојаничиїиїе;
- ина: брадина '1. в. брадиште; 2. брадло', ірбина арх., сверина в. свериїиїе, јуначина и јуначиїиїе, самарина дијал. (самар);

Приведените примери всушност претставуваат траги од ова значење на *-ина*, која, меѓутоа, е застапена во неколку деривати, дел од кои имаат нешто поголема распространетост:

-инка: *измекаринка*, *мајсторинка* 'слаб мајстор, мајстор кој само признавува од својот занает, квазимајстор', *овчаринка*, *писаринка*, *писателинка*, *чаушинка*;

-ешина: *алешина* (ала < хала), *жабешина*, *женешина*, *сверешина* (МЦ);

-ешинка: *будалешинка*, *женешинка*, *чумешинка*, *кравешинка*, *кукешинка*;

-ишина: *адвокатишина*, *еснафишина*, *интелектуалишина*, *партизаншина*, *канцеларишина*, *селаншина*; *досидоевишина*, *обломовишина* и др;

-урина: *водурина*, *зиградурина*, *сјаичурина* дијал. в. *сјаишише*, *лавурина*;

-уринка: *водуринка*, *овчуринка*, *йлачкуринка*;

-ко, *-арко*, *-ешко*, *-ушко*: — со нијанса на подбивност: *бричко* *влечко*, *дрдорко*, *йлачко*, *йрчко*; *здрвенко*, *заспанко* и сл. од кои *-ко* минал и на примери од типот *бечварко*, *јакеширко*, *ираварко* или *ирашарко*; *брбешико*, *мрмешико*; *клаушко*, *јакушко*, *мазнурко*;

-ло, *-ало*, *-ило*: *боцкало*, *издало*, *инешало*, *драјало*, *дремало* или *дремло*, *климкало*, *фрикало*; *јаирило*, *йлашило*; или: *мошовило*, *чурило*; или: *крекло*, *мижло*, *мочло*; или: *брагло*, *ошло*, *-ле*, *забло*, *-ле*, *лило*, *мешло*; *носло*;

-ашина, *-ешана*: *лавашина* дијал., *смокашина*, *сјаиашана*; *мажешана* дијал. в. *мажишише*, *йојешана*, *женешана*, *носешина* (нос);

-уш: *лавуш*, *лиуш*; *клауш*, *дремкуш*, *клемјуш*; но: *Андруш*, *Глиуш*, *Димуш* — хип.

Бугарскиот јазик:

-ице: *мъжице*, *старчице*, *детице*, *женице*, *бабице*, *жабице*, *мечице* (мечка), *брадице*, *крачице* (крак), *рџице*, *ножице*, *гласице*;

-ия: *хубосия* (хубост), *халасия* (хала), *заплесия*;

-ина: *брадина* (М) и *брадице*, *зверина* (М), *юначина*;

-ицина: *еснавицина*, *селяцина*; *достоевицина*;

-етина: *даскалетина*, *дяволетина*, *зверетина*, *халетина*, *лудетина*; *парцелетина*;

-урина: *главурина* (глава);

-ур: *селендур*;

-ан, *-анко*: *дебелан*, *-ко*, *мъжжаран*, *главан* „с голяма глава човек“, *коматан* = *коматар*;

-ага, -яга: *мъжага, синчага* (син), *юначага, хайдутяга*; *ножага* (нож); или: *смелчага* (смел);

-уш: *глауш* (глава);

-ко: *гърдорко, лъжко, плачко, полплювко*;

-ало, -льо: *врескало, крескало, мърдало, офейквало, пискало, спречквало, сърбало, съркало*; или: *кресльо, мръдльо, пръдльо, хапльо*; или: *взшльо, гръбльо, зъбльо, лигльо; грипльо, мръзльо*.

Поради недостиг од повеќе стручна литература и сигурен материјал, посочениот преглед на наставките со аугментативно и пејоративно значење може да претрпи некои корекции, но и таков каков што е дава можност да се направат извесни паралели и да се извадат соодветни заклучоци. Како и во другите области од граматиката, тука исто така се забележуваат ред совпаднавања и сличности меѓу одделните словенски јазици, пред сè внатре во постојните три групи јазици. Општ впечаток е притоа дека со поголема разновидност на наставките од овој вид во источната група јазици истапува украинскиот јазик, во западната — словачкиот и полскиот, а во јужната — српскохрватскиот јазик, кој воопшто се изделува со најбогата и најразновидна скала за изразување на експресивност од овој вид. Sprema застапеноста во одделните словенски јазици, приведените наставки можат да се класифицираат во следниве групи: а) наставки кои се одразени во сите три групи јазици, б) наставки кои се карактеристични само за двете групи јазици, в) наставки кои се застапени во едната од трите групи јазици и г) наставки кои се одлика главно на еден јазик. Со оваа класификација се опфатени сите разгледани наставки.

а) *Наставаки кои се среќаваат во сите три групи словенски јазици.* Тука спаѓаат наставките *-ишије* или *-иско* и *-ина*, при кои основно е аугментативното значење, но кое најчесто е придружено од пејоративна нијанса. Кај првата, т. е. *-ишије* или *-иско* (во украинскиот последнава се употребува напоредно со *-ишије*), треба да се одбележи дека во словенечкиот јазик е застапена во ограничен број примери со деминутивна нијанса. Од друга страна, како најраспространета и најпродуктивна е во современиот македонски јазик, во кој се проширила, меѓу другото, и за сметка на *-ина*, така што воопшто има карактер на генерална наставка со аугм.-пејор. значење, која служи за образување на примери речиси од секоја именка на која може да ѝ се припише експресивна нијанса (сп. *времишије, дождишије, зимишије, работишије*; или: *Спојанишије, Спојаничишије, Турчишије** итн.).

Наставката *-ина* е исто така стара, односно наследена од постариот период, но опфаќа помал број јазици отколку *-ишије*. Наполно отсутува во украинскиот јазик, каде истапува со деминутивна функција (сп. „*свитина, кобиличина, чарчина*“); а во западнословенските јазици ретки траги од неа се запазени во словачкиот јазик (*chlapina*). Најраспространета и најпродуктивна е во српскохрватскиот јазик, во кој е притоа застапена во повеќе деривати, кои исто така најчесто претставуваат доста распро-

*) Сп. „Буцата била едно старо *женишије*, со едни долзи *кочишија*, . . . едни *забишија* имала како некои *диклишија*“. МЦ, СБНУ); или: „малото *Јоше* стана *Јованишије*, СП, КЖ.

странети и продуктивни наставки (сп. -чина, -ешина, -ешина, -ишина, -ушина, -урина). Освен во ограничен број примери од типот *брадина*, *јуначина* и сл., во македонскиот и бугарскиот јазик е застапена во дериватите -ешина, -ешина, -урина, -уринка, мак. -инка (*мајсторинка*).

б) *Наставки кои се застапени само во двеите групи словенски јазици.* Тука спаѓаат значително поголем број наставки. Тоа се: -аја (-јаја), -уја, (-јуја), -ара, -ура (или -јура), -ањ, -ун, -ух, кои се застапени во следниве две групи јазици: а) источната и јужната група: -аја (-јаја) во украинскиот (*хвостяга*, *добряга*) и бугарскиот (*мъжага*); -уја (-јуја) во белорускиот (*звяруја*), украинскиот (*катюја*, *злюдюја*) и српскохрватскиот (*јањуја*); -ара во украинскиот (*гомара* дијал.) и српскохрватскиот (*женскара*); -ура (-јура) во украинскиот (*носюра*), српскохрватскиот (*лавура*) и словенечкиот јазик (*babura*); -ун во рускиот (*болтун*), украинскиот (*гладун*; *балакун*), словенечкиот (*gordun*; *režun*) и српскохрватскиот јазик (*бојашун*, *товорун*); -уля, -еля: во украинскиот (*гивуля*, *бридуля*, *гидугеля*), во словенечкиот (*nosulja*; *blebetulja*) и српскохрватскиот јазик (*прдуља*, *махнишуља*); б) источната и западната група јазици: -ај во словачкиот (*hlaváň*; *dlháň*), украинскиот јазик (*горлань*; *здоровань*); г) во западната и јужната група јазици: -ух (-уц) — во полскиот (*prościuch*; *ospaluch*) и словенечкиот јазик (*staruch*; *jeduh*, *poležuň*).

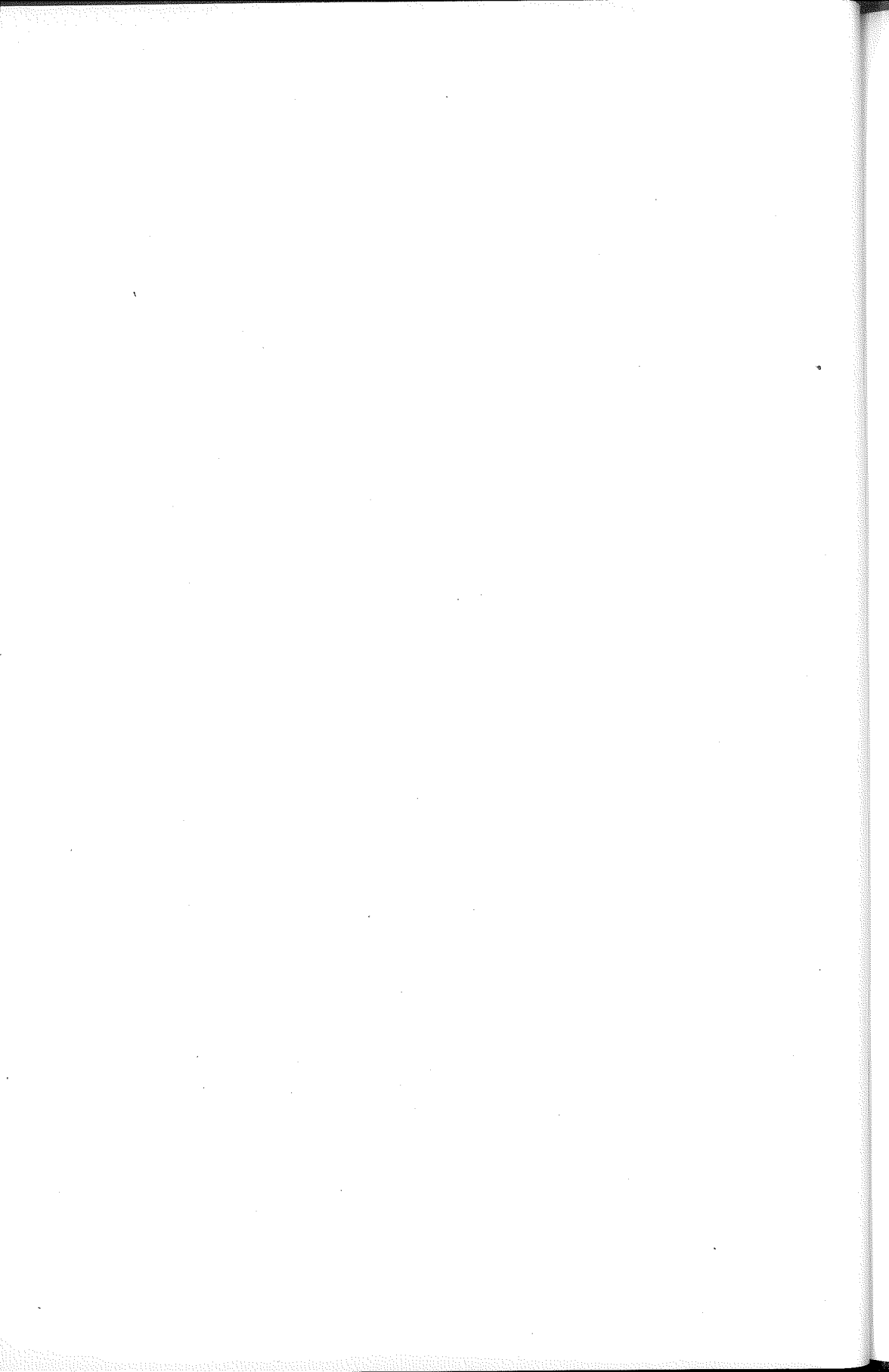
в) *Наставки кои се застапени прецизно во една или од групите јазички јазици.* Тука спаѓаат: -ака (-јака), -енка или -онка, -ак, -ач, -ан, -ањ, -ал, -ај, -ешина, -ешинка, -урина, -ур, -ло. Од овие наставки во источнословенската група се застапени: -ака или -јака — во белорускиот (*каняка*) и украинскиот јазик (*писака*, *носяка*), -енка или -онка — во рускиот и белорускиот јазик (*головенка* одн. *галавенка*, *шапчонка*); западната група јазици: -ак и -ач — во чешкиот, словачкиот и лужичкосрпскиот јазик (*darebák*, *chlapák*; *bradáč*, *hlaváč*, *луж*, *hlowač*; јужнословенската група јазици: -ан во словенечкиот (*glavan*; *dolgan*; *rvan*), српскохрватскиот (*букван*) и бугарскиот јазик (*коматан*, *дебелан*, *мъжжаран*); но сп. и чешки *dlouhán* (*dlouhý*); -ешина во српскохрватскиот (*ножешина*), македонскиот (*женешина*) и бугарскиот јазик (*зверетина*), -ешинка во македонскиот и бугарскиот јазик (*женешинка*), -урина во српскохрватскиот (*гашичурина*), македонскиот (*водурина*) и бугарскиот јазик (*главурина*); -ур — во словенечкиот (*коџур*; *петџур*), бугарскиот јазик (*селендур*); -ко во српскохрватскиот (*џрљавко*; *брљавко*), македонскиот (*бричко*, *влечко*, *џакешарко*, *клаџушко*, *мазнурко*) и бугарскиот јазик (*лъжко*, *поплювко*); -ло во девербативни образувања во сите јужнословенски јазици (слов. *hlatalo*, схрв. *йецкало*, мак. *боцкало*, буг. *крескало*), а во примери изведени од именски и придавски основи главно во македонскиот и бугарскиот јазик (мак. *забло*, *-ле*, *дрило*, буг. *зълбо*, *мрзълбо*). За одбележување е, меѓутоа, дека одделни образувања на -ило со придавска и именска основа познава и современиот украински јазик (сп. „здоровило, басило“. Юриј Шерех, *Нарис сучасної української літературної мови*, Мюнхен 1951, стр. 215]. Со оглед на тоа дека ваквите образувања не се толку стари, совпаднавањето меѓу украинскиот и споменатите јужнословенски јазици треба да се земе како паралелна појава во нивниот историски развиток.

Поттик и основа за изделување и затврдување на образувањата на *-ло* со именска и придавска основа веројатно дале примерите со глаголска основа, при кои пејоративното значење лесно се изведува од *pomen agentis* или *pomen instrumenti* со често или механичко повторување. Процесот на затврдувањето на *-ло* во примери со придавска и именска основа сепак по сè изгледа бил поддржан од слични образувања во балканската средина. Ако се остават настрана примери од типот *σιγγλός, κοητρακέφαλος*, истакнување бараат образувања од турскиот јазик со слична наставка (*-lu, -li, -li, lii* — зависно од вокалната хармонија) и главно исто значање, на пример: *вошло*: тур. *bitli* или *kehleli* 'verlaust, voll Läuse', *носло*: *burunlu*, *забло*: *dişli*, *ипбло*: *kamburlu*, *мешло*: *karnlı*, *ушло*: *kulaklı*, *брагло*: *sakallı*; *гршло*: *yaşlı*.

г) *Насџавки кои се главно одлика само на еден јазик*. Речиси секој од современите словенски јазици има една или повеќе наставки кои не се среќаваат во другите јазици или не се толку типични за друг јазик.

Во рускиот јазик: *-шико, -шика* (*голосишко, сџнишка*), *-ка* (*Петџка, Сашка < Александр*), *-ашка* (*мордашка*); во белорускиот јазик *-эча* (*старэча*); во украинскиот јазик: *-омаха* (*зругомаха*), *-ня* (*комарня, собачня*); во полскиот јазик: *-ско* (*babsko*), *-us* (*dzikus, obdartus*); *-ала* (*drzumala*) и *-ола* (*kręciola*); во словачкиот *-ај* (*-aj, -al'*), (*hlaváň, -aj, -okaň, -al'*; *dhláň*), *-ош* (*čaptoš, frfloš*); во словенечкиот: *-е* (*fante, sehle; hvale*); *-ела* (*babela, kesnela*); *-ин* (*beračín, dolgin*), *-он* (*hlačón, hlarčón*), *-идра* (*kaludra, žlabudra*); во српскохрватскиот јазик пред сè дериватите на *-ина*: *-чина* (*куферчина*), *-ешина* (*харџијешина*), *-уиџина* (*мајлуџина*), *-уиџина* (*винуџина*), потоа дериватите *-урга* (*главурга*) и *-ерга* (*ручерга*), *-ендра* (*селендра*); дериватните наставки *-ања* (*момчекања, Туркешања*) и *-оња* (*брадоња; дуџоња*), како и дел од наставките кои се застапени во некои од другите словенски јазици (в. стр. 10 и 11); во македонскиот јазик дериватот *-инка* (*мајсџоринка*) и дијал. *-аџана, -еџана* (*главаџана, сџаџана; женџана, носеџана*); во бугарскиот јазик *-ия* (*халасия, хубосия*), како и наставката *-аја* (*мџага, ножага*), која се совпаднава со украинската *-яга* (*парняга, хвостяга*).

Предложената класификација има за цел главно да укаже на застапеноста на наставките со аугментативно и пејоративно значење во современите словенски јазици. Во врска со нивната застапеност се наметнуваат, меѓутоа, ред прашања, како што се потеклото, историјатот и патиштата на затврдувањето и сл., кои тука се свесно одминати. Од сето изнесено можеше да се види дека наставките со овие две значења претставуваат суштествен дел од зборообразувањето на секој современ јазик, така што повеќе или помалку влегуваат во одликите на даден јазик, независно од тоа што некои од нив се среќаваат и во истата група или во другите групи јазици. Она со кое современите словенски јазици денес се одликуваат меѓу себе е не само постоењето на типични наставки или наставки кои не се среќаваат во другите јазици, туку и распространетоста и продуктивноста воопшто на наставките од овој вид, која најчесто доста варира во одделните јазици.

Ружа ПАНОСКА

АФИРМАЦИЈА НА НЕКОИ КОНСТРУКЦИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ПОЕТСКИ ЈАЗИК

Нашето интересирање во излагањево е насочено кон афирмирањето на некои конструкции во македонскиот поетски јазик што се развиле во поново време во нашиот јазик и во развојот на кои се изразило влијанието на балканската јазична средина.¹

Такви се, прво, глаголските конструкции со *има* (негирано *нема*) развиени во цела парадигма: *имам видено, имав видено, ќе имав видено* итн., карактеристични за западномакедонското наречје, а од него примени во литературниот јазик. Балканското воздејство се пројавило во споевите во кои првобитно глаголската придавка си ги чувала своите граматички особености, согласувајќи се по род и број со именката до која се однесува. Ваквиот облик, се разбира, бил постар. Натаму, такви се конструкциите за *минато идно време* и за *идно-прекажано* (*ќе дојдев, ќе сум чуел*) кои со идното време (*ќе дојдам*) имаат еднакви основни значења. Минатото дејство кај конструкцијата *ќе дојдев* се одредува како идно од гледна точка на некој друг минат момент бидејќи му последува. И во развојот на оваа конструкција се изразило влијанието на балканската јазична средина, а поради потребата да се изрази прекажаноста како на идни така и на минато-идни дејства се развила конструкцијата од типот *ќе сум чуел*.

Распространетоста на овие конструкции во современиот македонски јазик е упадливо позасилена и почеста во живиот говор па и во јазикот на приказните, а поограничена во писмениот јазик или во јазикот на македонската народна поезија каде по исклучок или сѐсем ретко можат да се сретнат.² До колку оваа појава ја посматраме преку писмениот јазик и на релацијата во која тој се пројавува и во формален вид — про-

¹ Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965, стр. 170.

² Б. Конески, *Јазикот на македонската народна поезија*, Скопје 1971, стр. 24.

за и поезија — забележуваме дека во прозата сложените форми со *има*, *нема* и *оние со ќе* (за минато идно и идно прекажано) се далеку пообични наспрема нивната застапеност во поезијата. Во современата македонска проза конструкциите со *има* во последно време се присутни во помала или поголема мера дур и кај прозаисти што потекнуваат од места во кои во живиот говор тие не се обични а се примени преку литературниот јазик.

Наспрема ваквото афирмирање на овие конструкции во современата македонска проза, интересно е да се истакне дека тие не се јавуваат во поезијата ни кај поетите на кои им е родно западномакедонското наречје. Прифаќањето на овие конструкции, ако се одземат другите фактори, нормално би можело да се очекува кога се има предвид нивната честа употреба во живиот говор па и во прозата.

Како што се истакна веќе, употребата на овие форми е многу ограничена и во јазикот на народната поезија, па оттука и современата македонска поезија на извесен начин ја продолжува традицијата на опирање кон она што се јавува како поново во јазикот. Според мислењето на проф. Конески тоа произлегува делум отаде што овие форми, како повеќесложни, потешко се вклопуваат во стихот, што се потврдува и со јазикот на народната поезија, а делум отаде дека сè уште во нашата поезија не се развиени стилови што повеќе да се опираат на разговорниот јазик. „Несомнено — констатира Конески — дека со развитокот на такви стилови ќе навлезат и во поетскиот јазик овие форми“.³

Констатацијата на Конески за многу ограничената употреба на овие форми во поетскиот јазик и неговото предвидување во однос на натамошното нивно афирмирање, искажана уште во 1954 година, наоѓа своја потврда низ проучувањето на материјата што ни послужи за ова соопштување. Таа се засновува на избор од творештвото на преку дваесет автори со над 900 песни или на 27 збирки поезија од современи македонски поети почнувајќи од Коста Рацин па сè до денес. При тоа се водеше сметка за генерациска застапеност во однос на сите автори, а и за временската разновидност во творештвото на секој автор одделно.

Како што можеше да се забележи, афирмацијата на споменатите конструкции во македонскиот поетски јазик ја разгледуваме од становиштето на *подновувањето* на поетскиот јазик во неговиот развиток. При тоа ги имаме предвид посебноста и карактерот на поетскиот јазик кој не го прифаќа лесно подновувањето. Какви изводи ни се налагаат во однос на прифаќањето на овие форми од македонскиот поетски јазик?

³ Б. Конески — *Граматика на македонскиот јазик дел I и II*, Скопје 1966 год., стр. 316.

— Поетскиот јазик со своите специфичности не допушта во него лесно да стануваат промени во однос на длабоко вкоренетите формули на кои е потчинет поетскиот исказ.

— Ваквите конструкции, иако во ограничени размери, сепак се афирмираат во македонскиот поетски јазик и тоа претежно кај поетите кај кои е присутен стремежот за вклопување во поетскиот јазик на сè она што е живо и распространето во современиот македонски јазик, односно во неговиот разговорен исказ. Ваквиот стремеж е изразито жив во поетскиот јазик на Гане Тодоровски и Блаже Конески. Спореди кај Тодоровски:

Што ако спиеш Норка?
Ти идам Кршисон ниеден да ми речеш,
имам научно триста лудорин,
ке ги поделиме —

(Шестпати свртен некаде помеѓу
шестата и шеснаесеттата, 1959)

Пак ме сонувац, нели?

Да реков: да, *ке пуитев* гласен крик.
Сон си ми, сон си ми, бдеења цели,
сон вечен, вечна недостиг.

(Глас, 1966)

Ако во ова наше време имаше негде бог,
ке му се приклучев под знамињата
на кои пишуваше: на буните со војната,
со тој остаток
на невремињата?

И сам *ке носев* огромна парола.

(Актуелна, 1970)

Конструкциите со кои се искажува прекажаност на идни или минато-идни дејства се исклучиво ретки, за разлика од формите на минатото неопределено време со кое покрај директното може да се соопштува и прекажано дејство. Меѓутоа и минатото неопределено време како сложено (со исклучок на 3 л. еднина и 3 л. множина кај што формално сложеноста не се изразува) потешко се вклопува во стихот. Еве еден пример од поезијата на Конески кај што успешно се вклопуваат форма на идно прекажано и форми на неопределеното време со отсенки на директно кажување и прекажаност:

И крајот уште потежок *ќе бидел* —
 да мрејам, земјо моја, робјаш гонет,
 јас, што за простор жеден сум ти *идел*.

Во темнило и споменот ми тоне —
 да не знам веќе дали сум *те видел*
 или пак само сум *те сонил* в сонe.

(Колумбо, 1965)

Натаму овие конструкции кај некои помлади поети повеќе можат да се објаснат со општото прифаќање на македонскиот литературен јазик во современиот вид, при ослабено дејство на традицијата. Во овој поглед е илустративен примерот на поетот Влада Урошевиќ на кого македонскиот јазик не му е мајчин. Сп. од неговите стихови:

Тој автобус што плови навечер низ градот:
 тие што *немаат седнато* во него ужасно грешат.
 Седно дали вози само до Козле или Кисела Вода
 тој нè носи секогаш кон невидени нешта.

(Вечерен автобус, 1966)

Само во големите сали раскажуваат уморните гласници
 дека *имаат видено* некаде момче
 што знае да свири во мртвата лушпа од полжав,
 но ни тоа, се чини, не е вистина.

(Песна за времето, 1966)

— Употребата на споменатите конструкции ја среќаваме, како што се истакна, ретко и тоа главно во поетски текстови од последниве неполни две децении, без да се забележува нивна позасиленост до денешно време. Авторите кај кои овие форми се присутни се поврзани по потекло со најразлични говори на македонската јазична територија. Еве само уште некои примери:

Никого веќе не смеам да окривувам за ништо
 На дофат ми беше тоа искушение
 Од кое, седно — поразен или победник
Ќе се вратев.

(Анте Поповски, Морена, 1966)

Свездите во оро се *имаат врзано* во класот
 од монте гумна
 Каква ли игра играат?

(Ристо Јачев, Гумната, 1969)

Кога ќе се сетам за твоите раце,
 посакувам вечно да сум млада;
 Кога ќе се сетам за твоите години
 се кајам порано што не се родив —
 Ако никогаш не те запознаев
 можеби ќе умеев да се смеам.

(Евгенија Шуплинова, Песна, 1964)

Со конструкции *има, нема* дејството се сведува воопшто до еден момент во сегашноста, идноста или во минатото — било тоа дејство да се извршило или неговата извршеност да се претпоставува. Поради ова својство формите од типот *имам научено* можат да се споредуваат со формите *сум научил*. Овие форми во извесни случаи се синонимни. На пример:

Што ако спиеш Норка?
 Ти идам Кршисон ниеден да ми речеш,
сум научил триста лудорни,
 ќе ги поделиме.

Замената во случајов е можна, но стилистичката позасиленост е многу поживо изразена со формата *имам научено*, зашто за неа е карактеристично означувањето дека дејството се извршило воопшто до даден момент, а не сврзувањето со определен момент. Оттука заменувањето не е можно до колку минатото неопределено време се сврзува со определен момент. Бидејќи формите на минатото неопределено време во своето основно значење означуваат временски нефиксирано дејство, тие се многу почесто употребувани во поетскиот јазик, па поради тоа како да не се јавила потребата за нивно заменување. Од друга страна пак, поради поголемата изразност на конструкциите со *има, нема* потребно е да се создаде одредена ситуација при нивното вклопување во контекстот, односно исказот да носи отсенка на разговорниот стил.

Трајко СТАМАТОСКИ

МАКЕДОНСКАТА ОНОМАСТИЧКА ЛЕКSIKA КАКО ИЗВОР ЗА ЛИТЕРАТУРНИОТ ЈАЗИК

Денеска е општо прифатено мислењето дека ономастиката има извонредно значење во проучувањето на историскиот развој на зборовниот фонд. Ова иде отаде што во старите споменици, на пример на словенската писменост, со оглед на нивниот карактер, лексичкиот фонд е мошне скроман, та во низа случаи само ономастичкиот материјал укажува на процесите што ги доживувал јазикот во постарата развојна фаза и дава можност да се установат одделни постари зборови или нивни форми и значења, загубени веќе во апелативната лексика на современиот јазик. Некои сметаат дури дека истражувањето на ономастиката е толку тесно поврзано со истражувањето на лексиката, што воопшто не би смеео да се зборува за две различни дисциплини¹.

Систематското изучување на речничкиот состав на ономастиката, особено на топонимијата која одразува една поконзервативна состојба на јазикот, има повеќекратно значење². Во нашиов прилог ние тргнуваме од значењето што го има ономастичката лексика (1) за пополнувањето на сликата на составот на прасловенскиот речник и (2) за збогатувањето на лексичкиот фонд на јазикот со возобновување на загубени или територијално ограничени зборови, особено со оглед на преовладувањето во топонимијата на термиолошката лексика (по-

¹ France Bezljaj, *Onomastika in leksikologija, Onomastica jugoslavica*, 1 (1969), с. 11.

² Види го, на пример прилогот на Владимир Георгиев, *Значењето на съвременната топонимия за обяснението на древните географски назвањия*, Известия на Института за български език, XIV, (1967) с. 5—22.

ради смисловната мотивираност на називите на објектите) над апстрактната³.

Иако територијата на Македонија ја карактеризираат различни супстратни слоеви — келтски, илирски, романски и др. (се знае дека низ неа во текот на вековите поминале дваесетина племиња и народи), испитувањата на македонската топонимија покажуваат дека процентот на несловенските топоними не е голем (односот меѓу словенскиот, т.е. македонскиот и несловенскиот фонд е некаде околу 90:10). При тоа словенските односно македонските форми на топонимите се осведочени многу рано, што не е случај и кај сите словенски народи.

I. Во македонскиот топономастички материјал се наоѓаат низа стари зборови, коишто ги дополнуваат податоците за прасловенското речничко благо. Со укажувањето на ареалот и на фонолошката структура тие можат да бидат добар прилог кон изучувањето на пространствената историја на зборовите и мошне драгоцени при составувањето на етимолошките речници. Некои примери.

БЕЗДЕН *BEZŃDŃNŃ 'длабока пропаст; голема длабочина; дупка, јама'. Топонимов е забележан во реонот на селата Лознени и Новоселани, Прилепско, каде што е познат и како апелатив со значење 'длабоко место во вода'. Во литературниот јазик е во употреба ликот *бездна* со значење 'длабока пропаст'. Во картотеките на Институтот за македонски јазик, кој материјал се користи за нашиов прилог, се регистрирани и формите *Безденик* (Струмица, с. Муртино, Струмичко и с. Јегуновце, Тетовско) и *Бездейца* < *Безденица* (с. Велестово, Охридско).

Кај Вл. Шмилауер⁴ не се приведуваат македонски примери. Топонимов, инаку, се среќава кај сите словенски народи⁵. Интересен е при тоа словенечкиот пример *Брезно*, покрај *Брезен*, *Брезна*, *Брездан* (со оглед на името на нашето планинско село *Брезно*, Тетовско), при сè што се сврзува и со *бреза*

³ При нормирањето на македонскиот литературен јазик се усвоил еден принцип чијашто исправност практиката сосема ја потврди: речникот на литературниот јазик да се збогатува со зборови од сите дијалекти и со изведување на нови зборови со „живи“ наставки, што ѝ овозможува и на ономастиката да го даде својот прилог кон речникот на современиот јазик.

⁴ Vladimir Šmilauer, *Přiručka slovanské toponomastiky/Handbuch der slawischen Toponomastik*, Praha 1970, с. 58—59. Можеме само да жалиме што во овој поучен труд, во кој е даден преглед на најчестите апелативи од кои се образуваат топоними во словенските јазици, македонскиот топономастички материјал не е побогато претставен. До ова дојде само поради фактот што во времето на подготвувањето на книгата нашите картотеки не беа пополни. Отаде нашиов скроман прилог има и цел да изврши извесно дополнување во тој правец.

⁵ В.: Н. И. Толстой, *Славянская географическая терминология*, Москва 1969, с. 236.

(*brězъno)⁶. На Балканскиот Полуостров топоним *Бездъна* (според податоци од Прокопиј) е забележан уште во средината на шестиот век, значи неколку века пред настанувањето на словенската писменост, што фрла светлина на времето на идејното на Словените во овие краишта⁷.

Со значење на 'бездна' на македонската јазична територија се познати и топонимите: *Провала; Пропаст; Урвал, Урвалата, Урвалица, Урвалиште, Урвалка, Урваница, Урвица, Урвич, Урвиште* и др.

ВРУТОК *ВЪРОТЪКЪ 'голем извор; глава на река каде што водата не замрзнува'. Денеска вака се вика селото каде што извира Вардар, најголемата македонска река. Првобитно, секако, со ова име се означувало извориштето на реката. Во историски извори, пак, името го носела самата река, најверојатно во својот почетен тек. Во хрисовулот на српскиот крал Стефан Душан, со кој ја обновува тетовската црква и ѝ прилага села (1337—1346), се среќава: И долѡу на рѣцѣ *В р о у т к ѣ*⁸.

Во македонските народни говори зборов не е познат со апелативно значење. Овој факт, меѓутоа, никако не му пречеше тој денеска со драго срце да се употребува во убавата литература, восприемајќи го фигуративното значење на извор 'тоа од што се прпи нешто, од каде што излегува нешто'. На тој начин, овој збор го укажа патот што може да им биде заеднички и на други ономастички лексеми.

Хидронимов е познат и во други словенски јазици. Некои од нив знаат и за неговото апелативно значење. Сп. српхрв. *врутак* 'извор'⁹. Не е исклучено и тој да има повлијаено за обновувањето на ова значење во македонскиот јазик.

ЗАБЕЛ *ЗАВѢЛЬ 'место каде што е забрането сечење во шума, забран'. Се смета дека е многу старо образување¹⁰. Во овој вид топонимов е регистриран над 30 пати, речиси на целата македонска територија. Познат е и како апелатив. Се среќаваат и формите *Забело, Забелон, Забелот, Забелче, Забли. Забран* е регистриран само двапати: во с. Церово, Гостиварско

⁶ France Bezljaj, *Slovenska vodna imena*, I, Ljubljana 1956, с. 86—87.

⁷ Владимир Георгиев, *Нај-старите славянски имена на Балкански полуостров и тяхното значење за нашия език и нашата историја*, Български език, VIII (1958), 4—5, с. 321—342.

⁸ Стојан Новаковиќ, *Законски споменици српских држава средњега века*, Пета књига, Београд 1912, с. 658.

⁹ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд 1965, III, с. 94.

¹⁰ И. П. Петлева, *Дополнительные ресурсы для реконструкции праславянской лексики*, Этимология, Москва 1967, с. 178.

и с. Модрич, Струшко. Во с. Одри, Тетовско е забележан топонимот *Забраноац*. Најчест топоним со вакво значење е *Браненица*. Познати се и формите: *Бранатица*, *Браненик*, *Бранениче*, *Браница*.

Топонимов е познат како апелатив и во историски записи: и *завѣль* кралевства или *Жеднь* (во веќе цитираниот хрисовул, с. 660); село *Кодно* и *Перѣзи*, со виногради, со нивиељ . . . со *завѣли* (во хрисовулот со кој српскиот крал Стефан Урош II го обновува манастирот св. Ѓорѓи (Ѓорго) Скоропостижни во Скопје во 1300 г.)¹¹.

ЈАБЕЛ *ОВЛЪ ‘дупка со вода, вир, извор’. Овој топоним, со фоновските разновидности *Јџбел*, *Вџмбел* (село во Костурско), се среќава на еден широк појас во Западна Македонија (од селото Осинчани, Скопско, па преку Мавровско, Порече, Кичевско, Демирхисарско, Битолско, Охридско до Костурско)¹². Познати се и формите: *Јаблиње* (Демирхисарско) и *Јаблишта* (Порече и Битолско). Во Струшко е регистриран и апелатив *јџбел* ‘вештачки рибник’¹³, што е секако поново именување врз основа на постар апелатив односно топоним.

ОЛМЕЦ < *НЪЛМЪ ‘височина, рид’. Топонимов означува рид во реонот на с. Велгошти, Охридско. Истиот корен се крие, секако, и во месното име *Умец* ‘висорамнина’ (с. Мало Мраморани, Прилепско). Посредна форма е *Заум* (сп. српхрв. *Захумље* ‘место и манастир во с. Трпејца, Охридско’¹⁴ а можеби и *Поум* (село во Струшко). Апелатив *холм* (се разбира, со можните фоновски разновидности) не се среќава.

Топонимов е многу раширен кај сите словенски народи. На српскохрватската територија се чести деминутивните образнувања *Хумак* и *Хумац*, па дури и такви со засилена деминутивност — *Хумачац*¹⁵. Зборот е познат и кај Унгарците и Романците¹⁶.

¹¹ Стојан Новаковиќ, *Истото*, с. 613.

¹² Во прилогот *Болгарское въѣль: убел* (о развитији первичного начального р.), Иследования по славянскому языкознанию, Сборник в честь шестидесятилетия професора С. Б. Бернштейна, Москва 1971, с. 444—449, Ф. Славски укажува и на границите на географската распространетост на овој збор. При тоа тој приведува податоци и од македонската јазична територија (за жал, само според Фасмер). — На ареалот на овој назив и на неговата етимологија накратко се задржа и Petar Šimunović, *Onomastička istraživanja otoka Lastova*, *Filologija*, 6 (1970), Загреб, с. 251. — Словенските форми, пак, на јабел ги приведе France Bezlaј, *Цит. дело*, II, с. 57.

¹³ Филип Каваев, *Речник*, Македонски јазик, III, 4, с. 95.

¹⁴ Црквата ‘Св. Богородица Захълмска’ е изградена во 1361 год. Сп. Иван Снегаров, *История на охридската архиепископија — патријаршија* Софија, 1932, с. 430.

¹⁵ Petar Šimunović, *Toponimija otoka Brača*, *Supetar* 1972, с. 250.

¹⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971, с. 694.

ПРЕВАЛ *PERVALŔ 'пониско планинско било, преслап, превој'. Во оваа форма, која е позната и како апелатив, топонимов е регистриран во селата Медово и Герман, а познати се и формите *Превол* (с. Желево) и *Преол*¹⁷ (с. Оромник; сите села се наоѓаат во Долна Преспа). Инаку, најчесто се јавува формата *Превалец* (регистраана е околу 30 пати на целата јазична територија). Се среќаваат исто така и ликовите *Превалецо* (Беровско и Делчевско), *Превалиште* (с. Камен Доа, Тиквешко), *Превалката* (с. Вранинци, Кочанско) и *Превалче* (с. Велмеј, Охридско). Треба да се смета дека токму деминутивните форми зборуваат оти зборот е многу стар.

ПРОСЕКА *PROŠĀKA 'просечен пат низ планина'. Пообична е формата *Пресека* (меѓу другото, и име на село во Кочанско). Се среќаваат и облиците: *Просеченик* (Скопско, Делчевско, Титоввелешко, Кочанско), *Пресеци* (с. Малино, Светиниколско), *Пресечник* (Титоввелешко, Скопско), *Пресечка* (с. Блатец, Кочанско), *Пресечник* (с. Добрашинци, Струмичко).

Името *Просек* (денешна Демир Капија) како византиска тврдина се споменува уште во 1018 г.¹⁸, во времето на цар Самоил.

САТЕСКА *ŠOTĚŠKA 'длабока долина, теснина меѓу два рида, проод'. Овој назив, кој не е познат во денешната македонска апелативна лексика, е регистриран во Демирхисарско (во с. Железнец и с. Брезово 'теснина, пат') и Охридско (река што тече низ Дебарца и кај Струга се влива во Дрим).

СОСНА *SOSNA 'вид бор *Pinus silvestris*'. Топонимот е регистриран во Беровско и означува пространа планинска месност покриена со шума, ниви и ливади. Не е познат како апелатив. Шмилауер¹⁹ одбележува во кои словенски јазици е познат овој редок топоним. За македонскиот, како и бугарскиот и српскохрватскиот јазик, не приведува примери. Топонимов е драгоцен сведоштво за границите на распространето на ова растение.

ТУРЈЕ < *TURŔ 'вид див бик *Bos primigenius*'. Вакво име имаат две села — во Охридско и Костурско. Существова и село *Турија* (Делчевско) и река со истото име во Струмичко. Други форми: *Туричко* (с. Просениково, Струмичко; по името на реката *Турија*), *Туришница* (река, по името на реката Ту-

¹⁷ Влаѓимјеж Пјанка, *Топономастиката на Охридско-преспанскиот базен*, Скопје 1970, с. 428.

¹⁸ А. Дероко, *Средновековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, с. 195.

¹⁹ Vladimir Šmilauer, *Цит. дело*, с. 167.

рија), *Турничевец* 'гол рид' (Берово), *Турново* (с. во Струмичко), *Турновка* (ниви кон с. Турново) и др.²⁰

Како што е *Сосна* сведоштво за вегетирањето и распостирањето на истоименото растение, така и приведените форми се сведоштво за сүштествувањето на животното *тур*, исчезнато во Европа уште во XVII век. Инаку, животново е познато по топонимијата во сите словенски јазици²¹.

II. И голем дел други топоними можат со своето значење да го збогатат речникот на литературниот јазик. Одделни од нив можат да се јават и како добри термини (особено во географската терминологија) или да бидат, со своите зборообразувачки модели, добри укажувачи во тој поглед. Примериве што се изнесуваат треба да ги поткрепат нашите наводи.

Во топонимијата се многу раширени месните називи сврзани со култивирањето на почвата. 'Изгорена шума; пепелиште' се означува, меѓу другите, и со овие имиња: *Гар*, *Гара*, *Гарина*, *Гариче*, *Гаричка*, *Гариште*; *Опал*, *Опаленик*, *Опаленица*, *Опалште*, *Опалје*, *Опална*; *Палег*, *Палејница* (< *Паленица*); *Пржал*, *Пржалана*, *Пржалје*, *Пржалка*, *Пржалница*, *Пржалало*, *Пржар*, *Пржарица*, *Пржел*, *Пржелкине*, *Пржелник*, *Пржина*, *Пржино*, *Пржошца*, *Пржол*. 'Ископачена шума; место исчистено и подготвено за обработка' се наречува: *Копанија*, *Копанина*, *Копаница*, *Копаниште*, *Копач*, *Копачалник*, *Копачар*, *Копаченица*, *Копачина*, *Копачиште*, *Копачка*; *Требак*, *Требарник*, *Требез*, *Требезина*, *Требеник*, *Требеница*, *Требениште*, *Требеш*, *Требиште*, *Требош*, *Требуи* и др.

Мошне е богат и репертоарот на називите на истечните, на изворските води. Напоредно со најчестото *Извор* (*Извир*, *Извирок*, *Извориште*, *Изворник*, *Изворница* 'силни извори', *Изворчица* 'река', *Извориница* 'месност'), се среќава и: *Исток* (и: *Сток*), *Студенец* 'студен извор' (*Студеница*, *Студенка*, *Студенче* и *Студенчишта*), *Кладенец* 'заграден извор', *Стубел* 'извор со вградено корито' (*Стубљата*, *Стублите*, *Стублица*), *Пив* 'слаб извор; дупка, јама со вода, вир' (*Пивоец* < *Пивовец*, *Пијалица*), *Сопот* 'силен извор' (*Сопотско*), *Слатина* 'слаб извор, извор на солена вода', па ономаџејските *Крка* (*Кркаец* < *Кркавец*, *Кркајца* < *Кркавица*), *Кркацето*, *Кркорник*, *Црцорка* и др.

Зборот *челуст* денеска кај нас има, главно, книжевна употреба. Но дека тој збор му бил познат на нашиот народ сведочат и топонимите: *Челузине* (с. Пополжани, Кичевско), *Челушки* (с. Заграчани, Струшко), *Челеста* (с. Стрково, Леринско).

²⁰ Сп. уште: Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, с. 222.

²¹ Vladimir Šmilauer, *Истото*, с. 185. Сп. уште и: Н. П. Ковачев, *Топонимия та на Троянско*, София 1969, с. 224.

Топонимиве означуваат: 1. 'устие на река' и 2. 'нивје по форма на уста'. Во некои говори зборов е познат и како апелатив со значење: 'дел од нива меѓу две бразди, слог'.

Во тетовското село Шемшево е забележан топоним *Прибрежок* 'место покрај Вардар', во основата на кој се крие зборот *брег* 'страна на река' (српхрв. *обала*). Сп. литературното *крајбрежје*, *крајбрежен*.

Се сметаше од некои, како што ќе видиме необосновено, дека лексемата *капалиште* е само адаптација на српхрв. форма *купалиште*. Топонимијата, меѓутоа, дава потврди и за овој збор: *Капалиште* 'место каде што се капат луѓе (или добиток)' (с. Клиново, Тиквешко), *Капалишта* (с. Мало Илино и с. Вирово, Демирхисарско). На онаа наша јазична територија, каде што наместо *капе* се употребува глаголот *бања*, е регистриран топоним образуван на истиот начин: *Баналиште* (*Орловото Баналиште*, с. Смиљанци, Радовишко). Сп. исто така: *Бањало* (с. Шипковица, Радовишко). Спроведена е, исто така, убава диференцијација на изведенките од глаголите *капе* 'мие снага, мие се' и *капе* 'за вода и др. течности — паѓа како капки'. Сп. *Капавец*, *Капавица*, *Капало*, *Капез*, *Капештец* 'место каде што капе вода'.

Интересно е што во литературната практика се јави и неологизмот *кртосница* 'место каде што се пресечуваат патишта', иако во народните говори се познати повеќе зборови со такво значење, што се гледа и од репертоарот на топонимијата: *Раскрсница*, *Раскрсе*, *Раскрст*; *Распат*, *Распатишта*, *Распатја*, *Распатје*, *Распатки*, *Распаке*, *Распака*; *Крст*, *Крстец*, *Крстишта*, *Крстови*; *Клучи*, *Клучаница* и др. Заслужува внимание фактот што не се среќава воопшто топоним *Крстопат*. Единствено во с. Радолишта, Струшко е регистриран ликот *Крстпат*, без сврзувачки вокал, напоредно со албанската форма *Ulak kuis*, така што тој не може воопшто да се смета за карактеристичен.

Добар дел од приведените топоними — не треба да се загуби од предвид — се познати и како апелативи, што само му оди во прилог на нивното користење и во практиката на литературниот јазик.

Антропонимијата, општо земено, е послабо изучувана во лингвистиката. Како да се смета дека влијанието на личните имиња врз развојот на јазикот е слабо, дека тие претставуваат мал дел од лексиката. Критикувајќи го ова сфаќање, Суперанска²² укажува дека на земјината топка се избројани милијарди лични имиња, не сметајќи при тоа дека едно име може да се јави и во повеќе варијанти, и дека тие имаат определено место во јазичниот развој.

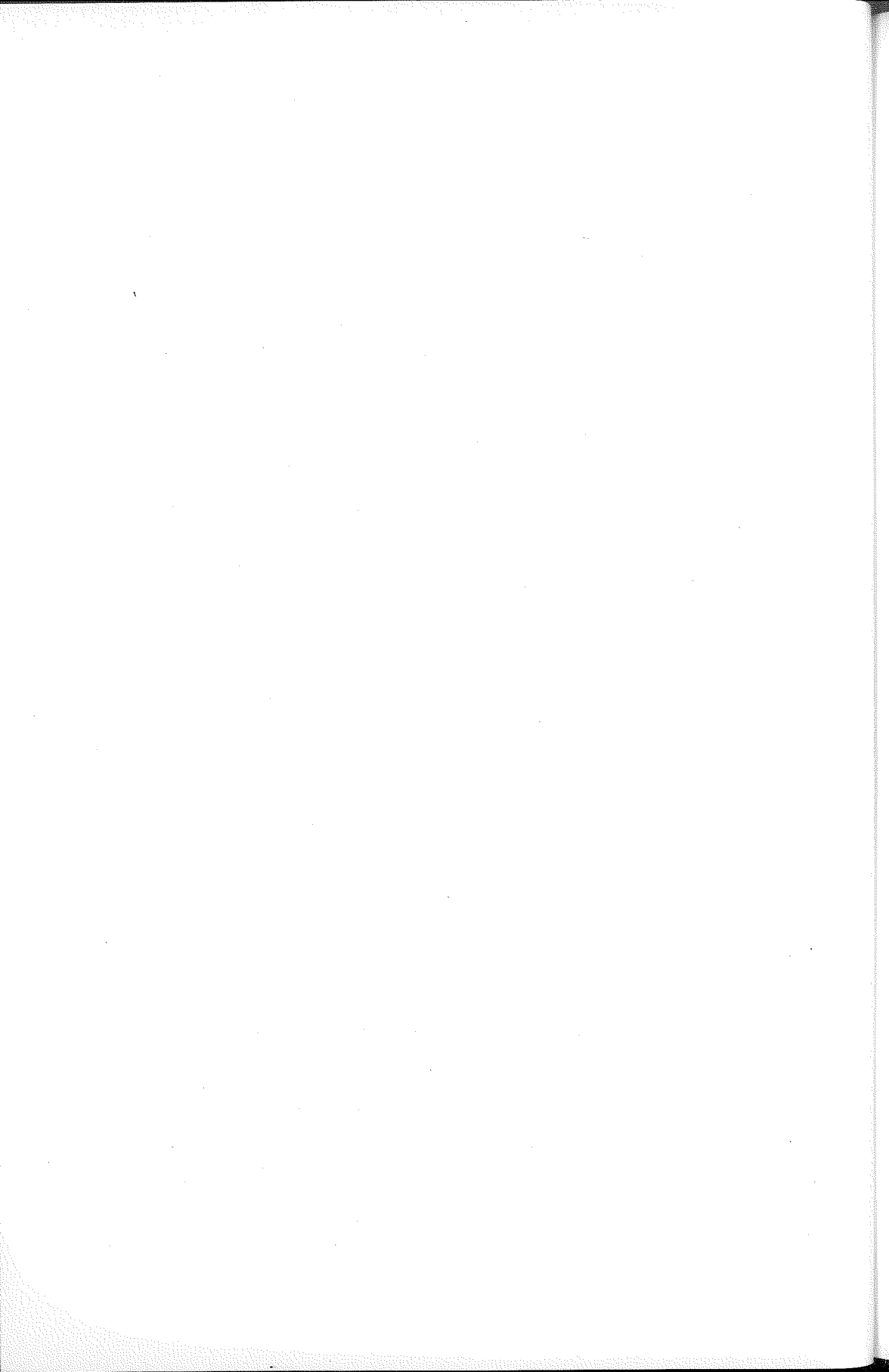
²² А. В. Суперанская, *Структура имени собственного*, Москва 1969, с. 4.

Многу антропоними даваат убав повод за семантичка, етимолошка и друга анализа. Прекарите, на пример, многу често кријат заборавени или дијалектно ограничени зборови. Тие не ретко изразуваат убав степен на јазично творештво. Со оглед на фактот што тие се наоѓаат во основата на добар дел македонски презимиња, нивната анализа спомага за објаснувањето и на значењата на одделни презимиња. Познато е, на пример, дека во велешкото презиме *Коробар(ов, ски)* се крие веќе подзаборавениот збор *корабар* 'човек што управува кораб, што пренесува нешто со кораб; сплавар, бродар, салџија' (лексемата *корабар*, обична и денеска, укажува и на употребата на зборот *кораб*), дека во тиквешкото презиме *Џунов* е одразен дијалектизмот *џуна* 'усна', дека во охридското презиме *Шахов* е претставен персиско-турскиот збор *šah* 'цар, шах'.

Прекарите се интересни, со оглед на можностите за збогатување на лексиката на литературниот јазик, во два правца: прво, по откривањето на дијалектниот речник — *Каканец* 'вид птица', *Качор(о)* 'цврсто јајце', *Матрун* 'вид дрво со плод сличен на круша', *Скангал* 'вид штурец', *Чинковичка* 'вид птица', *Чуклин* 'вид птица' (сите, с. Ново Село, Струмичко), *Кажлѐ* (с. Чифлик, Беровско) 'колчишта', *Најатката* (истото село — *најатка* 'обичај сврзан со празникот Василица', *Чикер* (Дебар) 'грозд цреши' итн.; второ, по зборообразувачкото творештво — *Глуар(е)* 'глув човек, глувчо, глувтар', *Грабалецо* 'грабнувач', *Илјаднико* 'неженет човек; човек што чека да се ожени на идјада години', *Менкарица* 'жена што ги менува мажите', *Ушајко* 'човек со големи уши, ушле' (сите с. Чифлик, Беровско), *Мустакарот* (Дебар) 'човек со големи мустаки', *Чешалко* (Крушево) 'подбивач, драпач' итн.

Материјалов, колку и да не е претставен поцелосно и системно, укажува недвомислено дека ономастиката е важен извор на податоци за стара, дијалектна, ретка или сосема загубена лексика.

ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЈА
И
ФОЛКЛОР

Милан ГУРЧИНОВ

АНТИРОМАНТИЧАРСКИОТ ПРИНЦИП ВО ПОЕТИКАТА НА Б. Л. ПАСТЕРНАК

I. Кратко време пред смртта, во едно од своите последни писма, Пастернак забележува:

„Я никогда не любил и даже не понимал (да и не верил в существование) ни фантастического, ни романтического элемента самого по себе, как независимой области. Я никогда не любил и не понимал странности Гофмана или, например, Карло Гоцци. Для меня искусство — одержимость, художник — человек одержимый, заде-тый, пораженный действительностью, повседневным существованием, которое для живой, яркой восприимчивости представляется еще более сказочным, именно благодаря этому неприкрашенному и прозаическому элементу.”¹

И овде, како и другаде, кога се обидува да го формулира своето поетско кредо Пастернак не пропушта да го осуди романтичарското сфаќање на поезијата, како еден, во неговото време и средина, мошне распространет поглед кој ја осиромашува поезијата, ја обезвреднува, дури ја доведува во прашање. Од каде овој одбивен однос? Што подра-збира Пастернак под романтичарскиот став?

2. Во својата книга „Критички поими” Рене Велек изделува како решавачки четири постулати што би можеле да се означат како општи и заеднички за различните модалитети што поимот „романтизам” ги добил во одделните европски литератури:

I. Поистоветување на субјектот со објектот

II. Измирување на човекот со природата

III. Синтеза на свесното и несвесното

IV. Остварување на овие единства преку поезијата, којашто прет-ставува „почеток и крај на сето знаење”.² Помеѓу четириве одредници

¹ Борис Пастернак, *Сочинения* I, стр. XX Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1961.

² Рене Велек, *Критички појмови*, стр. 96—149, Београд, 1966.

и творештвото на Пастернак, возвишено и „неутрално“ по однос на бранувањата на епохата, како да и нема суштински разидувања. Па, сепак, поимите „романтизам“, „романтичарско“ добиваат по правило остри и негативни квалификации на неговите страници. За стариот Пастернак, романтизмот е „уметност од втор ранг“;³ поддавање на инерциите, квазиуметност. Не станува збор за оној обид за преоценка на сиот изминат пат, карактеристичен за Пастернаковите изјави и неговото творештво од последните години на животот. Пастернаковиот „антиромантичарски став“ има длабоки корени, всушност, тој му е присушт од најрани денови кога се формираше неговиот своевиден и оригинален поетски поглед.

3. Карактеристична е во оваа смисла најраната и речиси заборавена статија на Пастернак „Васерманова реакција“, напишана во времето на најтесното пријателство на младиот поет со футуристите околу алманахот „Центрифуга“.⁴ Сè до денес преовладува мислењето дека генеричкото потекло на Пастернак како поет е доминантно футуристичко, без екстремните пројави на ова движење. Најраниот теориски есеј на Пастернак, меѓутоа, покажува дека неговото сфаќање на футуризмот и задачите на новата поезија веќе тогаш битно се разликувало од општо прифатените гледишта на футуристичкото движење. Овде, Пастернак јасно укажува на половичноста од иновациите што ги донесуваат футуристите од типот на Шершењевич во чии стихови доаѓа до израз метафоризмот „не предизвикан од внатрешна неопходност“, туку „од некои надворешни потреби“. Тие, забележува тој, „ги исполнуваат фигурационите гнезда на песната, ни од далеку не засегајќи ја другата, непозната на публиката, но единствено важна, тематска страна на песната.“⁵ Не е од помал интерес и објаснувањето што притоа Пастернак го дава за суштината на процесот на метафоризацијата. Метафоричноста, како решавачка компонента на поетскиот израз, според него, бива оправдана не во фактот на сличноста, или пак во асоцијативната врска според сличноста, туку единствено преку врската што се остварува низ соседството, блискоста („смежност“), којашто само може да ги оправда „напрегнатоста и душевниот драматизам“ на поетскиот израз.⁶

Терминот „романтизам“ сè уште не фигурира во ова рано размислување на Пастернак за суштината на поезијата, но него недвосмислено можеме веќе и тука да го наслутиме преку неговото категоричко одбивање да ја прифати произволноста во каков-годе вид, неосмислената игра на зборовите, немотивираниот поетски исказ.

4. Раскинување со симболистичката поетика, но и претпазлив став кон екстремните иновации на новото футуристичко струење среќаваме и во втората статија на младиот Пастернак „Черный бокал“

³ Erik Masrekton, *Pasternak speaks* (To a French Musician) Discursio, 1958.

⁴ Борис Пастернак, *Васерманова реакција*, во „Манифесты и программы русских футуристов“, Wilhelm Fink Verlag, München, 1967.

⁵ *Ibid.*, стр. 116.

⁶ *Ibid.*

која мнозина ја определуваат како негов футуристички манифест. Оние кои врз ова премногу инсистираат превидуваат дека и овде, наспроти симболистичките и импресионистичките „*coffres volants*” младиот Пастернак го става акцентот врз *содржината*, залагајќи се за динамичката функција на субјективното начело:

„Субъективная оригинальность футуриста — не субъективность индивида вовсе. Субъективность его должно понимать, как категорию самой Лирики, — Оригинала в идеальном смысле.”⁷

Поимот „Лирика” — Оригинал овде означен со голема буква, е според нас, само привремена синонимија на поимите „стварност”, „живот” кои наскоро ќе влезат како примарни, решавачки и доминантни во неговиот сè посамостоен поетски миросглед.

5. Следниот теориски трактат на Пастернак, неговата статија „Несколько положений” од 1922 год. ги содржи речиси во кристализиран вид основните постулати на Пастернаковиот поетски миросглед, своевиден и оригинален, независен и од футуристичкото и од кое годе друго поетско кредо на времето. Промената е несомнена, јарка, — не и изнедаувачка. Бидејќи, помеѓу „Васермановата реакција” и „Црниот бокал” од една страна и мислите искажани овде стои непосредното поетско искуство на Пастернак, стојат стиховите од двете решавачки стихозбирки: „Над барьерите” и „Сестра моја — животот”. Следејќи го нивниот дух и својот веќе јасно определен внатрешен глас, Пастернак пишува: „Живой, действительный мир, это единственный, однажды удавшийся и все еще без конца удачный замысел воображения. . .

Он служит поэту примером в большей еще степени, нежели натурой и моделью”, — ќе забележи Пастернак во 1922 г., т.е. во времето кога неговата футуристичка естетика веќе не постоеше. „Единственное, что в нашей власти, ќе истакне тој неколку реда погоре, это суметь не исказать голоса жизни, звучащего в нас.”⁸

Респектот кои живата стварност, нејзината супериорност над поетскиот напор и природноста како врвен принцип на поетската акцептуалност, — трите битни одредници на пастернаковската поезика го означуваат неговиот дефинитивен раскин со футуристичката естетика. Она што во истава статија се јавува како квинтесентна мисла на новото поетско кредо, со динстинкцијата што во неа недвосмислено е изразена, веќе непосредно го подразбира *романтичарското начело*, како инкарнација на поезијата — намера, поезијата — тенденција, поезијата — естрада.

„Современные течения вообразили — пишува Пастернак, — что искусство — как фонтан, тогда как оно — губка. Они решили, что искусство должно быть, тогда как оно должно всасывать и насыщаться. Они сочли, что оно может быть разложено на средства изобразительности, тогда как оно складывается из органов восприятия. Ему всегда следует быть в зрителях и глядеть всех чище, восприимчивей и верней, а в наши

⁷ Б. Пастернак, *Сочинения* III, стр. 149.

⁸ *Ibid.*, стр. 153—155.

дни оно познало пудру, уборную и показывается с эстрады; как будто на свете есть два искусства, и одно из них, при наличии резерва, может позволить себе роскошь самоизвращения, равную самоубийству. Оно показывается, а оно должно тонуть в райке, в безвестности, почти не ведая что на нем шапка горит, и что забывашееся в угол, оно поражено светопрозрачностью и фосфоресценцией, как некоторой болезнью”.⁹

6. Доминација на стварноста и нејзината содржина е компонентата што Пастернак најмногу ја истакнува и во своето автобиографско признание за своите книжевни почетоци. Романтизмот во него веќе фигурира именуван како опасност што го дебнеше младиот дебитант со својата леснозанеслива допадливост, згорничност, привидна сликовитост.

Зборувајќи за тоа како наеднаш, неочекувано и изненадувачки и за самиот него, во него бликнале првите стихови за време на летото 1912 поминато во Молоди, тој вели:

„Писать эти (первые) стихи, перемаривать и восстанавливать зачеркнутое было глубокой потребностью и доставляло ни с чем не сравнимое, до слез доводящее удовольствие.

Я старался избегать романтического наигрыша, посторонней интересности. . .

Я не добивался отчетливой ритмики, плясовой или песенной, от действия которой, почти без участия слов, сами собой начинают двигаться ноги и руки. Я ничего не выражал, не отражал, не отображал, не изображал. . .

. . .моя постоянная забота обращена была на *содержание*, моя постоянная мечта, чтобы само стихотворение нечто содержало, чтобы оно содержало новую мысль или новую картину. Чтобы всеми своими особенностями оно было вгравировано внутрь книги и говорило с ее страниц всем своим молчанием и всеми красками своей черной, бескрайной печати. . .

. . .Мне ничего не надо было от себя, от читателей, от теории искусства. Мне нужно было, чтобы одно стихотворение содержало город Венецию, а в другом заключался Брестский, ныне Белорусско-Балтийский, вокзал.”¹⁰

7. Своето ослободување од „романтичарскиот манир” сфатен како дел од едно распространето романтичарско толкување на поезијата и животот Пастернак најтесно го доведува во врска со решавачкиот преломен момент од својата творечка биографија — со разидувањето со својот дотогашен идол — В. Мајаковски, со времето во кое се создаваше неговата најтипична и најдобра поетска книга „Сестра моја—животот”. Објаснувајќи го својот раскин со Мајаковски и футуризмот, своето настојување да се ослободи од сличностите што пред тоа тесно ги сврзуваа, Пастернак мошне експлицитно открива што тој разбира

⁹ *Ibid.*, стр. 152.

¹⁰ Б. Пастернак, *Сочинения II*, стр. 32.

под поимот „романтичарски поглед на свет“, што е тоа што во тој поглед е за него неприфатливо. Изјавувајќи дека тој прелом во него настапил веќе со неговата втора поетска книга „Над бариерите“ (1916), Пастернак вели:

„Под романтической манерой, которую я отныне возбраниял себе, крылось целое мировосприятие. Это было понимание жизни как жизни поэта. Оно перешло к нам от символистов, символистами же было усвоено от романтиков, главным образом немецких. . .

. . . В своей символике, то есть во всем, что есть образно соприкасающегося с орфизмом и христианством, в этом, полагающем себя в мерила жизни и жизнью за это расплачивающемся поэте романтическое жизнепонимание покоряюще юрко и неоспоримо. В этом смысле нечто непроходящее воплощено жизнью Маяковского и никакими эпитетами не охватываемой судьбой Есенина, самоистребительно просящейся и уходящей в сказки. Зрелищное понимание биографии было свойственно моему времени. Я эту концепцию разделял со всеми. Я расставался с ней в той еще ее стадии, когда она была необязательно мягка у символистов, героизме не предполагала и кровью еще не пахла. И, во-первых, я освобождался от нее бессознательно, отказываясь от романтических приемов, которым она служила основанием. Во-вторых, я и сознательно избегал ее, како блеска, мне неподходящего, потому что, ограничив себя ремеслом, я боялся всякой поэтизации, которая поставила бы меня в ложное и несоответственное положение.¹¹

8. Зборовите на Пастернак што ги наведуваме од неговата прва автобиографска книга „Заштитна повелја“ датираат од 1930 година. Страв од надворешниот блесок, бегство од „зрелишното сфаќање на биографијата“ на поетот, одбивен став кон „естрадно покажување“,¹² повлекување во себе како претпоставка за самостојно, оригинално поетско мајсторство што станува кадарно максимално да ја инкарнира автентичноста и целокупноста на живата стварност, — се централните претпоставки врз кои се темели засега антиромантичарската поетика на Пастернак. Нејзиниот позитивен естетички идеал сè уште е неодреден и врз неговите страници недефиниран. Само две години подоцна ќе се појави неговата нова поетска книга „Второто раѓање“ (1932) која

¹¹ *Ibid.*, стр. 281—282.

¹² Антиромантичарското расположение на Пастернак е во тесна врска со неговата позната аверзија кон естрадноста како основен вид на комуникација на поетот со неговата публика. Пастернак не ги сакаше јавните настапи, сметајќи дека на нив останува в сенка она што е суштинско во поезијата. На оваа тема тој најотворено проговори на Минскиот пленум на управата на Сојузот на советските писатели (1936):

„Товарищи, давно-давно, году в двадцать втором, я был пристыжен сибаритской доступностью победы эстрадной. Достаточно появиться на трибуне, чтобы вызвать рукоплескания. Я почувствовал, что стою перед возможностью рождения какой-то второй жизни, отвратительной по дешевизне се блеска, фальшивой и искусственной, и это меня от этого пути отшатнуло. Я увидел свою роль в возрождении по этической книги со страницами, говорящими силою своего оглушительного безмолвия, я стал подражать более высоким примерам“.

не само со својот наслов означува нов преломен момент во неговата животна и творечка биографија. Во годините што следат антиромантичарското начело се искажува во написите на Пастернак преку афирмацијата на неговата антитеза — поетскиот реализам, сфатен на мошне своевиден и оригинален начин. Занимливо е, дури парадоксално што Пастернак за присуството на таквиот реализам зборува пред сè кај поетите и уметниците чиешто творештво обично се поврзува со дијаметрално спротивните стилски и естетички ориентации: Блок, Верлен, Шопен! Во „Автобиографскиот оглед“, во сеќавањата за Блок, тој пишува:

„...Черты действительности как током воздуха занесены вихрем блоковской впечатлительности в его книги. Даже самое далекое, что могло бы показаться мистикой, что можно бы назвать „божественным.“ Это тоже не метафизически фантазии, а рассыпанные по всем его стихам клочки церковно-бытовой реальности, места из ектеньи, молитвы перед причащением и панахидных псалмов, знакомые наизусть и сто раз слышанные на службах.

Сумарным миром, душой, носителем этой действительности был город Блоковских стихов, главный герой его повести, его биографии.

Этот город, этот Петербург Блока — наиболее реальный из Петербургов, нарисованных художниками новейшего времени. Он до безразличия одинаково существует в жизни и воображении, он полон повседневной прозы, питающей поэзию драматизмом и тревогой, и на улицах его звучит то общеупотребительное будничное просторечие, которое освежает язык поэзии.”¹³

На сличен начин го објаснува Пастернак и Шекспировиот гениј во своите ремарки кон неговите драмски дела:

„Шекспир всегда будет любимцем поколений, исторически зрелых и много переживших. Многочисленные испытания учат ценить голос фактов, действительное познание, содержательное и нешуточное искусство реализма. Его драмы глубоко реалистичны, — пишува Пастернак. До него искусством считалось одно деланое, незестественное и непохожее на жизнь. Это несходство с жизнью было обязательным отличием искусства, и к нему прибегали, чтобы скрыть под ложной условностью свое неумение рисовать и душевное бессилие. А у Шекспира был такой превосходный глаз и такая уверенная рука, что для него прямою выгодною было опрокинуть это положение”.¹⁴

Во есејот „Пол Мари Верлен“, напишан речиси едновременно со белешките за Шекспир, Пастернак одново ја третира истава тема. Верлен, лидерот на францускиот симболизам, за него е исто така поет — „реалист“, како и Блок: „И как реалист Блок дал высшую и единственную по близости картину Петербурга в этом замечательном мелканы, так поступил и реалист Верлен, отведя в своих личных исповедях главную

¹³ Б. Пастернак, *Сочинения* II, стр. 16.

¹⁴ Б. Пастернак, *Сочинения* III, стр. 194, 206.

роль историческому времени и обстановке, среди которых протекали его падение и рассказание.”¹⁵

Најјарко изразени мислите на Пастернак за антиромантичарското начело на секоја вистинска уметност ги наоѓаме во неговата статија „Шопен”, посветена на Фредерик Шопен — најромантичниот поету сите музичари и композитори!

„Легко быть реалистом в живописи, искусстве, зрительно обращенной к внешнему миру. Но что значит реализм в музыке? Нигде условность и уклончивость не прощаются так, как в ней, ни одна область творчества не увеяна так духом романтизма, этого всегда удающегося, потому что ничем не проверяемого, начала произвольности. И говоря о реализме в музыке мы вовсе не имеем в виду иллюстративного начала музыки, оперной или программной. Речь совсем об ином.

Везде, в любом искусстве реализм представляет, повидимому, не отдельное направление, но составляет особый градус искусства, высшую ступень авторской точности. Реализм есть вероятно та решающая мера творческой детализации, которой от художника не требуют ни общие правила эстетики, ни современные ему слушатели и зрители. Именно здесь останавливается всегда искусство романтизма и этим удовлетворяется. . . Как мало нужно для его процветания. В его распоряжении ходульный пафос, ложная глубина и наигранная умыльность — все формы искусственности к его услугам.

Совсем в ином положении художник реалист. Его деятельность — крест и предопределение. Ни тени вольничания, никакой блажи. Ему ли играть и развлекаться, когда его будущность сама играет им, когда он ее игрушка.

И прежде всего. Что делает человека реалистом, что его создает? Ранняя впечатлительность в детстве — думается нам, — и своевременная добросовестность в зрелости. Именно эти две силы сажают его за работу, романтическому художнику неведомую и для него необязательную. Именно его собственные воспоминания гонят такого человека в область технических открытий, необходимых для их воспроизведения. Художественный реализм, как нам кажется, есть глубина биографического отпечатка, ставшего главной движущей силой художника и толкающего его на новаторство и оригинальность.”¹⁶

9. Не е тешко да се уочи, впрочем тоа самиот поет го истакнува, дека под поимот „реализам” Пастернак ни од далеку не го има предвид дескриптивниот, програмскиот реализам, туку максималната верност на праизворот што се постигнува не со преписот на стварноста, туку низ оригиналниот приод и апсорпционата моќ на поетскиот гениј и неговата апсолутна совесност во асимилациониот процес. Сфаќајќи го „романтизмот” како појава поширока од романтичарскиот стил или правец, повеќе како „болест на епохата”, тој го идентифицираше со

¹⁵ *Ibid.*, стр. 169.

¹⁶ *Ibid.*, стр. 171—172.

стихијата на прозиволноста, со ефемерниот естраден патос, со непочитувањето на сопствениот внатрешен глас, со духовната неслобода. Борба со широко распространетите гледишта беше за него борба за формулирање на сопствена, мошне своевидна поетика којашто не се поддаваше на вообичаените класификации и не влегуваше во ниту една од на времето познатите поетски струења и тенденции.¹⁷

Значи ли тоа дека карактерот на неговата поетика е еден исклучиво индивидуален факт на фонот на руската поезија од првите децении на XX век? Во голема мерка, на ова прашање не може да се одговори поинаку, освен потврдно. Бидејќи, и покрај огромниот респект кон личноста и делото на раниот Мајаковски, и покрај нескриените афинитети за поезијата на А. Ахматова и Манделштам, припојувањето на Пастернаковата поетика било кон футуризмот, било кон акмеистичкиот поетски програм не наоѓа никакво подлабоко оправдание. Разликите во сфаќањето на поезијата се огромни, сличностите — тешко видливи, инцидентни.

10. Очигледно, — респектот кон стварноста, доживеаното, непосредно виденото низ сопствениот емпириски опит е онаа гранична линија врз која кај Пастернак се ломи традиционалното романтичарско начело што современо Новалис го беше формулирал „како поетска состојба која е *во нас* и која не е ништо друго освен *внатрешен свет* во неговата севкупност.“¹⁸ Озрачен, препуштен на реалниот свет кој е огромен и непрегледен, неотклонив и сегдеприсутен, Пастернак, обратно, мистеријата на постоењето, чудото на животот ја наоѓа во светот што нè окружува, кој наеднаш во неговите стихови од објект и повод станува сведок и соучесник и рамноправен партнер:

„На жизнь мою с холма
Сквозь желтый ужас листьев
Уставилась зима...“

(„Ложная тревога“)¹⁹

Поетската личност и поетовиот свет како да си ги разменуваат местата. Поетот веќе не е демиург на лириката, сопственик на својот поетски свет, автор, туку — „предмет на лириката, којашто преку него

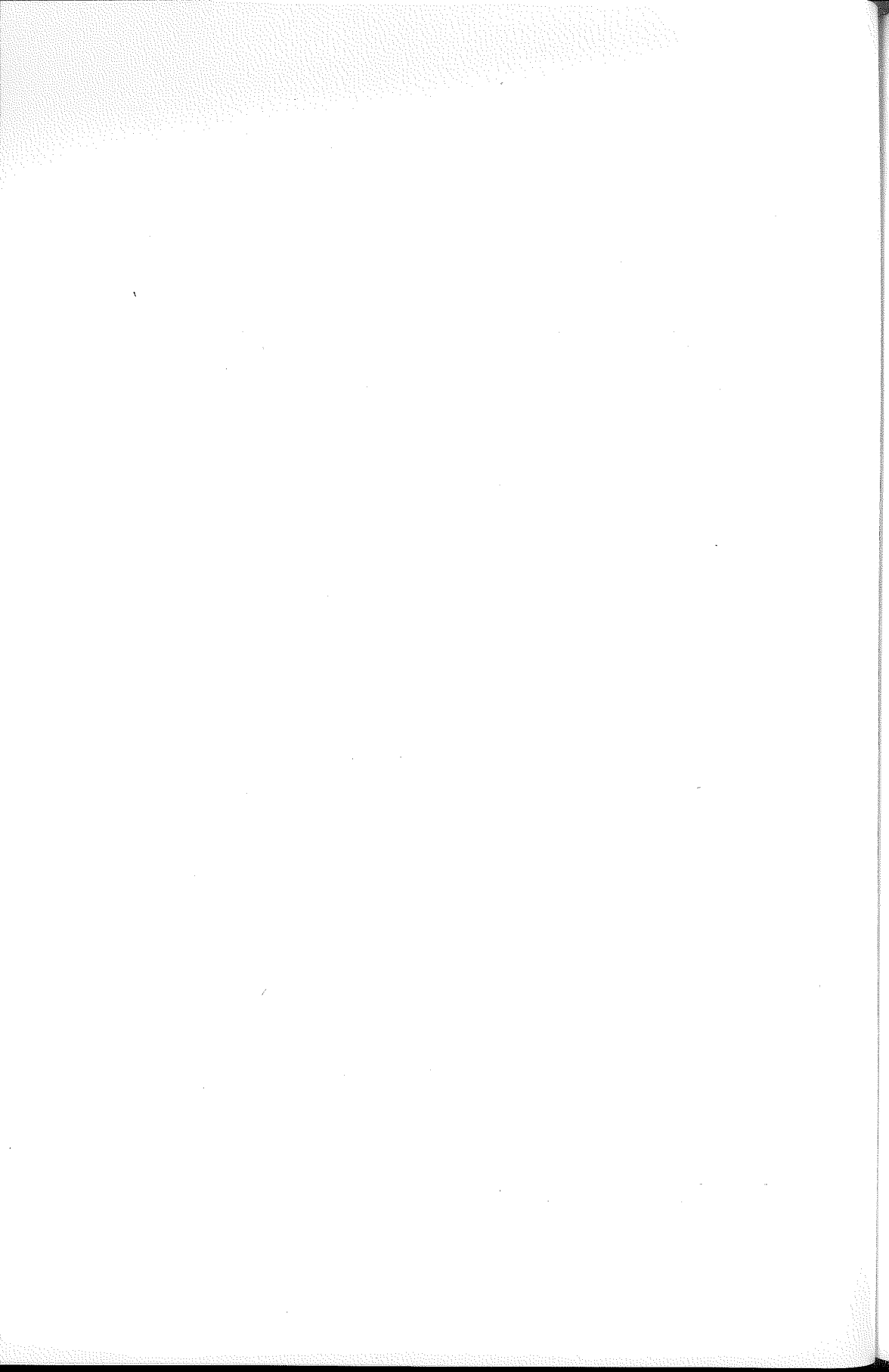
¹⁷ Уште во 1922 г., Пастернак изјавуваше: „Эстетики не существует. Мне кажется, эстетики не существует в наказание за то, что она лжет, прощает, потворствует и снисходит. Что не ведая ничего про человека, она плетет сметно о специальности. Портретист, пейзажист, жанрист, натюрмортист? Символист, акмеист, футурист? Что за убийственный жаргон!“ („Несколько положений“).

¹⁸ Според: Guy Michaud, *Message poétique du symbolisme, L'aventure poétique*, p. 21, „Nizet“, Paris, 1951.

¹⁹ Б. Пастернак, *Сочинения III*, стр. 23.

од прво лице му се обраќа на светот.”²⁰ Неговата задача е само да внимава да биде совесен и да не дозволи сè да упропаци, да не го искриви, поради едни или други причини, гласот на животот кој во него одекнува. Пастернак навидум како крајно да ја упростува задачата на поетот, сведувајќи ја кон неотклонивата обврска да се кажува вистината, бидејќи, како што тој вели „неумеењето да се најде и искаже вистината е недостаток кој не може да биде сокриен од никакво умеење да се кажува неvistината“. На тој начин, меѓутоа, тој доаѓа до својот централен антиромантичарски естетички принцип, — до реализмот, како највисок степен на авторската точност, чија суштина не е само артистичка, туку и етичка.

²⁰ Б. Пастернак, *Сочинения II*, стр. 273.

Владимир МОШИН

XVII ВЕК КАКО ПРЕЛОМНА ЕПОХА ВО ИСТОРИЈАТА
НА ЛИТЕРАТУРНОТО ТВОРЕШТВО
ВО СЛОВЕНСКИОТ СВЕТ

Културата е збир на културни вредности обединети во една органска целина со заеднички миросглед на нејзините носители. Во историската еволуција на културата, како во нејзините составни гранки, така и во целина — дејствуваат два процеса: на непрекинната органска еволуција и на повремени револуции, кои нагло и битно го изменуваат определениот културно-историски тип. Периодите на таквите културни револуции, кои хронолошки го прекинуваат потокот на органската еволуција на епохи од одделни културно-историски типови во рамките на иста етничка и социјално-економска средина, се преодни епохи. Во историјата на светската култура XVII век е век на секуларизираната филозофија на Декарт, Бекон, Спиноза, идејата на „здравниот разум“ како принцип на лична и општествена етика, идеите за личноста како најголема вредност кај Шекспир, Корнеј, Расин, епоха на расцвет на чистата поезија, а и на теоретско толкување на принципите и законитостите во поетското творештво кај Буало, време на нова политичка литература и теориски со рационалистички толкувања на општеството и државата, и поетски во револуционерната апотеоза на Милтон, и публицистички во Паскаловите писма на провинцијалецот. Можеме ли да бараме отсјај на сите тие умствени движења, кои му претходеа на рационалистичкото Просветување во XVIII век, и во тогашниот словенски свет, во настојувањата на неговото тогашно книжевно творештво? Историјата на книжевното творештво — тоа е историја на интелектуални и естетски импулси, кои создаваат во општеството и во неговите духовни водачи стремеж кон барање на нови патишта и уметнички средства за литературно оформување на новите идеи и израснатите од нив идеали — морални, политички, социјални — на целиот миросглед.

„Словенски свет“ — дали можеме да зборуваме за словенскиот свет како некаква посебна културно-историска категорија, носител на некои свои општи раководни идеи во однос на XVII век

кога по двовековна изолација на Источното Словенство од Запад во периодот на татарско ропство, а и православниот Балкан под турско ропство во XV и XVII век, католичката контрареформација дефинитивно ја одделила католичката вера »extra quam non est salus«, од еретиците и шизматиците?

Западното, а делумно и јужното словенство (во Далмација и во хрватските и словенечки земји во рамките на Хабзбуршката монархија), веќе во претходниот период на хуманизам и реформација преживувало процес на општа секуларизација на културата и еманципација на човечката личност со сите последици на новиот мироглед во книжевното творештво — новите идеи и теми, новите жанрови и новите стилистички средства, ново чувствување на авторската самосвест и нови меѓусебни односи на авторот и читачката средина. XVII век за Чешка во послебелогорскиот период и за обземената од духот на верските реконквисти, шлахетска Полска, во литературата се третираат како период на духовна стагнација. Сепак внатрешниот тек на културниот живот — развој на позитивни науки, филозофија на „здравниот разум“ со нова педагогика во творештвото на Коменски, барокна литература со нови политички и публицистички теми, нови жанрови во уметничката литература, особено во театарот и поезијата — сето тоа ако и не му дало на XVII век значење на творечки полет, сепак било органски поврзано со општата културна еволуција на Запад и го вовело западното словенство во рационалистичката просвета на XVIII век. Истовремено, посредничката улога на Чешка и Полска во процесот на вклопување на Русија во кругот на западната цивилизација, го поврзала животот на овие народи со рускиот преломен век, та во оваа смисла одигрува улога на преломен фактор во односите меѓу Запад и православниот Исток. Пресудна улога на ова подрачје му припаѓа на украинскиот и белорускиот народ кои тогаш во својот голем дел влегувале во државните рамки на Полско-Литовската унија.

Во советските историско-литературни студии подлабоко и пошироко отколку во поранешната „академска“ филологија осветлено е преломното значење на XVII век како епоха на проникнување во Русија на нови идеи кои довеле до формирање на нов мироглед и до самоаналитички преглед и проценување на целото културно наследство, а заедно со тоа и на раѓање на нови теми и нови жанрови и барање на нови патишта во поетиката. Во доволна мера се расветлени општите историски услови на развиток на општеството и државата, кои ја довеле Русија до промени на општата културна ориентација и преод во нов културно-историски тип; проблематиката на литературно-историската типологија во однос на руската литература (Д. Лихачев, А. Робинсон, А. Берков); внатрешните законитости на литературниот процес кои го одредуваат новото самочувство на писателот за потребите и за вистинското истакнување на својата личност; улогата на народот во условите на формирање

на новата класна структура (В. Адрианова—Переџ). Длабоко се проучуваат конкретните форми во кои се манифестира појавата на оние нови жанрови, кои врвовите на феудалното општество ги позајмиле од Запад, како книжевната версификација, дворскиот театар со својот висок свечен стил, а од друга страна и паралелната демократизација на литературата од нижите слоеви која ги црпела своите теми и ликови од фолклорот и го воведувала во книжевниот промет простонародниот говор (В. Переџ, Ј. Еремин, А. М. Панченко и др.). Да не забораваме да ги споменеме преводите на чешките и полските морално-дидактички и филозофски списи, а особено фактот на проникнување на западните сфаќања на филозофијата на државата, а исто така и новиот идејно-политички принцип кој проникнал во московските летописи создавајќи нови идеи за смислата на рускиот историски процес, за провиденционалната улога на Москва во тој процес и за местото на Русија во православниот свет (А. Голдберг).

Покрај сета разнообразност на историските прилики во кои во текот на XV—XVI век се развил општествениот и културен живот во Московската држава и на поробениот од Турците Балкански Полуостров, треба да се констатира дека за Јужните Словени и XVII век бил епоха на културен прелом. Додека бугарските, македонските и српските православни земји се под турска власт и просветениот врв на православноста свештенство настојувал да ја одржи традицијата на средновековната писменост со препишување на стари ракописи и малубројни обиди за самостојно творештво на подрачјето на хагиографската литература и во описи на патувања по светите места, а книжевниот живот на бесправно социјално нивелираниот народ наполно преминува во фолклорот, католичкиот дел од јужното словенство, во Далмација, Хрватска и Словенија уште во XV век е влезен во културниот реон на западниот хуманизам. Голем дел од православноста население кое, под влијание на стихижното миграциско движење пред турското навлегување, е доведено, во тоа време, од централните балкански области на неokuпираната од Турците христијанска земја, се најдува таму, во културна смисла, во положба повеќе или помалку слична на положбата на украинскиот народ во католичка Полска. Во непосредниот допир со западната цивилизација, Србите се судираат со силен историски фактор — офанзива на обновениот католицизам, кој во смисла на универзалната програма на Тридентина, како прва и најблиска задача си поставувал привлекување на шизматиците кон римската црква. Првиот обид на папата Пиј IV во 1565 год. преку својот посланик — дубровчанин, стонскиот епископ Бонифациј Стефановиќ Драколица, да го привлече кон унија рускиот цар Иван Грозни, не успеал. Не му успеало ни на мисионерот од папата Климент VIII, на спликанецот Александар Комуловиќ во неговите две посети на Москва 1595 и 1597 год. да го придобие за тоа царот Феодор Ива-

нович. Проведената во Полска 1596 год. Брест-Литовска унија на еден дел на украинскиот и белорускиот народ, предизвикала остра реакција кај останатиот православен свет во Полска и Русија, а краткотрајниот обид за унија при владеешето на Лажниот Димитрија (1605—1607 год.) со помош на полската воена интервенција ги осуетила и за во иднина можностите за католичко мисионерство во Русија. Сепак Куријата и понатаму не ја загубила надежта за привлекување на Русија, та затоа при својата мисионерска работа кај балканските Словени посебно внимание обрнувале на проблемот за создавање на општословенски богослужбен јазик врз база на тогашната руско-црковнословенска рецензија.

Со многу повеќе напор и со повеќе успех работела Куријата врз унијата на православниот Балкан, кој во тоа време верувал дека западното христијанство ќе го ослободи од турско ропство. Кон крајот на XVI век, за време на Хабзбуршко-турската војна од 1593—1606 год. пеќскиот патриарх Јован, кој стоел на чело на бунтовничкото движење во Црна Гора и ооседните краеве, сам барал врски со папата Климент VIII и неговата преписка со Куријата сведочи дека тој давал изјави за прифаќање на унијата, што и го направил преку својот посланик, калуѓерот Дамјан Љубибратик. До јавно признавање на унијата тогаш не дошло, но разговори за унијата во текот на XVII век се водени постојано и многу јерарси, игумени и свештеници преминувале во римска јурисдикција. Во смисла на Тридентинската програма за обнова на црквата уште папата Пиј V (1566—1572) посветува посебно внимание на католицизмот на Балканскиот Полуостров, на прво место на организацијата на католичкиот клер и подготвување на мисионери. Гргур XIII (1572—1585) постојано работел на засилување на католичката црква во Далмација, посебно во Дубровник и Котор како жаришта на мисионерство на словенскиот терен и во врска со тоа го покренал прашањето за основање на специјална „Илирска колегија“ како висока теолошка школа за создавање на словенско свештенство. Проблемот за богослужба на словенски јазик, кој од поодамна постоел кај Хрватите и Словенците и кој би требало да стане едно од најсилните средства на пропагандата, добива посебна актуелност откако по повод на Брест-Литовската унија папата Климент VIII им одобрува на Украинците-Рутени употреба на источен обред со словенски јазик. Грижи за подготвување на образовано и фанатички верно на католицизмот свештенство се водени постојано, во текот на целото време на понтификатот на Климентовите наследници, папата Павел V Боргезе (1605—1621), Гргур XV (1621—1623), Урбан VIII (1623—1644), Инокентиј X (1644—1655) и Александар VII (1655—1667). Покрај Илирската колегија која во Лорет станува висока теолошка школа, основани се и семинарии, гимназии и граматикални школи во Задар, Сплит, Дубровник, Шибеник, Котор, Будва, Вараждин, Белград, Темишвар, Печуј, Пожега, Нашице,

Јањево, Печ, Призрен, а и во католичките манастири на теренот со словенски и арапски јазик за мисионерска работа на територијата на Турското царство. Паралелно со тоа оди и работата за печатење на словенски книги за богослужба, верска настава и проповед.

Неуморната фанатичка работа на Римската Курија за ширење на унијата меѓу православните Словени под Турците не останала без успех. Не само што православното свештенство, кое се приклонило на унијата, наскоро и културно се преориентирало во западноевропска смисла, но и оној виш православен клер кој ѝ се противел на унијата, не можел да не подлегне на западното влијание. Епископите и манастирските игумени кои во турско време останале единствени раководители не само во духовниот туку и во јавниот живот, стапиле во дипломатски преговори со разните владари и со Куријата, особено во улога на раководители на народните востанички движења, па и во тие прилики се служеле со паролата за „унијата“ како повод за дипломатска акција. Политичките и црковни врски на српската црква со Римската Курија, како и воопшто соседството на српскиот народ со хуманистичката, а подоцна и барокна Далмација, внесувале во културниот живот на балканските народи во XVI и XVII век еден изразито западен елемент. Архивот на Пропагандата пази многубројни српски и бугарски дописи од тој период пишувани на латински или на италијански јазик. Српскиот патријарх Арсение IV Јовановиќ (1725—1748), покрај многуте свои кирилски записи, во ракописите оставил и неколку латински, а има и негови словенски записи напишани со латинско писмо и со сигурен ракопис, што сведочи дека за него латинската просвета била исто така „своја“ како и православно-словенската. Од друга страна, православните Срби, Бугари, Македонци кои не се подавале на соблазните на унијата, ги устремувале своите погледи кон Киев и Москва, исто како и целиот православен Исток, кој му сугерира на Московското царство, на „Третиот Рим“, неизбежност од извршување на неговата провиденцијално-историска мисија — ослободување на христијанските народи од Турците. И самата Москва, откако се ослободила од татарското ропство и ги обединила руските земји, почнала да се смета себеси за природен покровител на сите православни народи. Таа задача во XVI и XVII век ја остварувала како со одделни интервенции кај султанот, така и со материјална и морална поткрепа на православно свештенство и манастирите во Турција. Во Бугарија, покрај материјалната помош на црквите и народното свештенство, од Русија се испраќале и црковни, во прв ред богослужбени книги, кои до народната преродба служеле како главно средство за културно и национално самоодржување во борбата со грчкиот шовинизам на фанариотската црковна хиерархија. Во Србија, благодарение на воспоставената црковна самостојност, културниот живот на народот се одвивал послободно и поживо, што се огледа и во основањето на српските печатници

во XVI и XVII век и во непрекинатиот препишувачки и преведувачки процес и оригиналната творечка литературна работа. Бројноста на запазените од тоа време ракописи, како и големата разноликост на нивната тематика зборуваат за силниот процес на духовно вриење и будење на широките културни интереси.

Јужнословенските кирилски ракописи од тоа време, покрај многубројните примероци на евангелија, апостоли, псалтири и сите видови литургиски книги, донесуваат многу преписи на омилитички зборници, како стари така и новопреведени, како што се „Дамаскините“ во различни варијанти, хагиографски — одделни житија, пролози, патерици, аскетолошка литература — Лествица на Јован Схоластик, Диоптра на инокот Доротеј и др., богословско-полемички дела, како што е Зигабеновата „Догматичка паноплија или на богословието сеоружје“, преписи на велики канонски зборници — Крмчија, Властаровата Синтагма, повеќе ракописи на помладата редакција на Душановото законодавство, преписи на филолошки и граматички расправи како „Сказанија о словесах“ од Константин Филозоф, нов тип на историографската литература во помладите летописи, хронографии и „Словено-српската хроника“ од Ѓорѓе Бранковиќ, а и дела на забавна литература како западните романи за Тристан, за Ланселот, за Бове од Антона, а и сатирички раскази како „Маките на Блажениот Гроздиј“, која прави уочлива аналогија со руските пародии на црковни текстови. Покрај спомнатиот „Дамаскин“ од грчки е преведена и книгата „Чудесата на Богородица“, исто така запазена во бројни преписи. Во рамките на таа литературна активност значајно место зазема препишувањето и преработката на руски литературни дела кои доаѓале меѓу Србите заедно со црковните книги од киевските и московските печатници. Уште М. Сперански посебно се задржал на судбината на рускиот Хронограф, редакција од 1512 год., кој е запазен во повеќе српски ракописи од XVII и XVIII век со значајни дополнувања, пред сè со Историјата на еврејската војна од Јосиф Флавиј, како и од втората редакција на Хронографот од 1617 год. со додатоци од светската хроника на Мартин Белски. Такви списи, како „Цвети дарованиј“ — италијански „Флорилегиј“, кои преку романскиот превод дошле кај Русите и од нив преминале во Србија, „Повест за создавањето и паѓањето на Цариград“, „Толкование неудоб' познаваемих вещей“ и др., сведочат дека на Србите им биле познати целите руски зборници од кои ги преземале гореспомнатите состави. Запазени се одделни ракописи кои српските свештеници ги препишувале од руските предлошки за време на своите патувања во Русија, како што е Љубљанскиот зборник на Јован Злокруховиќ и на старецот Данило коишто тие ги пишувале во Москва 1610—1612 год. Постојаната литературна врска со Русија минувала во тоа време преку Молдавија, што се одразило во големиот број запазени на јужнословенскиот терен молдавски ракописи, а и во значајниот факт за

молдавското влијание кое се манифестира во српската ракописна орнаментика во XVII век. Само од аспект на ова духовно вриење и ширење на културните интереси може да се разбере појавата на такви литературни таленти како Гаврило Стефановиќ Бенцловиќ, учен богослов, проповедник, поет, драматург и реформатор на литературниот јазик, кој во почетокот на XVIII век за стотина години ја испреварил Вуковата реформа.

Во сложениот комплекс на меѓународни политички настани на XVI век, во борбата на христијанска Европа со стихижното проникнување на исламот и во судирот на освојувачкиот полет на обновениот католицизам со одбранбените напори на православието, словенскиот свет на границата на европската цивилизација ја преживува епохата на својот културноисториски прелом. Мисионерската конквиста на Куријата духовно ги потресла сите словенски народи: православните — како објект и најблиска цел на унијата, католичките — како природен културен медиум и борбена сила на својата офанзива. Во условите на вкрстување на сите реално-политички и религиозно-идеолошки факти се родил во словенскиот свет нов идеолошки фактор — идејата на словенството со нејзината нова културноисториска содржина, која во значителна мера му дала специфично обележје на преломниот карактер на XVII век.

Во зората на XVII век оваа идеја нашла свој потполн израз во историографскиот труд на дубровничкиот бенедиктинец Мавро Орбини „Il Regno del' Slavi“, каде во концентрација на крстоносно-ослободителната акција на римскиот престол, но во хуманистичко сфаќање на историјата како природен процес што го движат волјата и талентот на водачите, царевите и владетелите — се прикажани (спрема рускиот превод од 1722 год.) „початие и дела всех народов бывших јазика словенскаго и јединого отечества, хотја нине во многих царствијох разсејали сја через многија војни, которие имели в Европе, во Азии и во Африке . . .“ Реконструирајќи го минатото на Јужните Словени врз основа на писмената и усна народна традиција, оваа книга ја вовела таа традиција во тогашната европска историографија, а на словенски терен се појавила како силен фактор за зачеток и развиток на идејата за општословенско племенско, јазично и културно единство, со сите перспективи на можни идни идеологии и политички акции, до оправдување правата на словенските народи за свој државноправен суверенитет, документиран од значајната за XVII век словенска хералдика.

Идејата за словенското единство не била, се разбира, основна раководна идеја која го одредила развитокот на словенската литература во XVII век. Импулсите на литературното творештво во барање на нови теми, нови жанрови и нови патишта на уметничко обликување на новите идеи и новите идеали — сето тоа се раѓало,

се развивало и формирало во процесот на меѓусебни врски и заемни влијанија меѓу словенските култури во даденото време. Но самиот факт на тие заемни влијанија бил предодреден и идеолошки фундиран од основната идеја на словенското племство и културно единство, породена од конкретните историски услови, а која и за Исток и за Запад добила исто значење во преломниот период меѓу традиционалниот религиознофеудален тип на средновековната култура и универзалната европска цивилизација на XVIII и XIX век.

Цветанка ОРГАНЦИЕВА

НАРОДНИОТ ЕП (ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ И РУСКИ)
— НАЈПРИВЛЕЧЕН ЖАНР ВО РОМАНТИЧКИОТ
ПЕРИОД НА ИЗУЧУВАЊЕ НА НАРОДНОТО
ПОЕТСКО ТВОРЕШТВО

Народното поетско творештво уште во пврите почетоци на фолклористичката наука неодоливо и многустрано привлече редица културни дејци и просветители, како и научници специјалисти — филолози, историчари, историчари на литературата, етнографи и фолклористи. Тоа особено може да се рече во однос на народниот еп којшто бил согледан во усното предание пред сè кај словенските народи — Јужните Словени и Русите.

Уште во XVIII век народните епски песни се доведуваат во врска со изучувањето на историските и јазичните споменици. Но во тие времиња кога се води борба за просвета и рационалистички принципи, просветителите приоѓаат претпазливо кон материјалот што живеел во вид на преданија во средината на непросветените народни маси.

Во новите економски и општествени услови со развитокот на граѓанската класа, кога сè поодредено се зголемува стремежот за создавање на национална култура врз традициите на секој народ, народното поетско творештво, особено епско, придобива посебно значење. Таков однос кон епското творештво особено е карактеристичен за романтичарскиот период на словенска дружба и единство во третата и особено во четвртата деценија на минатиот век. Новото поколение на европски образовани интелектуалци ќе го пренесе романтичарското сфаќање на народноста и сесловенските идеи.

Епските песни во овој прв романтички период во јужнословенската фолклористика се сметаат за вистински сведоштва на словенското јунаштво и на историската слава, на творечките можности на словенскиот дух што го достигнувале и Хомера и се викаат песни над песните. Епските песни стануваат најпривлечен народен поетски жанр.

Елементи на романтичка воздушевеност кон епските песни се сретнуваат уште кај Вук Караџиќ во неговото „Предисловие“ кон Песнарицата од 1814 год.,¹ во коешто, откако ќе укаже дека објавил само песни што ги слушал во детството во своето село Тршиќ: „... које је сердце у простоти и у невиности безхудожно по природи спевало“,² пишува дека на крајот на збирката објавил и песни: „... које се мужественим, познатим српским гласом, уз гусле певају.“ Имено, во нив се содржело „негдашње битије српско и име“.

Тоа свое сфаќање на суштината и значењето на народните јуначки песни, коешто тие можат да го имаат во националната преродба на српскиот народ, Вук нема да го измени до крајот на својот живот. Затоа и во натамошната собирачка работа ќе настојува да дојде најмногу до епски песни, коишто тој без оглед на нивниот карактер ги вика „јуначки“, што се гледа и од неговата голема преписка.

Од значење се и зборовите во посветата на Русинот Д. П. Татищев, кон четвртата книга на Виенското издание од 1833 год., со коишто Вук искажува надеж дека книгата народни епски песни не само што ќе побуди кај неговите земјаци особено внимание: „... к содржащимся в ней пиитическим излияням народного духа, но и произведет в них ревность к усовершенению и распространению отечественной словесности.“³ Тука Вук истакнува со хердеровски третман на значењето на народната песна: во песните се влеала поетската сила на народниот дух и тие најарно можат да го поттикнат правилниот развиток на националната литература.

Изданијата на српските народни песни од Вук Караџиќ, го привлекоа вниманието на културна Европа. Многубројните преводи и искажувањата за високата вредност на српските епски песни во странство ќе придонесат во буђењето на интересот кон нив и во земјата.⁴

¹ *Мала простонародња славено-српска песнарица*, издаана Вуком Стефановићем у Вијени, 1814. У печатњи Г. Јоанна Шнирера — „Предисловие, стр. 11—12.

² В.: Вуковото писмо на Копитар од 18/30 март 1815 год. во коешто исто пишува дека собрал песни: „... које је простота и невиност безхудожно, по природи и по осећању спевовала“, во Вуковата преписка, седмата книга на Државното издание од 1913 год.

³ *Народне српске пјесме* скупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, (Јадранин из Тршића, а од старине Дробњак из Петнице). Књига четврта, у којој су различне јуначке пјесме (у Бечу, у штампарији Јерменскога манастира, 1833).

⁴ В.: С. Босанац, *Наша народна пјесма у европској литератури*. — Вијенац забави и поуци (Загреб), 1893, бр. 4, стр. 63—64; бр. 5, стр. 73—75; бр. 6, стр. 90—91; бр. 8, стр. 122—124; бр. 11, стр. 173—175; бр. 14, стр. 218—220, бр. 16, стр. 258—259.

За српските народни песни, особено за нивните убавини и за книжевната вредност, за мислењето за нив на познати европски книжевници, уште со своето основање пишува списанието „Српски летопис“, во Будим. Народната епска песна има висока вредност од поетските творби на поетите, изнесува мислење Адам Драгосављевиќ во споменатото списание уште 1826 година.⁵

Народната епска песна почна да се смета за народна историја. Се јави дури потреба да се докажува дека народните песни не ги опеваат точно историските настани. Во таа смисла пишува на пр. Милош Светиќ (Ј. Хаџиќ) 1842 година.⁶

Други ја истакнуваат и историската и поетската страна на епските песни. На пр. Јован Суботиќ во тоа време⁷ пишува: „... јунаци Косовске битке живили су кроз те песме у спомену народа тако живостно, као да су свима лично познати пре неколико година поумирали... И тако је дејствителност скројбу поетичка, и опет сасвим истинна.“

Идеите за словенска солидарност и единство⁸ го зголемуваа интересот кон народните поетски творби на словенските народи. Сличноста на народните умотворби кај Словените се

⁵ „Све наше поете српске (нек им не буде жао) заоста да се сложе, не верујем, да би им лакше стало, дух и срцаце човечје тако дирнути и заплакати, као што један једини слепац цео сабор песмом и гуслом и око себе скупи и у плач преобрази“. — Српски летопис, 1826.

⁶ Ј. Хаџиќ, *Историја и песме народне или у народним песмама историске истине не тражи*. — Голубица с цветом књижевства српског (Београд), IV, 1842, стр. 3—11.

⁷ Ј. Суботиќ, *Неке црте из поевстнице српског књижевства*. — Летопис МС, 1846, кн. 75—76, стр. 112—124.

⁸ Статијата на Јан Колар: „О литерарној књижевној зајмности меѓу народи и наречијама славенским“, веќе 1835 год. излезе во „Српски народни лист“ на Теодор Павловиќ. Десет години подоцна се појави неговиот потполн превод од германското издание (1837 г.) под наслов: „О књижевној узајамности измеѓу различних племена и наречија славјанског народа“. Во сите српски листови во триесетите и четириесетите години воодушевено се пишува за Колар. Коларовата статија била теорија и примена на книжевниот панславизам. Колар напиша подоцна и статија за српските народни песни под наслов: *Národní písně srbské*. — *Časopis Musea Království českého*, 1862, sv. IV, str. 359.

Големо влијание врз српската младина ќе има и книгата на Словакот Људевит Штур: *L. Štúr, O národních písních a pověstech plemen slovanských*. (V. Praze, 1853), којашто набргу се појави и во српски превод: „Људевита Штура књига о народним песмама и приповедкама славенским“. (С чешкога прево Јован Бошковиќ. У Новом Саду у печатњи Д-ра Данила Медаковића, 1857). В.: Ј.Скерлић: „Омладина и њена књижевност (1848—1871). Изучавање о националном и књижевном романтизму код Срба“ (Београд, 1906), стр. 6—12.

Кај Хрватите Људевит Гај ја користи статијата за словенската заемност веќе во написот „*Naš narod*“, во бр. 34 од I годиште на „*Danica*“ (1835); во 1836 г., бр. 29 излезе и почетокот на Коларовата расправа за словенската заемност.

објаснува со вдахновение на еден ист дух. Словенскиот дух се сочувал во постарите песни и имено затоа епскиот жанр со своето многустрано значење најмногу го привлекува вниманието.

Голема улога во создавањето на култ кон епската поезија одиграа и предавањата на полскиот поет Адам Мицкиевич којшто во текот на 1840 година во „Colège de France“, на тукушто основаната славистичка катедра држи предавања за словенските книжевности. Со романтичка воодушевеност Мицкиевич ги споредува народните српски песни со поемите на Хомер.⁹

Во Хрватска „Илирите“ го примија новото сфаќање на национализмот во духот на прогресивната романтика така што за потврда на својата народност бараат не толку државно-правни ознаки колку потврди на народниот творечки дух во јазикот, обичаите и минатото. Имено, затоа многу големо внимание обрнуваат на народните песни, пред сè на епските. Веќе во прогласот преку кој Гајго објави излегувањето на весникот „Novine hrvatske“ и на неделниот прилог „Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska“ од 20 октомври 1834 г. се предвидува и печатење на различни историски повести и преданија: „... sim još pridadu se različne narodne i druge domorodne, navlastito pako domaće dogadjaje zadržavajuće pesme, kak takaj iz drugih jezikov prenesene bolje vitije“

Гаевата „Danica“ препечати поголем број песни од Вуковите зборници особено епски.¹⁰ Во бр. 45 на I годиште Гај напиша и рецензија на Вуковиот зборник и при тоа истакна дека песните „našeg naroda ilirskoga“ се преведувани на многу европски јазици и „svi učeni pjesnici i jezikoslovci Europe ne mogu se dosta i dovoljno načuditi njihovoj izvornosti i krasoti.“ (1835, 45.).

Во повеќе статии на овој орган на „Илирите“ се упатува на народните песни како на нов извор за расцвет на литературата.

Од српскохрватските епски песни се восхитува и Далматинецот Никола Томазео, книжевник и научник, познат со своите трудови пишувани на италијански и на хрватски јазик. Тој преведува српскохрватски песни на италијански јазик и са-

⁹ За Мицкиевич, в.: М. Марковић, *Адам Мицкиевич и наша народна поезија*. — Прилози проуч. нар. поезије, I (1934), св. 1, стр. 171 — 183; К. Георгиевић, *Српскохрватска народна песма у пољској књижевности*. Студија из упоредне историје словенске књижевности. Написао - - (5 издање задужбине Милана Кујунџића. Београд, 1936).

¹⁰ „Danica“, г. 1835, бр. 45, 46, 50; г. 1836, бр. 19, 24, 25, 32, 38, 40—48. Од 1837 поретко има народни епски песни. За сесловенскиот карактер на илирската идеологија и љубовта кон народното поетско творештво, особено епско, в.: F. Fancev, *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda 1790—1832*. Skupio i uvodom propratio dr. Franjo Fancev (Zagreb, 1933. — Građa za povijest hrvatske književnosti, knj. 12, str. 1—320).

миот собира епски песни. Романтичарскиот однос на Н. Томазео кон епските песни особено доаѓа до израз во неговата книга „Искрици“.¹¹

Кај Бугарите интересот за народните песни го предизвика во триесеттите години на минатиот век особено карпатскиот Рус Јуриј (Јуце) Венелин со својата книга за карактерот на народните песни кај заддунавските Словени.¹² Венелин го коригира мислењето на Хердер за мирољубивоста на Словените и го истакнува нивниот „рицарски дух“ и „хероизмот“ што владее во нивните песни. Со таков дух се одликувале особено заддунавските Словени што се гледало по нивните епски песни: „Вообще страсть эта к преданиям есть врежденное чувство, которое и можно назвать историолюбием: эта страсть народа есть его эпическое героическое чувство; эта страсть есть гений, мать Илиады, Одиссеи. Есть народы, для которых недоступно это чувство эпопеи; это народы женственные или падающие духом.“¹³

Венелин смета дека епските јунаци на Јужните Словени и нивните епски песни се „чисто хомерски“ и при тоа исклучува грчко влијание. За творец на епските песни Венелин го смета народот како колектив, во духот на романтичарското разбирање.

Венелин го заинтересира за собирање на бугарски народни песни В. Е. Априлова. По една година (1836) тој му упати на Априлова писмо (27 март) во коешто го истакнува значењето на народните песни, особено историски. Тоа писмо било испратено во многубројни примероци по цела Бугарија.¹⁴ Добиените записи на народни песни ќе ги издаде по смртта на Венелин и на Априлов дваесет години подоцна Русинот П. Бесонов.

Односот на В. Е. Априлов кон народните песни е главно просветителски. Романтичарско разбирање на суштината на народното поетско творештво кај Бугарите се гледа во тоа време во пишувањата на П. Р. Славејков, книжевник и публицист, којшто од 40-тите години на минатиот век собира народ-

¹¹ *Iskrice od Nikole Tommasea*. Izdao Ivan Kukuljević Sakcinski (U Zagrebu, Tiskom Kr. nar. tiskare dra Ljudevita Gaja, 1844). Така во Искрица IV пишува: „Pjesme naše pjevaju junaštvo i ljubav, naravni duh u njima živi. Ne znadu zlatna pera onako pisati, kano javorove gulse gude. Ne leži naša vila u velikim posteljama, kod gospodarskih trpezah ne sijedi; žedna i gladna trči ona kroz gore, i čím se zatrče, tim ljepša postane, a glas njezin punii izlazi iz golih i klepehlih persah.“

¹² О характере народных песен славян задунайских. Набросано Юрием Венелиным. I (Москва, 1835).

¹³ Исто, стр. 100.

¹⁴ СБНУ, XVI—XVII, стр. IX.

ни песни.¹⁵ Славејков како романтичар смета дека народните песни можат да послужат и како обрасци за уметнички дела во народен дух. За него е народната песна уметнички споменик од еднаква важност за поетот, историчарот и филологот. Славејков најмногу собира песни за Крали Марко и имал намера да состави национален епос.

Во Русија романтичарските идеи продираат кон крајот на третата деценија и бргу ги потиснуваат просветителските и предромантичарските разбирања за карактерот на народното поетско творештво. Меѓутоа, во посебните услови на политичко-општествениот систем од тој период, кој доаѓа со годините на суровата царска диктатура по задушвањето на Декабристичкото востание, се наложува главно конзервативниот романтизам. Идејата на народот творец ја прифаќаат, пред сè словенофилите. Епската песна и во нивните кругови останува како најпривлечен жанр, но со посебен аспект. Во неа наводно се одразени елементи на религиозност, зачмаеност, покорност на владарот и сл., согласно нивните политички концепции.

Своевиден собирачки центар успеа да создаде во 30-тите години на минатиот век словенофилот Петар В. Киреевски. Тој заинтересира голем број истакнати современици за народни песни и ги привлече за соработка. Во ова време словенофилството уште не е оформено во посебна идејна струја, но веќе има одреден круг на идеи од коишто подоцна ќе се изгради основата и суштината на словенофилството. Народните песни на Киреевски требало да му послужат како материјал за потврда на словенофилските концепции за посебниот пат на развиток на Русија, совршено различен од „гнилиот“ Запад. Епските песни на рускиот народ и со својата бројност можеле да ја потврдат приврзаноста на Русите кон старината и старите форми на живот. Од својата огромна збирка епски песни Киреевски успеа да објави само зборник религиозни епски песни („духовные стихи“).¹⁶ Подоцна збирката епски песни ќе ја подготви за печат словенофилот Петар Бессонов. Неколку текстови на епски песни коишто тој ги вика „историски“ ќе објави П. Киреевски во некои списанија и алманаси. Во подолгата белешка кон текстовите на двете епски песни што ги објави во „Московский сборник“ (1852 г.) Киреевски го истакна значењето на овој жанр народни песни сврзани со името на Владимир Свјатославич, т.е. со феудалниот период („удельный пе-

¹⁵ В.: Т. Атанасов, П. Р. Славејков како литературен критик. — Сборник в чест на проф. А. Милетич по случај на 25-годишнината на книжовна дейност (1886—1911), от учениците му (София, Цар. прид. печат.), стр. 70—75.

¹⁶ Русские песни собранные Петром Киреевским. Ч. 1 — Русские народные стихи. — Чтения Имп. общества истории и древностей российских при Московском университете. (Москва), 1848, № 9.

риод“). Народот сè помалку пеел за поновите историски настани од времето на Петар I наваму и не ги опеал бурните епохи на немири и борби.

Одраз на словенофилските идеи од триесеттите години се гледа и во книгите за народната поезија од Ј. Бодјански и Ј. Венелин.¹⁷ Меѓутоа, во нивните книги се чувствуваат во поголема мера романтичарските погледи за народната поезија на словенските фолклористи од тоа време (особено на чешките) и делумно на германските рани романтичари. Кај Бодјански се евидентни и сфаќања на званичниот патриотизам за народната поезија во духот на уваровското тројство (самодржавие, православие, народност). Бодјански смета дека рускиот народ не е богат со историски песни затоа што: „... он не любит, подобно многим прочим, хвастаться своими подвигами, менее суетен и тщеславен.“

Со своите погледи врз народното творештво многу е близок до револуционерните романтичари Александар Иванович Херцен. Тој многу ја цени народната поезија и во прво време ја истакнува сесрдната работа на словенофилите на тоа поле. Тој исто така во неа во прво време се стреми да најде „стихии русской жизни“. Меѓутоа, Херцен набргу ја увиде ограниченоста на словенофилското толкување на фолклорот и во своите писма и статии од 40-тите години повеќе пати ја осудува таа страна на нивната работа. Особено Херцен не се слага со словенофилските толкувања на руските богатири коишто ги сметале за средновековни православни рицари. Херцен пишува: „... богатырь это не рыцарь, как не рыцарь и Ахилл.“¹⁸ Херцена со романтичарите го сврзува и недиференцираниот однос кон народната поезија.

Во 50-тите и 60-тите години на минатиот век кај Јужните Словени магловитите општо-словенски идеи постепено ги потиснуваат националистички идеи. Но, односите меѓу јужно-словенските народи во тоа време се сè уште добри и покрај разгорената полемика меѓу Хрватите и Србите по прашањата за јазикот.

Со развитокот на национализмот кај Србите расте влијанието на подоцнежната германска романтика којашто на прв план го издига култот на минатото и на феудалниот Среден век. Историските теми стануваат омилени теми во српската литература. Се создава култ на Косово. По својот карактер овие настроенија се многу блиски до словенофилските во Русија.

¹⁷ Й. Бодянский, *О народной поэзии славянских племен* (Москва, 1837); Ю. Венелин, *Об источниках народной поэзии вообще и южнорусской особенности* (Москва, 1834), и спом. кн. белешка 12.

¹⁸ А. И. Герцен, *Полное собрание сочинений и писем*, под ред. М. К. Лемке (Пет., 1919, т. VI, стр. 339).

Како што е и за руските словенофили Русинот, којшто не потпаднал под „лошото“ влијание на западната култура олицетворение на совршенство, така е и за српските националисти вистинскиот Србин — чувар на вродените способности на српскиот народ и на чистата српска култура. И српските словенофили настанувањето на епската поезија го сврзуваат со времето на славата на српската држава и со годините на нејзиното губење.¹⁹ Народните епски песни се, според нив, вистинска историја.²⁰

Против начинот на мислење и работата на Обединетата српска младина во 60-тите години на минатиот век истапи особено Светозар Марковиќ. Во врска со потеклото на епската поезија, тој ја истакнува епохата на турското робување: „Кад су Турци уништили српску државу, тада и почиње цео низ јуначких српских песама, које се продужава и до данас.“²¹

Прв обид за многустрано научно изучување на епската поезија кај Јужните Словени направи Иларион Руварац, српски историчар и публицист, во својот прилог за изучување на српските епски („јуначки“) песни во 50-тите години на минатиот век.²²

Руварац прв кај Јужните Словени го вовеле споредбениот метод на изучување на српските епски песни со епските творби и митовите на другите индоевропски народи по примерот на германските митолози. Најмногу се чувствува влијанието на подоцнежната германска романтика, и тоа на германските митолози: А. Кун и В. Шварц коишто во митовите наоѓаат обоготворени природни сили: бури, облаци, молнии, гром, ветер и особено борба меѓу светлоста и мракот. Руварац настојува да најде и сличности помеѓу индиските митолошки суштества и јунаците на јуначките песни. Според него, секоја епска песна е плод на долг развиток од мит преку јуначка скаска до јуначка песна. Тоа формирање во песна се извршило, смета Руварац,

¹⁹ В.: Ј. Игњатовиќ, *Србин и негова појезија*. — Даница, лист за забаву и книжевност за годину 1860. Прва година. (Издаје и уређује Борђе Поповиќ. У Новоме Саду. Епископска печатња), стр. 118.

²⁰ В. статиите: Ем. Чакра, *Наше јуначке народне песме, на погледу с Омировим и шотландско-скандинавским*. — Словенка (Нови Сад), 1860 год. бр. 1, стр. 33—43, бр. 2, стр. 135—148, бр. 6, стр. 479—486 и бр. 7, стр. 562—573; и статијата во бр. 8: *Књижевна повесница јуначки народни песама*.

²¹ *Целокупна дела Светозара Марковића*. Свеска прва. Издање књижаре Љ. Јоксимиовића а редакција „Одбора за издавање цел. дела Светозара Марковића“ (Београд. Парна штампарија народне радикалне странке, 1892), стр. 60.

²² *Две студентске расправе* И. Руварца. Прештампано из „Седмице“, листа за забаву и поуку за г. 1856. и 1857. и његовим трошком, поводом наумњеног састанка у Бечу, г. 1884. оних Срба и Хрвата, који су се у годинама 1850—54. тамо ради науке бавили, издање (у Новоме Саду. Штампарија А. Пајевиќ, 1884). II Прилог к испитивању српских јуначких песама, стр. 19—102.

во времето на пропаѓањето на српската државна моќ, т.е. во XIV век. Против методот на работа на Иларион Руварац истапи особено Г. Малетик.²³

Потеклото на народната поезија во Индија го бара и бугарскиот револуционер и публицист Г. С. Раковски, кој собира народни песни и прави обиди за нивното проучување. Меѓутоа, без какво и да е солидно знаење историско и филолошко и без одреден научен метод, неговите мислења за големата старина на бугарските народни песни ќе останат усамени.

Идеите за надмоќноста на словенската култура ќе најдат почва и кај, во тоа време сè уште поробените, Македонци и Бугари, кои притоа се наоѓаат и под духовното ропство на грчките фанариоти. Романтичарската вера во вродената и голема дарба на Словените за пеење на песни им служела ним како опора во издигнувањето на духовното творештво на Словените над грчкото. Во таа смисла особено пишува Јордан Хаџи Константинов Цинот, македонски учител. Тој го смета и Орфеј за Словен. И Хомер научил од Словените да сочинува епски песни.^{23а} Цинот и самиот составува епски песни.

Со слични концепции се сретнуваме и кај руските дворјани словенофили, во овој период, изградувани врз основа на епските песни, но предизвикани од други општествено-економски околности и со друга цел. Така на пр. А. С. Хомјаков во уводот кон епските песни објавени од П. Киреевски во „Московский сборник“ изнесе мислење дека е Сигурд или Слофрид, борецот со змај, по потекло Хун, т.е. Словен. Според тоа: „... сходство с Сигурдом может быть основано на причине, совершенно обратной влиянию скандинавском.“²⁴

Во статиите на словенофилите за епските песни од 50-тите и 60-тите год. на минатиот век уште повеќе е потцртано мислењето за епските песни — живи споменици на старината, т.е. на „сјајната епоха“ на Владимир, покрстителот на Русија.²⁵ Ме-

²³ Б. Малетић, *Страхињин Бан*. — Гласник СУД, књ. 18, 1865 г., стр. 294.

^{23а} В. Статијата: „Обичаи славянски“. — Цариградски вестник, бр. 101 од 20-XI-1853 год.

²⁴ В.: *Полное собрание сочинений Алексея Степановича Хомякова*. Том I, изданный под ред. И. С. Аксакова (Москва. Во типографии П. Бахметева, 1861), стр. 488.

²⁵ В. и: К. С. Аксаков, *О древних верованиях, преданиях обычаях и о богатырском цикле русского народа*. — *Богатыри времен великого князя Владимира по русским песням* — Русская беседа, 1856, т. IV. Препечатана во: *Полное собрание сочинений Константина Аксакова*. Том I. (Изд. под ред. И. С. Аксакова. Москва, 1859), стр. 314—378; — *О различии между сказками и песнями русским*. (По поводу одной статьи). — *Московские ведомости*, 1852, бр. 153. Препечатано во *Собрание дела на Аксаков*, стр. 379—388.

Низа словенофилски толкувања даде И. П. Бессонов како издавач на зборниците на П. Киреевски и П. Рибников со сите крајности на симболичко-алегорискиот метод.

ѓутоа, значајно е дека тие ја истакнуваа улогата на народот творец во минатото и во иднината, иако без јасна перспектива, но во време кога владејачките слоеви се однесуваа со големо презрение спрема „простољудието“.

Поголемо влијание врз развитокот на руската фолклористика во областа на проучувањето на староруските епски песни „билини“ имаат приврзаниците на така наречената „митолошка школа“, којашто е во Русија не само гранка на германската, ами претставува и нејзин понатамошен развиток во руска примена, со сите занеси и крајности на млада наука. Митолошките теории во почетокот на пеесеттите години ги пренесуваат руските интелектуалци, главно од буржоаска средина, коишто имале можност да се запознаат со западната наука. Кон крајот на 50-тите, па скоро до крајот на 60-тите години тие теории тукүречи сосема владеат во руската универзитетска наука. Најзначајни претставници на „митолошката школа“ во Русија се Федор Бүслаев²⁶, Ал. Афанасјев²⁷, Ор. Милер и Ал. Котљаревски²⁹. Меѓутоа, додека во толкувањата на прашања сврзани со народните епски песни кај Бүслаев се чувствува главно влијанието на Ј. Грим, кај другите преовладува влијанието на неговите следбеници: А. Күн, В. Шварц и особено теориите на М. Милер за метафоричноста и поголемото совршенство на јазикот во митолошкиот период и понатамошното заборавање на првичното значење на зборовите и нивното расипување, што ја условило наводно појавата на митови. Кај Ор. Милер притоа на своевиден начин се преплетуваат митолошките со словенофилските толкувања.

Митолозите ги ценат најмногу староруските епски песни „билини“ затоа што во нив се сочувала голема старина, пред сè митолошка, и тоа благодареејќи на стихот и напевот. Можеле да се менуваат само некои незначајни детали, но во основата тие останале непроменети. Вистински поет бил народот, а одделни пејачи биле само талентирани интерпретатори.

²⁶ В.: Ф. Бүслаев, *Исторические очерки русской народной словесности и искусства*. Т. I, II (СПб, 1861); — *Мои досуги*, т. I, II (М., 1886); — *Исторические очерки*. — Сборник ОРЯС ИАН. Т. XLII, № 2. СПб, 1887.

²⁷ А. Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу*. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов (М. т. I — 1865, т. II — 1868, т. III — 1869).

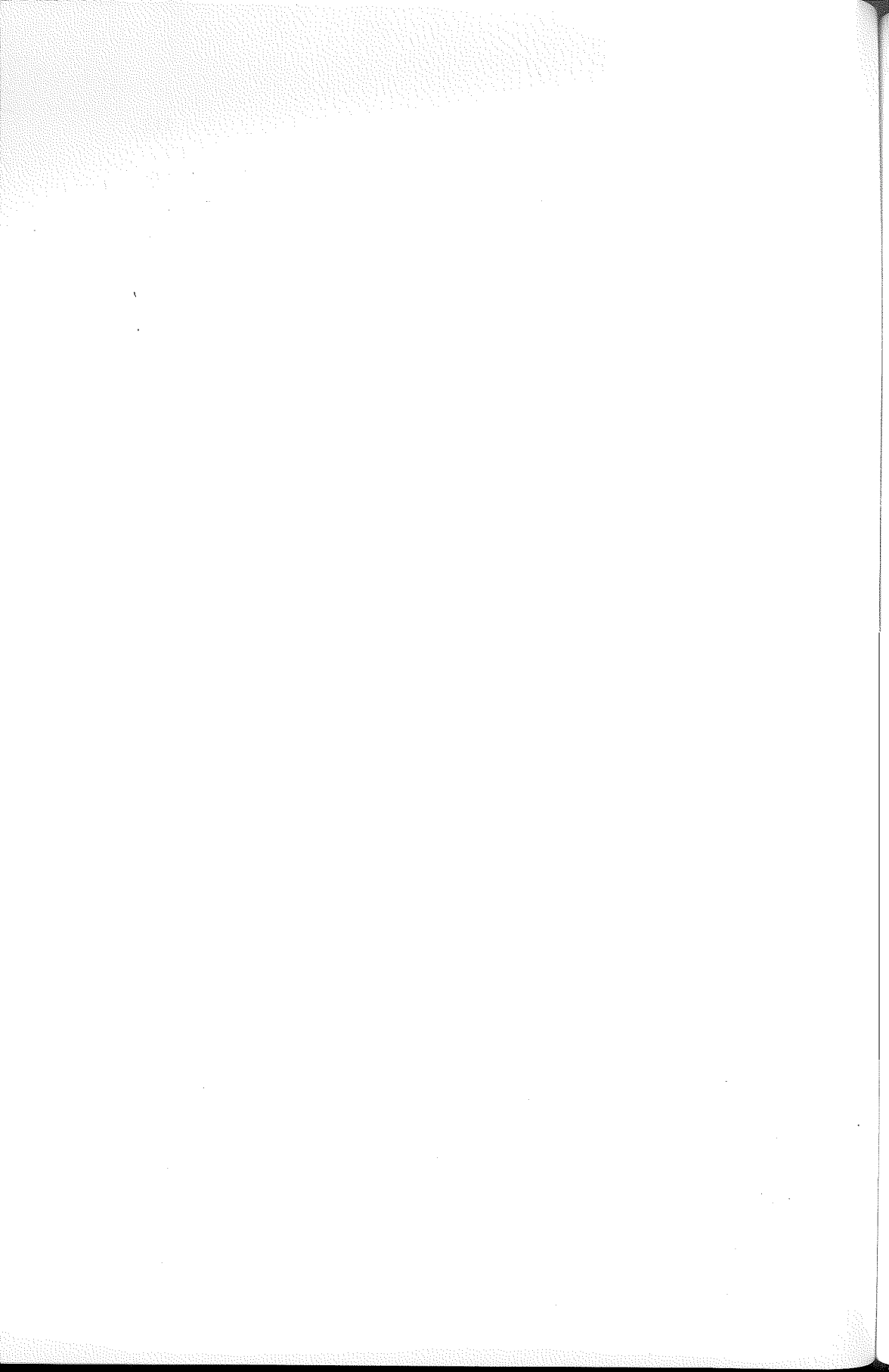
²⁸ О. Миллер, *Илья Муромец и богатырство киевское* (СПб, 1869) и др.

²⁹ А. Котљаревский, *Сказания о русских богатырях* (СПб. 1857 г.) препечатено во: *Сочинения А. А. Котљаревского*. Т. I. (СПб, 1889, стр. 81 — 121; — *Старина и народность за 1861-й год*. (СПб. 1862 г.), преп. во неговите „Сочинения“, стр. 527—624 и др.

Некои погледи врз народната поезија на Буслаев се чувствуваат и во концепциите на македонскиот фолклорист Константин Миладинов, негов студент во Москва.³⁰

Според тоа, романтичарскиот однос кон народното епско творештво се пренесува кај Јужните Словени и Русите и на првите две децении од втората половина на XIX век во времето на зацврстувањето на буржоаскиот национализам и чувствителниот продор на западните прогресивни идеи за национални и социјални права. Оваа втора етапа на романтичкиот период на изучување се карактеризира со посистемно научно изучување на епското творештво, главно во духот на господарските во Европа теории со митолошки толкувања, макар што од социјално-конзервативните и националистички средини словенофилски и државно-бирокарски се појавуваат бројни публицистички написи со научни претензии, коишто нема да остават забележливи траги во фолклористиката. Епските песни во овој период на многу сложен политички, економски и општествен живот најмногу се привлекуваат како историски материјал на планот на нивните политички концепции. Затоа многуречито се укажува и на нивните етички и естетски достоинства коишто се сметаат за потврда на националното духовно богатство. И имено под влијанието на епските песни редица поети во тој период го претпочитаат епскиот стил и обработуваат историски теми.

³⁰ В.: Ц. Органџиева, *Мислите на Константин Миладинов за карактерот и значењето на народната поезија*. — Литературен збор (Скопје), стр. 78—81.

Кирил ПЕНУШЛИСКИ

ТУРСКИ ЕЛЕМЕНТИ (ВЛИЈАНИЈА) ВО МАКЕДОНСКИОТ ФОЛКЛОР

Фолклорот на јужнословенските народи се одликува со бројни заеднички тематски, поетски и музички белези кои недвосмислено укажуваат на нивната меѓусебна поврзаност. Нивното сродство се должи не само на еднаквите или слични услови во животот и историското минато на овие народи, туку и на взаемните влијанија и заемки од исти фолклорни извори. Така, кај едни народи повеќе, кај други помалку, се среќаваат јасно изразени заемки од фолклорот на источно и западно-азиските народи, најчесто преку турско посредство, како што претполага Гиржи Поливка. Документирајќи го ова, тој утврди една вистина и оправдано подвлече дека за ширењето на ова влијание биле решавачки политичко-економските и културните односи помеѓу овие народи, а познавањето на јазикот споредно.¹ Но, освен турско влијание, во фолклорот на јужнословенските народи се присутни и други извори на заемки. Ако Ватрослав Јагиќ, на пример, укажува само на тесните врски помеѓу српските, албанските, грчките и приказните на другите балкански народи², веќе Веселин Чајкановиќ посочи повеќе извори и сродства за српскохрватското јазично подрачје: за Србија и Црна Гора — грчко-албанско, за Војводина — унгарско, за Босна и Херцеговина — ориентално (турско), за Хрватска (како и за Словенија) — германско.³ За бугарскиот фолклор се истакнува како особено важно турското влијание, покрај грчкото.⁴

Во минатото — сè до ослободувањето на Македонија по Втората светска војна — македонскиот фолклор не бил тре-

¹ Polívka, *O srovnávacím studiu tradic lidových*. Národopisný sborník československý II (1898), 1—49; Pohádkoslovné studie. O směrech studia tradic lidových a jeho cíli. Narodopisný sborník ... X (1904), V—XVIII.

² V. Jagić, *Archiv für Slavische Philologie* I, 268; XVII, 296.

³ С. Станојевић, *Народна енциклопедија*. Загреб 1928, III, 580 В. Чајкановиќ — *Белешка за народните приказни*.

⁴ М. Арнаудов, *Очерки по българския фолклор*. София 1934, 387нт.

тиран како фолклор на еден посебен народ, со незнатни исклучоци. Причини има повеќе, но основната е во тоа што малиот македонски народ во своето историско минато, поробен и обесправен, национално не бил афирмиран. Собирачите и издавачите на македонски народни умотворби, кои најчесто се објавувале надвор од Македонија во одделни збирки или списанија, ги именувале како бугарски или српски, ретко како македонски. Бидејќи националното осознавање меѓу Македонците започнало во втората половина на XIX век (тогаш се постигнати и најзначајните резултати на македонскиот фолклор), идентично постапувале и собирачите Македонци.

Од сите јужнословенски народи што им робувале на Турците, како што е познато, Македонците останале најдолго под турско ропство — повеќе од пет стотини години. Упатени во своето секојдневие на постојани контакти со Турците, особено во градовите, принудени да го учат турскиот јазик како нужно средство во јавното комуницирање, поради што тој со време сè подлабоко навлегувал во лексиката на македонскиот јазик⁵, природно е што Македонците можеле лесно да прифаќаат од турскиот фолклор најразновидни народни умотворби или елементи од нив. Тогашните неповолни услови за културниот развиток на Македонците оделе во прилог на ова турско влијание.

Продорот на турскиот фолклор во македонското народно творештво се вршел на линија град-село, бидејќи Турците живееле во градовите, а во селата се населувале ретко. Sprema тоа, може да се заклучи дека овој процес се интензивирал кон крајот на XVIII и во XIX век со позасиленото населување на селани во македонските градови, во условите на стопанските реформи на Отоманската Империја, кога всушност започнало и создавањето на младата македонска буржоазија. Меѓутоа, од турскиот фолклор се заемале само такви умотворби што биле прифатливи за македонскиот народ, што одговарале по своите теми и светогледот на нашиот човек или што тој можел да ги прифати, со други зборови се прифаќало само она што имало универзално значење, ако така може да се каже. И веднаш ќе истакнам дека турското влијание најмногу се одразило врз прозното народно творештво и пословиците. Во другите видови народни умотворби тоа влијание е незначајно, но затоа во поголема мера присутно во македонскиот музички фолклор.

⁵ Оливера Јашар, *Турски лексички елементи во македонскиот јазик* (докторска дисертација — во ракопис, Филозофски факултет — Скопје), Скопје 1962.

*
* *
*

Фондот на објавените македонски народни приказни е релативно доста голем.⁶ Од спомнатите причини тие не се доволно познати. Во целина, по видови и сижетика, тие се еднакви или слични со приказните на другите јужнословенски народи. Оваа сродност најмногу се чувствува во преданијата и легендите како логична последица на нивното заедничко потекло, некогашната заедничка митологија и припадноста на христијанската религија. Македонските приказни меѓународно се поврзани и пошироко, во прв ред со приказните на соседните несловенски народи (Грци, Албанци). Меѓутоа, сродностите и сличностите за одделни мотиви, посебно во волшебните приказни и новелите, одат и подалеку — надвор од Балканот и европскиот континент. За овие жанрови е доминантно турското влијание или посредство.

Без оглед на сите спомнати сродности, сличности, поврзувања и заемки, што впрочем претставува законитост во фолклористиката, македонските приказни имаат и бројни национални белези. Всушност, дури и оние приказни што се прифаќале од други народи претрпувале соодветни промени со кои се усогласувале со општествените услови и погледи на живот на Македонците, што нормално се изразуваа во приказните со национална основа.

Прашањето, пак, за конкретните извори и патишта на заемките на турски приказни е недоволно проучено, иако во науката постојат некои укажувања. Македонските приказни не се застапени во Стит Томсоновиот Индекс на мотиви. Најдобрите коментари за еден дел од македонските приказни му припаѓаат на Јиржи Поливка, иако се веќе застарени. Во своите *Белешки кон приказните на К. Шапкарев*⁷ тој ги посочи нивните врски со приказните од *Илјада* и *една ноќ* и други зборници, додека во коментарите на збирката *Јужномакедонски народни приказни* од Стефан Верковиќ⁸, веќе даде и соодветни турски варијанти за дваесетина волшебни и реалистични при-

⁶ Најважни збирки: Кузман А. Шапкарев, *Сборник от български народни умотворения*, кн. VIII—IX, София 1892; А. Lavrov а Jiří Polívka: *Lidové povídky jihomakedonské*, Praha 1932; д-р Војислав Радовановиќ, *Маријовци у песни, причы и шали*, Скопје 1925; Димитър и Константин Г. Молерови, *Народописни материали от Разложко*. СБНУ, XLVIII, София 1954; Марко К. Цепенков, *Македонски народни умотворби*, кн. II — VIII, Скопје 1972.

⁷ Д-р Јиржи Поливка, *Белешки към приказките на Шапкаревия* „Сборник от български народни умотворения, кн. VIII—IX, С. 1892 — во СБНУ, XVIII, 605—641.

⁸ *Lidové povídky jihomakedonské*, 385—525.

казни.⁹ Тоа го стори и во некои свои студии. Во студијата *Маѓесникот и неговиот ученик*¹⁰, тој укажа дека турската верзија на оваа приказна е особено блиска со балканските верзии (иако претполага дека навлегувањето на мотивите ишло или направо од Русија, или со румунско посредство) и наведе шест македонски варијанти од овој раширен мотив. Во студијата *Али баба и четириесет разбојници*¹¹, Поливка наведе дека македонската варијанта на оваа приказна е најдобро сочуваната. Интересно е да се одбележи дека и првите две објавени македонски приказни: *Цар и синови си* и *Златар и мајстор* го имаат својот веројатен извор во зборникот *Илјада и една ноќ*.¹²

За бројни македонски приказни изворот секако треба да се бара во турските приказни, дури и тогаш кога позитивно се знае дека потеклото на мотивот е во друга земја. Доволно е само да се изврши попатно срамнување на приказните на тројцата најголеми собирачи од XIX век (Цепенков, Шапкарев, Верковиќ) со студијата *Типови на турските приказни* од В. Еберхард и П. Боратов (натаму ЕВВО)¹³, па да се утврди широката застапеност на типовите турски приказни во македонското приказнично творештво. Турското влијание е очигледно и од идентичните имиња на главните херои во приказните (аждери, дефови, ифрити, дервиши, арапи — како натприродни суштества; садријази, кадии, лали, арамии и кесени, ефендии и бегови, ришали и сејмени, азнатари, телали, базирѓани, итн.), потем на турски географски имиња (Стамбол, Измир, Шам, Јускудар, итн.). На турското влијание секако се должи и усвојувањето на мотивите за верата во фатализмот и претскажувањата на судбината, како и за среќата (касметите). Турскиот извор се потврдува и од други сигурни белези: од турски наслови и поднаслови (често како мото) на одделни приказни¹⁴ и од употребата на бројни турски пословици во превод или во оригинал.¹⁵

⁹ Турски варијанти посочува за приказните 22, 23, 29, 37, 39, 48, 65, 86, 87, 91, 94, 97, 99 кај Күнош; за приказните 12, 49, 87, 93, 94 кај Гизе и три варијанти за Насредин-оца.

¹⁰ СБНУ, XV, 399—448.

¹¹ *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена*, XII, св. 1, 1—48.

¹² Х. Поленакoвик, „Илјада и една ноќ“ и нашите народни умотворби. Македонски јазик, (Скопје 1951, II, бр. 5, 102—113).

¹³ *Typen Türkischer Volksmärchen von Wolfram Eberhard und Pertev Naili Boratov*. Wiesbaden 1953.

¹⁴ *К'з кулеси* (Ц 104) — Девојчинска кула; *Иш беџерен, јалли кујрук јер* (Ц 300) — Работа што врши дебела опашка јаде.

¹⁵ *Кор мемлекет* — тонал ешек ат'р — Куцо магаре коњ бива во слепа држава (Ц 304); *Бу дуња чарки фелек, ашколсун чев'р'не* — Овој свет е тркало што брзо се врти, ашколсун на тој што го врти (Ц 324) и др.

Ограниченоста на просторот не ми допушта широки споредби и коментари за типовите приказни во македонското и во турското приказнично творештво. Ке укажам само дека најраширените 25 типови приказни кај ЕВВО (според табелата 3), со исклучок на неколку типа, имаат свои соодветни, поблиски или подалечни варијанти и во македонските приказни. Користејќи ги само збирките на Шапкарев (Ш) и на Цепенков (Ц), ќе посочам некои примери:

- 1) ЕВВО 239 = Ш 102, 115, 124, Ц 125*
- 2) ЕВВО 245 = Ш 125, Ц 94
- 3) ЕВВО 89 = Ц 54
- 4) ЕВВО 185 = Ш 166, Ц 48, 131
- 5) ЕВВО 169 = Ш 179, 141, 204, Ц 232
- 6) ЕВВО 72 = Ш 13, 191, Ц 44
- 7) ЕВВО 168 = Ц 55
- 8) ЕВВО 161 = Ш 161
- 9) ЕВВО 235 = Ш 99
- 10) ЕВВО 136 = Ц 111.

И многу други типови турски приказни се среќаваат во македонските волшебни и реалистични приказни. Само неколку примери на попознати типови: ЕВВО 377 = Ш 133; ЕВВО 58 = Ш 104, 165; ЕВВО 83+ 84 = Ш 13, Ц 23; ЕВВО 69 = Ш 105, Ц 20, итн.

Приказните за Насредин-оца во Македонија се од турски извор и често се сврзуваат со националниот македонски итрец-будада Итер Пејо или просто нему му се припишуваат згодите и незгодите на Насредина. Меѓу македонските приказни се наоѓаат и некои ретки, ограничени сижети од турскиот фолклор (ЕВВО 59 = Ш 116; варијанта кај Молерови: 123¹⁶). Приказната, пак, *Дрварот и волкот* (ЕВВО 123 = АТ 834 + АТ 834А), од која во светскиот фолклор има одвај десетина записи, а само еден турски, кај Цепенков има три варијанти. Варијантата *Кога дава Госпо и од баца дава* (134) е бликса до ЕВВО 123, а другите две варијанти (133, 135) се пооддалечени.

*

* *

Од сите видови народни умотворби, пословиците (и поговорките) поради нивната тематика и природа, кратката и концизна форма и употребата во секојдневниот разговорен збор

* Бројките ги означуваат броевите на типовите приказни кај ЕВВО, односно броевите на приказните во спомнатите збирки на Ш. и Ц.

¹⁶ Братя Димитър и Костадин Г. Молерови, *Народописни материали от Разложко*. СбНУ, XLVIII, София 1954.

без многу маќа се пренесуваат од еден народ до друг — буквално преведени или адаптирани.

Ризницата на македонските пословици (и поговорки) е доста богата: објавени се над 15 000 пословици.¹⁷ Најголемиот нивни дел е плод на животните искуства на Македонците, некои се општи за југословенските народи (тогаш е тешко да се утврди каде поникнале), а еден помал дел се чиста заемка, пред сè на турски и грчки пословици.¹⁸

Турски пословици во македонскиот фолклор има два вида: некои се употребуваат речиси сосема неизменети — скоро како турски, бидејќи нивните зборови влегле во лексиката на македонскиот јазик: Бафчеванцил'к — цеванцил'к (397)¹⁹, Абдал, па абдал (1), Цереме, па цереме (6801) или со вметнување само на некој македонски збор, при што основата останува турска: Ана-иши (ичин), баба иши (ичин) го склопи (257), Алт-етти, јуст етти ја сврши (242), Карот и зијанот браќа се (6364); поголемиот дел, меѓутоа, се преведени и помакедончени пословици, така што нивниот турски извор само компаративно се утврдува. И ваквите пословици понекогаш задржале турски зборови од оригиналот:

- 1) Барут до оган не трае (395)²⁰
- 2) Блага реч железна врата отвора (515)
- 3) Волкот сам си ја врши работата, па затоа му е дебел вратот

¹⁷ Најважни збирки: *Македонски народни умотворби. Пословици*. Во редакција на Д-р Харалампие Поленаковиќ и Кирил Пенушлиски. Скопје 1954; Филип Каваев, *Народни пословици и гатанки од Струга и Струшко*. Скопје 1961; Марко К. Цепенков, *Македонски народни умотворби*, кн. VIII, Скопје 1972.

¹⁸ А. Таховски, *Грчко-македонски паралели I*. Македонски јазик, II, кн. 1, 41—72, кн. 2, 174—193, Скопје 1956.

¹⁹ Бројките во заграда до сите пословици се нивните броеви од збирката *Пословици* на Х. Поленаковиќ и К. Пенушлиски.

²⁰ Кемал Аручи (52 г.) од Скопје, кому му изразувам топла благодарност, ги запиша соодветните турски пословици, што ги наведувам, онака како тие во Македонија од Турците се употребуваат:

- 1) Ateste barut bir yere gelmez
- 2) Tatli sör demir kapiyi açar
- 3) Kurdun ensesi kalindir, işini kendisi görür
- 4) Kizima söylerim, gelinim aslanım
- 5) Evdeki hesap çarşıya yılmaz
- 6) Ağaç taze iken бүктүлүр
- 7) İki dinie, bir söyle
- 8) Katre, katre göl olur
- 9) Sütiden yanan yogurda üfürür
- 10) Çürük tahtaya basılmaz
- 11) Atdan inmiş egege binmiş
- 12) Sora sora istanbula kadar gidersin

- 4) Говорам ти, ќерко, дошиќај се, снао
- 5) Домашниот пазар не прилега на чаршискиот (1754)
- 6) Дури е младо дрвото се вие (1830)
- 7) Еднаш проговори, дваш слушни (1945)
- 8) Капка по капка гол става (2850)
- 9) Кој се попарил од млекото, дува и на маштеницата (3112)
- 10) На гнила штица не газе (3971)
- 11) Од ат (слезе), на магаре (вјаана) (4744)
- 12) Со прашување дури во Стамбол одиш (5933).

*
* *
*

Турското влијание врз македонската народна поезија е незначајно, како што веќе спомнав. Турските народни песни, тнр. *туркии* (кошми и мани), и по своите форми, подреденоста на стиховите во строфи, и по метриката, се спротивни на богатата македонска поетска традиција, што е оддалечена од турските поетски шеми. Од друга страна тие и содржински не си одговараат. Разликите во начинот на живеење и во обичаите, во личните, семејните и општествените односи (на пример, сосема поинаквиот третман на жената), како и верската разлика не биле погодна платформа за пошироки заемки. Мешањето на Македонците со Турците во градскиот живот, сепак, допуштало одделни турски поетски елементи и средства, најверојатно преку турската музика и некои нивни обичаи (турски свадбени елементи, на пример, навлегле во македонските свадбени обичаи), да продрат во македонските љубовни и свадбени песни пред сè. Турските заемки и во овие случаи не можат со сигурност да се утврдат поради нивното усогласување со духот на македонската народна поезија.

За ваков пат зборуваат и некои факти. Турски професионални пеачи стихотворци — *ашици*, кои наедно биле чувари и популаризатори и на народната турска поезија, имало во македонските градови и тие биле многу сакани и ценети од Турците. На јавни и други места, во спровод на саз, тие пееле туркии, најчесто љубовни.²¹ И Македонците учеле од нив песни.

²¹ Кирил Пенушлиски, *Музички инструменти опишани од М. Цепенков*. Културен живот, 4, Скопје 1965, 32.

Некои вакви популарни песни дури и денес се пеат и од Македонци на турски јазик поради привлечноста на нивните мелодии. Очигледно, до превод и заемка патот тогаш не е многу далечен! И уште нешто: во некои македонски песни се среќаваат турски стихови, покрај македонски, што претставува посебен књиозитет на јазично контаминирање. Во песната *Пред балкана зелен чад'р*²², на пример, од нејзините 18 стихови четири се на турски јазик, во средината на песната:

Бири кат'р, бири бегир,
бири ат, лељум, бири ат;
кат'р, бегир сиз'н олсун,*
ат бен'м, лељум, ат бен'м.

Меѓутоа, ако турската народна поезија не можела многу да влијае на македонската, тоа не е случај и со нивните мелодии. Присуството на турски (ориентални) музички елементи во македонскиот музички фолклор не е спорно. Основните заклучоци на македонските етномузиколози се сведуваат на тоа дека ориенталното влијание (се мисли пред сè на турското) на тоналната основа на македонската народна музика се огледа скоро исклучиво во скалово-тоналните облици на мелодиите во народните песни и игри, кои во себе содржат интервал на прекумерната секунда.²³ Интензитетот на ова влијание се чувствува најмногу врз скалово-тоналните облици кои се слични на модусите што се карактеристични за музиката на народите од Блискиот и Средниот Исток.²⁴ Всушност, според М. Симоновски, разновидноста на тоналните видови од ориентално потекло во Македонија се должи, главно, на влијанието на професионалните инструментални групи, тнр. *чалши*, со чие посредство се пренеле во македонскиот музички фолклор „деста помали и поголеми мотиви на ориентални песни“.²⁵ Се разбира, и спомнатото професионално пеење на ашиците било исто така значајно во овој поглед.

Влијанието на турскиот музички фолклор врз македонската музика се потврдува и од употребата на исти музички инструменти. Речиси сите познати музички инструменти во

* Во текстот на оригиналот стои *аис'н* место *олсун*, според љубезното укажување на турскиот писател од Скопје Фахри Каја.

²² Наум Тахов, *Сборник от македонски български народни песни*. София 1895, на стр. 110.

²³ Методи Симоновски, *Ориентализми у тоналној граѓи наших народних мелодија*. Звук, 26—27, Београд 1959, 218.

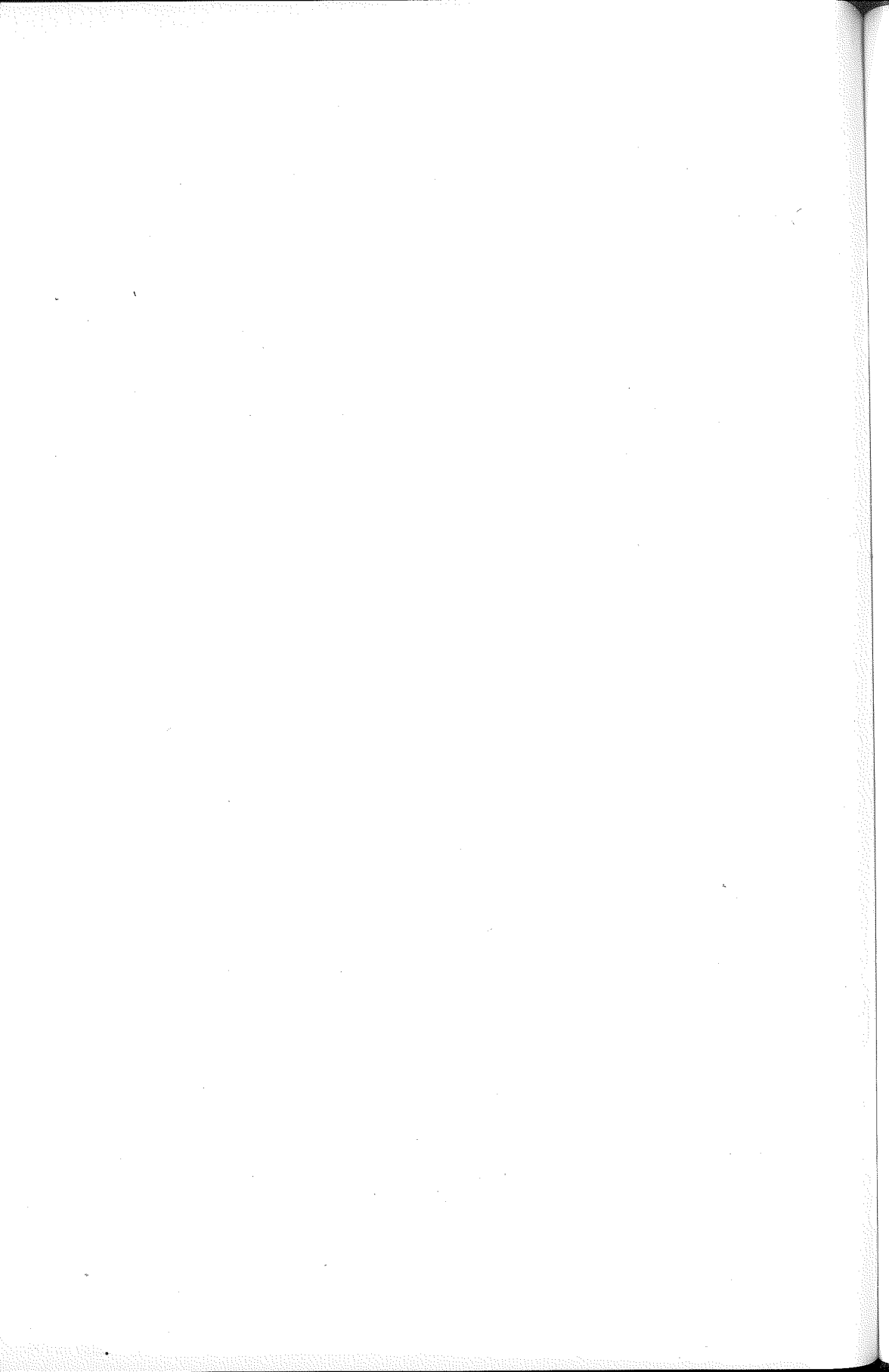
²⁴ Исто, стр. 221.

²⁵ Исто, стр. 222.

Македонија имаат турски имиња (нивниот арапски или персиски корен во овој случај не е битен), иако Македонците не ги употребувале сите инструменти кои и Турците. Марко Цепенков во своите описи на музичките инструменти во Македонија во XIX век тоа со сигурност го потврдува.²⁶

Во заклучок, би истакнал дека мојов труд само ги набележува во општи црти размерите на турското влијание и турските елементи во македонскиот фолклор, што имало мошне значајни последици за неговиот развиток. Овој широк проблем, меѓутоа, заслужува натамошни компаративни истражувања, за да може сè повеќе да се разјаснува.

²⁶ Види и: Александар Линин, *О музичким инструментима македонских Словена*. Звук, 89, Београд 1968, 519—529.

Хараламтие ПОЛЕНАКОВИК

ИСТОРИСКАТА ОСНОВА НА „КРВАВА ПЕЧАЛБА“ ОД ВАЦЛАВ ВОЛОЌКО

Во расказот на полскиот романтичен писател Вацлав Волоѓко (1831—1904) „Крвава печалба“ (Варшава, 1834) станува збор за револуционерните настани во животот на албанското и македонското население од областите околу Битола, Воден, Солун и Дебар во средината на седмата деценија на XIX век.

За овој расказ на Волоѓко постои една мала научна литература, пишувана кај Бугарите и кај нас.¹

Во својот прилог за овој расказ се обидувам да ги откријам прототиповите на некои од поглавните личности од расказот на Волоѓко, за кои доста воопштено пишувале некои од истражувачите на ова дело на полскиот писател.

Проширувајќи го своето кажување од спомнатиот прилог за некои личности од расказот, се обидувам да ги употревам и најновите резултати од историските студии во кои станува збор за времето и за неколку личности, што играат доста важна улога во расказот.

1. Во часот кога го пишувал својот расказ, и особено тогаш кога го печател (1884), во мемоарската и историската литература беше доста добро позната животната историја на браќата Димитрија и Константин Миладиновци. Пред сè животниот пат на Константин Миладинов, кој во расказот на Волоѓко се јавува како Константин Миладиновиќ, односно Коста кападан, еден од водачите на албанско-македонското востание од 1865 година, ајдучки

¹ Цв. Романска—Вранска, *Константин Миладинов в полската литература*, Македонски преглед, XI, 1—2, 108—141, Софија, 1938; Димитар Митрев, *Миладиновци во другите литератури*, Современост, II, 1—2, 50—69, Скопје, 1952; X. Поленаковиќ, *Маргиналии кон полската романизирана биографија на поетот К. Миладинов*, Разгледи, V, 4, 1—4, Скопје, 23 февруари 1958; H. Polenaković, *Na marginesie polskiej zbeletryzowanej biografii Konstantyna Miladinowa*, Pamiętnik Słowiański, XI, 1961, 219—224; E. Georgiew, *Polsko-bułgarskie więzy literackie w epoce Adama Mickiewicza (w) Adam Mickiewicz 1855—1955*, Warszawa, 1958, 615 sl.

војвода. Покрај објавената литература за Миладиновци, до таа година и легендата си го чинеше своето, плетејќи трнов, маченички венец околу главите на заслужните синови на Струга. За смртта на Миладиновци, која беше доста мистериозна и претставуваше за народот од Македонија една длабока рана, Волоѓко можеше да слуша разни кажувања од своите соговорници по Македонија и можеби, и во самиот Цариград, каде браќата го завршија својот живот. Волоѓко можеше и да ги чита написите и спомените за Миладиновци што ги објавиле во московскиот весник „День“ А. В. Рачински и Рајко Жинзифов во годината кога умреа, во 1862. Со првата биографија за Миладиновци, таа од Рајко Жинзифов, Волоѓко можеше да се запознае и преку бугарскиот превод на истата, кој бил објавен во „Българска илустрација“ на Јанко С. Ковачев, Софија, год. I, св. 7—9, 1880. За трагичниот крај на браќата Волоѓко можел да дознае и од низата вести што биле објавувани во повеќето весници кај словенските народи (Хрватите и Словенците, Бугарите и Србите, Чесите и Русите и др.). Брошурата на блискиот соработник и зет на Миладиновци, К. А. Шапкарев: „Материали за животописанието на братя Х. Миладинови Димитрија и Константина“ беше напечатена во Пловдив 1884 година и неа Волоѓко можеше да ја користи при градењето на ликот на ајдучкиот водач Константин Миладиновиќ, еден од водачите на „востанието“ од 1865 година.

Меѓутоа, како постапил Волоѓко при вајањето на ликот на Константин Миладинов? Наполно романтично, веднаш да се рече. Само некои поединости од вистинскиот живот на Константин Миладинов си го нашле своето место во расказот на Волоѓко: дека Константин бил писател и дека умрел во цариградскиот затвор (во истиот ден со брат му Димитрија, кој пред тоа бил доведен во затвор од Прилеп). Сето друго, што е речено за Константин Миладинов, е плод на поетската слобода на полскиот романтичар. Ајдучкиот војвода Коста, Константин Миладиновиќ, е продукт на фантазијата на писателот Волоѓко. Константин, реалниот македонски поет, никогаш не бил ни ајдук, а најмалку ајдучки старешина. Тој навистина умрел во цариградскиот затвор (неколку дена пред Димитрија), но тоа било 1862 година, така што антидатирањето со учеството на Константина во востанието од 1865 е плод на фантазијата на Волоѓко. Константиновите борби со аскерите, неговата романтична љубов со Еленка, Керката на воденскиот првенец Трајче Јован, е исто така плод на фантазијата на Волоѓко, како што е плод на истата фантазија и сето она што му се случува на Коста капидан во Воденско и Солун.

2. Во расказот на Волоѓко на чело на албанско-македонското востание од 1865 застанува Албанецот од Битолско, Сулејман Арслан. Тој е највлијателниот од Албанците и околу неговиот избор за водач на востанието се согласиле сите албански племиња, како

и востаниците на чиешто чело стоел Коста капидан. За разлика од крајот на Костантин Миладиновиќ, крајот на Сулејман Арслан е поинаков: тој загинава на бојното поле од надбројниот турски аскер. Во расказот на Волоѓко, природно, и Сулејман е наполно идеализиран. Барајќи во постојните публикуирани документи личност која би можела на писателот Волоѓко да му послужи како прототип за албанскиот водач, во спомнатиот свој прилог јас укажав на „оној влијателен Албанец од Битолско, кој во 1864 година бил во Тифлис“, каде „одлично се занимавал и со воена служба и со рускиот јазик“ и се викал Сулејман бег (Из архивата на Н. Геров, II, 359). Новите материјали, што ги носат некои историски студии, нешто попрецизно зборуваат за оној Албанец Сулејман, кого го замислив како прототип на Сулејман Арслан од расказот на Волоѓко. Во многу корисниот прилог на И. Г. Сенкиевич, М. А. Хитрово — прв руски конзул во битолскиот крај (1861—1864)² се изнесува следното: „Пролетта 1862 година со одобрение на Хитрово — во Јанина се упатил и еден од муслиманските бегови од битолскиот вилает, некојси Сулејман-ага од Карџово.“ Овој Сулејман требало, со помошта на рускиот конзул Јонин, во Јанина да се стави со раководителите на месните грчки патриотски организации. „Џелта на таа средба требало да биде изготвувањето план за заедничко вооружено востание на жителите од реонот Битола, Солун, Јанина — против цариградската влада“ (стр. 129). Меѓутоа, за конечното постигање на согласноста за востанието, според Јонин, „попречила недовербата на христијаните спрема муслиманинот Сулејман-ага.“ Судбината на овој Албанец, близок до руските дипломати била: пред турската власт тој станал сомнителен и морал да избега во Русија каде, со препорака на конзулот Хитрово, стапил во руската армија (стр. 129, забел. 1).

Доколку овој Сулејман-ага од Карџово го претставува прототипот на Сулејман Арслан од расказот на Волоѓко, тогаш и во овој случај полскиот писател постапил сосема слободно: ставајќи го на чело на востанието (што можел и да биде во плановите на руските конзули од Битола и Јанина) и дозволувајќи да загина на бојното поле, кога всушност тој, пред опасноста да биде откриен од турската власт, благовременно избегал!

3. На овој начин обидувајќи се да се доближиме до прототипот на Сулејман Арслан, и користејќи ги архивските тајни документи, ние можеме да констатираме дека припремите за едно востание на теренот Битола—Воден—Јанина биле преземани во почетокот на 1862 година (на овој терен приближно и се дига албанско-македонското востание во расказот на Волоѓко). И во документите станува збор за заедничко муслиманско-христијанско востание, меѓу

² И. Г. Сенкиевич, М. А. Хитрово — прв руски конзул во битолскиот крај (1861—1864), Гласник на Институтот за национална историја, XI, 1, 128—129, Скопје, 1967.

албанските племиња и грчките патриотски организации во Јанина (во расказот на Волоѓоко место грчките револуционери станува збор за македонски востаници, а грчкиот конзул во Битола е негативно насликан). — Со нашето денешно познавање на работите не може да се разбере зашто Волоѓоко востанието го става во 1865 година, кога постојат низа докази дека токму во 1862 година станувало бранување и организирање на востание против турската власт; во 1862 година еден од главните водачи на востанието, Коста капидан, Константин Миладинов навистина и умре, додека главниот водач на востанието, Албанецот од Битолско, Сулејман-ага, година дена пред планираното востание се засолнал во далечна Русија!

Задржувајќи се на 1862 година како на година кога можело да се дигне (или приготви) заедничко албанско-македонско востание, во својот труд изнесов податоци за тоа „дека власта го открила постоењето на една чета ајдуци, во која мнозинството ја сочинувале христијани“ и дека „Од истата година имаме друг еден документ од кој се гледа оти селата биле готови на востание, но недостигале само водачи (Из архивата на Н. Геров, II, 607).

Кон овие податоци за ситуацијата на македонскиот терен во 1862 година, еве и некои други, што ги соопштува И. Г. Сенкиевич во спомнатата студија. Според Хитрово „муслиманските (албанските) бегови би можеле да излезат раководители на народното востание против турската власт“ (станува збор за шеесеттите години, стр. 123), и понатаму: „Во почетокот на 1862 година положбата во Битолскиот вилает, како и во цела Европска Турска, се компликува... Пролетта 1862 донесе нови известувања за народното движење во Епир и Тесалија, за бранувањето во Македонија и во јужните албански градови“ (стр. 126—127), и уште понатаму: „во април, во селото Буф, бил уапсен раководителот на народните истапувања, свештеникот поп Коста Буф: „По апсењето на поп Коста следуваат масовни хајки на селаните во соседните села.“

За жешката ситуација во 1862 година во Македонија и Албанија може да се суди и по мислењето на Хитрово. Од едно негово писмо од 31 мај 1862 година, упатено до П. Л. Игнатиев, се дознава: „Сега кај нас тука е славно време, работата врие и нема време за одмор“ (стр. 127).

Интересни податоци за речиси цела Македонија во 1862 година дава и познатиот Стефан И. Верковиќ во својот извештај упатен до српската влада во Белград. И самото интересирање на српската влада за положбата кај населението во Македонија и за тогашното расположение кај македонското население за евентуалното подигање востание во случај на избувнување српско-турска војна, многу зборува за тоа како се одразувале надворешните настани врз расположението кај македонските луѓе.

Верковиќ во својот извештај од 3 септември 1862 година, пишуван во Серез, меѓу другото, соопштува за тоа со кои луѓе, во кое место зборувал, и до какви резултати дошол.³

Така Верковиќ започнува со приказот на ситуацијата во Солунско. Имал прилика да разговара со двајца жители од селото Висока. Откако им ја соопштил задачата со која дошол, да го приготви македонското население за едно востание, во случај на избувнување српско-турска војна, соговорниците на Верковиќ биле одушевени со акцијата на Верковиќ и му изјавиле дека биле во состојба да го придобијат населението од Солунско за „нашу намеру“ (стр. 298).

Откако го прикажа будењето на населението од Кукушко, Верковиќ соопштува дека народот од Кукушката, Дојранската и Карадачката нахија, при сè што ја пригрнало борбата за духовно народно освестување, поради тоа дека „ниједна куќа ни пушке, ни ханџара и да ниједан човек из речених предела у целом своме веку није пушку узео у руку“ народот од спомнатите нахии не ќе може самиот да преземе некаква акција, „него све што се може од нѝх очекувати то је: да подпомажу с раном и другим потребама и у свему на руку да иду нашим народним ајдучким четама, с ѝима у тесном сношенију и договору да буду, и да их извештавају о намерама и мерама Турака које би против нѝх предумзимили. А када се једноч србска војска приближи нѝховом крају, да ће учинити, да се речене три нахије у маси придруже нама“ (298). — Извештајот од Воден гласи дека востание не може да се очекува, но кога ќе дојде отсудниот час, луѓето од Воденско ќе се придружат „својој једноплеменој славенској браћи.“ — Во Битола Верковиќ останал три дена, но болен, така што може да соопшти оти е градот скоро празен од војска, бидејќи во него имало само 2.000 низами. Ни во Битола ни во Прилеп не нашол доверливи луѓе со кои би можел да зборува за евентуалното востание, но за населението од овие области вели дека „Нигди толико није угњетен и до скота понижен христијански народ као што је у битолском, прилепском и штипском пределу.“ — Во Велес не го нашол пријателот кого сакал да го ангажира за својата работа, но кога зборува за велешаните со најубави зборови тоа го чини. — Од Штип ништо не можело да се очекува, бидејќи „да је због великог зулума и страдања чувство храбрости и одважности сасвим угасило“ кај луѓето од штипската нахија. И во овој крај сè додека „не дође к ѝима србска војска“ „сами собом не могу ништа предумзимати“ (стр. 299). — Од Штип преку Радовиш дошол во Ново Село, Струмичко, каде имал успех во мисијата, ангажирајќи го тамошниот учител за организирањето на населението. Учителот (инаку од Берово) бил спремен да го организира населението не само во Струмичко, туку и

³ М. Арнаудов, *Веркович и Веда Словена*, Софија, БАН, 1968, 298—299.

во Петричко и Малешевско. Зборувајќи за населението од овие три области Верковиќ забележува дека, покрај сета сиромаштија, луѓето биле наоружани и дека „с нестрпљењем очекују да Србија почне рат с Турском и с војском да прекорачи границу. Чим се то догоди, веле, да ќе речене три нахије у маси дигнути се на Турке.“ Истото би се случило и со населението од Неврокопско (299).

И од кажувањето на Верковиќ, како и од она што се изнесе од други извори за 1862 година, таа година може да ја сметаме за година во која можело да дојде до востание на македонското и албанското население, за тоа да беа создадени поволни услови со приближувањето на српските војски кон границите на Македонија.

Ваквата положба на Македонија во 1862 година можеше да му послужи на полскиот писател за погодна година на „дигање“ востание, кое го опишува во својот расказ „Крвава печалба“.

Зошто Волоѓко дејствијата од својот расказ ги става во 1865 година, не ми е познато. Да ги ставеше во следната 1866, 1867 или нешто подоцна, тој ќе можеше да ја користи раздвиженоста на Балканот и во Македонија во врска со Критското востание и акциите што следеа на обединувањето на македонските и албанските народни маси за создавање заеднички фронт против отоманската власт (за тоа да се видат корисните прилози на: К. Л. Струкова, К истории национально-освободительной борьбы балканских народов против турецкого владычества во второй половине 60-х годов XIX века“,⁴ односно тој на М. Кодра: *Albansko-makedonska saradnja u drugoj polovini XIX veka*⁵).

⁴ Советское славяноведение, Минск 1969, 300—307.

⁵ Jugoslovenski istoriski časopis, 3—4, 1970, 43—49.

Блаже РИСТОВСКИ

СПЕЦИФИЧНАТА УЛОГА НА РОМАНТИЗМОТ
ВО ИСТРАЖУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ ФОЛКЛОР
И ВО МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО БУДЕЊЕ

Кај европските народи, особено пак кај словенските, романтизмот не само што наоѓа различен одраз по своите манифестации и резултати, туку и се појавува во различно време и се испреплетува со други струи и правци. Ова уште повеќе се однесува за јужните Словени, притоа посебно за Словените во Отоманската Империја. Меѓу овие, пак, бездруго специфичен е случајот со словенска Македонија, како централна провинција на феудална и шеријатска Турција и како православна епархија на Цариградската патријаршија, а од половината на минатиот век и под грижливото внимание на вкрстените интереси на големите сили и при веќе разбудените аспирации на малите соседи.

За Македонија се мошне суштествени две компоненти од концепцијата на европскиот романтизам што се изразуваат првенствено како влијание однадвор, но добиваат големо значење за внатрешниот развој на македонскиот народ и македонската култура: 1) пиететот кон минатото, зголемениот интерес кон националното будeње и развивање, и 2) посебниот интерес кон народното творештво, народниот јазик, народната култура и народниот бит. Врз овие прашања и ќе се обидеме да се запреме во нашиов прилог, само како поглед врз некои појави и тенденции.

За да се разберат подобро тие, треба да истакнеме дека од сите словенски земји и народи Македонија беше најтешко достапна за европските пројави: иако економски во сносна состојба, македонскиот народ на почетокот на XIX век одвај се пробиваше во изразито турцизираните градови, оставен без просвета, без своја црква, без своја интелигенција и администрација, без свој културно-политички центар (ни во земјата ни во странство), без обединителна народносна идеја и народни водачи, па дури и без свое веќе широко

затврдено народно име.¹ Поради сето тоа и не е чудно што ние бевме недостатокно познати за европските народи, па и кога бевме откриени како Словени, ние бевме третирали како составен дел на поголеми словенски народносни заедници. Затоа и Македонија стана повеќе објект, отколку субјект во појавата и развитокот на романтизмот на Балканот и посебно во словенскиот свет, затоа и романтизмот во својот европски вид кај нас и воопшто не се разви, туку се вplete во процесите на псевдокласицистичките, рационалистичките, просветителските и ослободителните манифестации, а заврши речиси со нашиот современ развиток, провлекувајќи се во временски простор од над еден век.

Поттикот за собирање, како и за проучување и издавање на македонското народно творештво, доаѓа однадвор и тоа речиси веднаш по појавата на европскиот романтизам. Тоа доаѓа по сугестија од австрискиот Словенец Ј. Копитар и од познатиот германски книжевник и фолклорист Ј. Грим, па првата македонска народна песна е објавена во втората стихозбирка на Вук Караџиќ во 1915 год.² Сметајќи ги Словените во тогашна Турција исцело како еден народ што беше наречен бугарски, и оваа првообјавена македонска народна песна беше претставена како бугарска. Оваа народносна определба беше прифатена и од словенските народи во тогашната Австриска Империја, а преку нив тоа се рефлектира не само во Европа, туку и во самата Македонија. Затоа, кога В. Караџиќ преку својот „Додатак“ (1822) му „откри“ на светот дека постои и бугарски јазик, на којшто е создадено и богато народно творештво, тоа го стори главно со македонски фолклорно-јазичен материјал од Разлошко,³ со што предизвика силен интерес за проучување на најјужните Словени на Балканот.

Овие романтичарски пориви туѓинци ги внесуваат и во самата Македонија. Тоа се совпаѓа со засилениот интерес на Русија кон Балканот, особено по војните со Наполеона. Големите бугарски иселенички колонии во Русија што беа создадени по неуспешните воени походи на руските армии кон Босфор кон крајот на XVIII и на почетокот на XIX век, ја претставуваа основната јатка на идната бугарска национална и културна преродба, а појавата на Ј. Венелин со својата позната историја „Древние и нынешние Болгаре въ политическомъ, народописномъ, историческомъ и религиозномъ ихъ отношеніи къ Россіянамъ“ (1829) беше основната информација за Русите за историјата и современата состојба на Словените

¹ Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот народ и македонската национална свесност* (Двојна книшка), РТВ Скопје, Библиотека „Светлини на минатото“, Скопје, 1968, 38—52; Драган Ташковски, *Раѓањето на македонската нација*, Скопје, 1966, 47 и н.

² *Народна Србска Песнарица*. Издава Вуком Стефановићем. Част втора, у Виени, 1815, 71—72 (бр. 101: Не рани рано за вода).

³ Додатак к Санктпетербургским сравнителнымъ рјечницима свију језика и нарјечія, с особитимъ огледима бугарскогъ језика, у Бечу, 1822.

во Турција. Предлогот што бугарските првенци му го предадоа на рускиот император во 1828 г. во Варна во разгорот на Руско-турската војна — со барање да се образува посебна бугарска држава со руска помош, ги интензивираше плановите на руската политика, заради што беше активирана и руската наука.⁴ Русија стануваше постепено „центар на словенството“, иако пред сè на православното словенство.

Така дојде и до законот за основање славистички катедри на руските универзитети во 1835 год. и до испраќањето на првите четворица руски слависти на Балканот за да го проучат јазикот и народната култура на балканските Словени. За нас е особено значајно долгото патување на доцентот на Казанскиот универзитет В. Григорович (1844—1846), кој при престојот во Македонија не само што собра околу 200 македонски народни песни и други фолклорни материјали и прибра голем број стари ракописи од нашите цркви и манастири,⁵ туку им даде поттик и основни инструкции за собирање на народното творештво на неколцина поистакнати претставници од самата македонска средина, па идејно го подготви делото на струшкиот тогашен елински учител Д. Миладинов, којшто го отфрли елинството и ги прифати не само панславистичките идеи на рускиот пратеник, туку и импулсот за собирање на македонските народни песни и инструкцијата за пишување македонска граматика.

Сè во духот на романтичарското будење на свеста за старата слава и за величината на средновековните империи, во штотуку ослободената Србија дојде и до „Начертанието“ на Гарашанин, во духот на кое беше испратен во Македонија „Илирецот“ С. Верковиќ, кој, покрај тајната национално-политичка дејност, ставајќи се во услуга на неколку страни, успеа да создаде најшироко организирана собирачка мрежа во оваа турска провинција и да ги опфати најистакнатите претставници на македонската интелигенција во тоа време. Во стремежот да пронајде, да собере и да обелодени сè што е старо, што зборува за старата историја и култура на Словените, задоен со илирските идеи на Љ. Гај и одушевен од корпусот на В. Караџиќ, Верковиќ успеа да собере голем број македонски народни песни, од кои успеа да отпечати само една книга во 1860 год. во Белград, а исто така собра и приличен број народни приказни и други народни умотворби, стари ракописи, стари монети и други реликвији. Во тој занес, по примерот на Макферсон, Мериме, Ханка и други познати мистификатори, Верковиќ се поведе по идејата за некакво трако-илирско потекло на јужните Словени и почна да ги

⁴ Блаже Ристовски, *Прилој кон македонската литературна историја — Македонскиот јазик во литературна употреба и литературата на Македонците пишувана на туѓи јазичи*, „Современост“, XIV, 4, 1964, 404—405.

⁵ Харалампие Поленковиќ, *Страници од македонската книжевност*, Скопје, 1969. 51—73.

ангажира пријателите и соработниците од цела Македонија „да бараат низ народот песни за македонски цареви, за Филипа и др., а исто така за тракиските поети: Орфеј, Музеј, Линус, Томир и др.“⁶ Од 1865 год., преку учителот Јован Гологанов, почна да открива „народни“ песни за Александар Велики, за Орфеја итн., на Сесловенската изложба во 1867 год. во Москва го презентира својот „родопски пронајдок“, а во 1874 год. во Белград се појави првиот том на познатата „Веда Словена“, чиј втор и последен том беше печатен во С.-Петербург во 1881 год.⁷ Ова длабење по минатото ги одведе на тој пат и мнозина Македонци, па со слични дела излегоа и познати наши народни дејци,⁸ како Ј. Х. Константинов —Цинот и Ѓ. Пулевски, Е. Спространов, Т. Китанчев и др. Овој силен надворешен поттик најде видлив внатрешен израз и се вклучи во политичките импликации со тешки и продолжителни национални компликации.

Интересот на странците за Македонија и нивната дејност меѓу македонскиот народ го предизвика интересот и кај некои наши надарени собирачи, кои во текот на втората половина од минатиот век собраа богат и мошне разновиден материјал од македонското народно творештво. Тие беа побудени или од делото на В. Караџиќ, или од акцијата на В. Григорович или пак од најширокиот зафат на овој план што го направи Босанецот С. Верковиќ.⁹ По тој пат романтичарскиот култ ги создаде Миладиновци, Шапкарев, Цепенков, Динката, Мачуковски, Пулевски и др. Меѓутоа, македонскиот фолклор влезе во интересите на европската наука во периодот кога уште не беше доразвиена македонската национална свест, не беше издиференцирано македонското национално име и по инерција се мешаа или преднамерено се засилуваа разни државно-правни традиции од средновековјето. Бидејќи пак овие реални околности создадоа погодни услови за развиток на идните националистички пропаганди на соседите во Македонија, уште од почетокот фолклорот почна да се користи како уверлива „аргументација“ на тие претензии, а сето тоа го оневозможуваше или барем го забавуваше нормалниот културно-национален развиток на Македонците.

⁶ Д-р Гане Тодоровски, *Јован Гологанов и „Веда Словена“*, „Современост“ XVII, 1, 1967, 63.

⁷ Гане Тодоровски, *Стефан Верковиќ и „Веда Словена“*, „Разгледи“, IX, 6, Скопје, 1967, 603.

⁸ Гане Тодоровски, *Осмислување на митови* (За мистификациите на народни песни во Македонија), „Разгледи“, III (III), 10, 1961, 955—958.

⁹ Иако се јавуваат малку подоцна, несомнено имале влијание и следниве појави во бугарската преродба, бидејќи доаѓале и во Македонија: *Показалец* или ръководство, как да ся изисквѣт и издирият най-стари чърти нашего бития, языка, народо-поколения, старого ни правления, славнаго ни прошествия и проч. от Г. С. Раковскаго, чяст първа, Одеса, 1859, и „Писмо до българитѣ“ од проф. М. Дринов, објавено во в. „Македония“, Цариградѣ, III, 42 и 44, 3. и 11. X 1869; „Право“, Цариградѣ, IV, 32 и 33, 4 и 11. X 1869, и „Лѣтоструй или домашенѣ календарѣ“, Цариградѣ, II, 1870, 126.

Поради ситуацијата во којашто се најде Македонија, важно е да се истакне дека поголемиот број од издавачите на македонското народно творештво не беа Македонци, дека најголемиот дел од нив беа под воздејството на одделните националистички центри на Балканот, дека речиси сите збирки со македонски народни умотворби беа напечатени надвор од Македонија и дека сите тие (со исклучок на „Македонска песнарка“ од Г. М. Пулевски¹⁰ и „Македонско-славјанскій сборникъ од П. Д. Драганов¹¹) сè до Втората светска војна не го носат и македонското национално обележје, туку го афирмираат бугарското или (во мал дел) српското национално име во Македонија. Следствено, романтизмот го разбуди интересот за фолклорот во Македонија, го помогна разбудувањето на македонскиот народ, па во наши услови тој не претставуваше бегство од реалноста, туку стремез и напор за изменување на таа реалност, но истовремено тој многу придонесе и за развитокот на великодржавните тенденции на соседите.

Посебно внимание во нашиот случај заслужува односот на романтизмот кон епската народна поезија. Епиката не беше само израз на народниот дух, туку и одраз на народната историја, па затоа не е ни чудно што се разбуди посебен интерес кон ликот на Марко Крале. Во Вуковите збирки Марко се појави во повеќе песни, а самиот протолкува во својот „Рјечник“ дека Марковиот град Прилеп се наоѓа — на Косово, додека, да речеме, Велес е сместен некаде во Албанија. Сосем е разбирливо што потрагата по градот на Марко ги доведе славистите, фолклористите и етнографите во Македонија, каде што најдоа една подруга етничка и јазичка состојба.

Заедно со тоа во ова време се случува и некои други потфати што имаат значење за нашиот предмет. Уште во 1905 год. во својата многу значајна студија „Изникнувајњето и разбор на бугарцката и српцка теорија за народноста на македонците“¹² најистакнатиот македонски славист К. П. Мисирков укажа на трите вонредно важни факти „што спосопствуваје на утврдувајњето на бугарцката теорија за народноста на македонците“, а тоа значи и за затврдувањето на бугарското име во Македонија и во славистиката воопшто: „1) реформата на правописо и литературнијо јазик кај србите; 2) разработувајњето на прашајњето за татковнината на старо-

¹⁰ Гь. М. Пулевски, *Македонска песнарка*, I и II, Софија, 1879.

¹¹ *Македонско-славјанскій сборникъ съ приложениемъ словаря*, составилъ П. Драгановъ. Выпускъ I, С.-Петербургъ, 1894. — Поопширно в.: Д-р Блаже Ристовски, *Пејтар Данилович Драганов (1857—1928)*, „Македонски фолклор“, II, 3—4, Скопје, 1969, 495—531.

¹² К. Мисирков, *Изникнувајн'ето и разбор на бугарцката и српцка теорији за народноста на македонците*, „Вардар“, I, 1, Одеса, 1905, 8—16. В.: Д-р Блаже Ристовски, „Вардар“ научно-литературно и оштетесивно-политичко списание на К. П. Мисирков, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, книга 4, Скопје, 1966.

словенцкијо јазик — јазико на преводите на св. св. Кирил и Методија, во врска со развивањето на изучувањето на словенството; 3) патувајќа по Балканцкијо полуостров до последната руско-турцка војна отчаст со научни цели, отчаст за запознавање со возродувањето на словенството, које се претписуваше на работењето на пацславистите, от који мнозина се беспокоије во Јевропа“. Притоа Мисирков наведува дека „српцкијо литературен јазик до Вук беше брканица от старо-словенцки, српцки и руски јелементи“ и дека во него како српски елементи „господствуваје тије на источно-српцките говори“. Кога В. Караџиќ го зел во основата на литературниот јазик на Србите „Јужното или ијекавцко наречје од Босна, Ерцеговина и денешна западна Србија“, тој ги исклучил од српската јазична зона источносрпските говори, како и цела Македонија, и сето тоа го прогласил бугарско, ставајќи „једна стена меѓу србите и македонците“. Поради тоа и песните што беше ги собрал од луѓе од Македонија тој ги нарекол бугарски.

Но Вуковата реформа, според Мисиркова, има и друго значење. „Во времето на таја реформа — вели тој — се беше разбудил помеѓу словените, особено западните и источните, голем интерес кон нивната народност, народна литература, старата писменост и народната историја. Со таја цел' се собираје народни песни, народни приказни и стари ракописи. Изучувањето на народната старина и собирањето стари ракописи ѝ доведе словенцките учени до изучувањето на старо-словенцкијо јазик и неговата историја. Тува се појави и прашањето за литературното работење на св. св. Кирил и Методија и за преведените од нив книги: кога, каде и колку книги сет преведени од нив? За да се решит прашањето, каде јет направен преводот на нај старите книги словенцки, и на чиј јазик се развивала нај старата словенцка литература, или прашањето за татковнината на старо-словенцкијо јазик, беше потребно изучувањето на живите словенцки јазици. Вуковата реформа и тува послужи на бугарцката теорија за народноста на македонците. Фонетичнијо правопис заједно со ијекавшчината во основа на српцкијо литературен јазик беа доста, за да се одбележит лесно, који јужно-словенцки наречја и говори сет српцки и који не сет. Свите не српцки јужно-словенцки наречја и говори от среднијо и источнијо дел на Балканцкијо полуостров беа крстени со једно име — бугарцки јазик“.

Разглубувајќи го овој процес понатаму, Мисирков наведува и други факти. Собирањето на старословенските пишани споменици и проучувањето на нивниот јазик доведува до значајни сознанија што имаат директно влијание и за односот спрема Македонија. Уште Востоков, проучувајќи ги старословенските и среднобугарските ракописи, установил дека носовките ѝ и ѡ се употребувале главно во „бугарските“ ракописи и се изговарале како полските *a* и *e* и дека дале одредени рефлексии во рускиот и во српскиот јазик.

Востоков установил и дека татковината на старословенскиот јазик е Солунско, каде што такви носовки сеуште се задржани, коешто, како што истакнува Мисирков, имало значење и за етничката припадност на ова население. Така замената на носовките станува основен белег за разграничување не само на пишаните споменици, туку и на словенските говори на Балканот: секое наречје и секој ракопис што немаа замена на *ж* со *у* беа признавани за „не-српцки“, па така и „свите македонцки наречја и говори беа не-српцки, значит, беа признајени за бугарцки“.

Меѓутоа, Словенците Ј. Копитар и Ф. Миклошич не го прифатија ни мислењето на Ј. Добровски дека бугарскиот јазик е наречје на српскиот, ниту пак она на Востоков „да јет старо-словенцкијо јазик — старо-бугарцки“, туку се обидоа да ја аргументираат својата панонска теорија, според која кирилometодиевски јазик излезе словенечкиот што е сроден со „бугарскиот“ и е различен од српскиот. Иако оваа теорија наскоро беше напуштена, таа беше причина за подобро запознавање на живите словенски народни говори на Балканот, при што се установува меѓу другото дека „и македонцките и бугарцките наречја не само се разликувајет силно от српцкијо јазик, не само не го заменувајет *ж* со *у*, но изгубилс многу форми от склонењето и спрегувањето и употребувајет граматичен член“. Тоа пак доведе и до заклучокот дека македонските и бугарските наречја образуваат единствена јазична територија, различна од сите словенски јазици, па „во науката се создаде мислење да сет македонците по јазик и народност бугари“.

Со зголемувањето на интересот кон словенското минато се собраа и голем број стари словенски ракописи. Најголемиот дел од нив беа од Македонија. Во нив се наоѓаа „бугарски“ црти што одеа во прилог кон горните заклучоци. Заклучоците за современата етнографија „беа пренесени и на историјцката јетнографија“, па и врз историски факти почнаа да се обосновуваат блиските патишта на Македонија и Бугарија во минатото.

Појавата и развитокот на панславизмот, како и илиризмот, многу придонесе за бугарското име за Македонија, бидејќи формално ги поддржуваше стремежите на поробените Словени за ослободување, а всушност ги спроведуваше тенденциите на царистичка Русија што го гледаа решението на „источното прашање“ и преку Бугарија. Поради дејноста на панславистите, се стекоа во Македонија и мнозина патешественици од Западна Европа што исто така се обидоа да ја проучат оваа турска провинција. Така Македонија стана најзначајниот објект за славистички студии и сè повеќе почна да станува предмет за спорови на балкански и меѓународни релации.

Во текот на еден половина век беше собран богат нов материјал од сите области — од дијалектологијата, етнографијата, фолклорот и историјата на Македонија, се добија суштествено нови соз-

нанија. Додека отпрвин откритие беше дека Македонците не се Грци, туку Словени, потоа стана многу важно да се докаже дали се тие Бугари или Срби, односно дали се поблизу до едните или до другите.¹³ Токму последниов судар им даде најсилен тласок на самите Македонци, кои веќе почнаа да ги отфрлаат сите теории за својата народност, па во својот задоцнет национален романтизам ја најдоа својата слава во античка Македонија и гордо се прогласија потомци на Филипа и Александра, докажувајќи го словенскиот карактер на таа држава и величајќи го словенското дело на солунските браќа Кирил и Методија. Најизразит пример за ова движење е несомнено Мијакот Ѓ. М. Пулевски¹⁴ што, како и неговиот земјак И. Р. Мажовски,¹⁵ претставува типичен претставник на македонскиот романтизам, и на литературно-културен и на национално-политички план.

Инаку, на полето на литературното творештво романтизмот наоѓа најсилен израз во македонската литература што се создаваше надвор од Македонија, во средина што непосредно ги чувствуваа романтичарските струења. Не случајно од средината на македонските студенти во Русија се издигнува поезијата во народен дух на К. Миладинов¹⁶ и на К. Петкович,¹⁷ се оформува јазично хибридна поезија на Р. Жинзифов¹⁸ и се прават преводите од Ханка, Шевченко и Прерадовиќ. Од друга страна пак под силното воздејство на романтизмот во Атина охриданаецот Г. Прличев ги пишува своите поеми на грчки јазик со историска тематика од минатото на македонскиот и на албанскиот народ, а подоцна, барајќи го излезот за себеси и за својот народ, се занесува од панславизмот и создава некаков општословенски литературен јазик, на којшто пишува и прави обемни преводи на своите и на Хомеровите дела.¹⁹ Ако драмските преработки на Џинот во половината на векот претставуваа главно задоцнет класицистички одзив во Македонија,²⁰

¹³ Блаже Конески, *Кон македонската преродба. Македонските учебници од 19 век*. Второ издание, Институт за национална историја, Скопје, 1959.

¹⁴ На ист. место, 87—97; Д-р Блаже Ристовски, *Прилој кон истражувањето на македонските национални научно-литературни друштва и афирмацијата на македонската национална и државносна мисла*, „Развиток на државноста на македонскиот народ“ (зборник), ИНИ, Скопје, 1966, 171—188.

¹⁵ Томислав Тодоровски, *Спомението на Мажовски*, „Мисла“, Скопје, 1972.

¹⁶ Константин Миладинов, *Песни*. Предговор, редакција и забелешки од Д-р Харалампие Поленковиќ, Скопје, 1967.

¹⁷ Александар Спасов, *Нашето ирејознавање*, „Мисла“, Скопје, 1971, 9—38.

¹⁸ Д-р Александар Спасов, *Поезијата на Рајко Жинзифов*, „Трудови“, I, 1—2, 1960, Скопје, 17—29.

¹⁹ Георги Сталев, *Прличев во своето време и наврв од него*, (предговор во книгата) Григор Прличев, Сердарот и Скендербег, „Мисла“, Скопје, 1971, 5—57.

²⁰ Д-р Харалампие Поленковиќ, *Драмските обиди на Џинот*, „Современост“, II, 7—8, 70—94.

драмските зафати на В. Чернодрински несомнено ја апсорбираа револуционерно-ослободителната романтика,²¹ кон која се придружи на почетокот на XX век и драмата на најзначајниот собирач на македонските народни умотворби М. К. Цепенков.²²

Според тоа, под влијанието на романтизмот во Македонија беше собираан и афирмиран фолклорот, беше истражуван и прочуван јазикот, беше согледувано и преиспитувано минатото, беа создадени разните теории за народноста на Македонците, но беше дефинирана и македонската национална мисла што ја изведе нашата национална и литературно-културна преродба.²³

²¹ Александар Алексиев, *Основнојојложници на македонската драмска литература*, „Мисла”, Скопје, 1972, 5—143.

²² Марко К. Цепенков, *Материјали, литературни творби*. Редактирал д-р Блаже Ристовски (во едицијата: Македонски народни умотворби во десет тома, книга десетта), Институт за фолклор, Скопје, 1972 259—299.

²³ Д-р Блаже Ристовски, *Што е што македонска преродба?* (Прилог кон периодизацијата на македонскиот национален развиток), „Погледи”, VIII, 3, Скопје, 1971, 302—322; истиот, *Културата во конституирањето и развојот на македонската нација*, „Современост”, XXIII, 1, 1973, 3—23.

Томе САЗДОВ

НОВИ ПРОЦЕСИ ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПОЕЗИЈА

Македонскиот терен, како изразито фолклорен амбиент во минатото, и денес е подрачје на кое се извршуваат низа значајни, суштествени процеси во развојот на народната поезија. Мошне богатото стихотворно наследство и живата поетска традиција во Македонија го поттикнуваат и во современите општествени услови создавањето на нови примероци на народни песни. Всушност, создавањето на нови народни песни е еден од најевидентните процеси во современата народна поезија кај Македонците. Овој творечки процес е многу карактеристичен за постоењето и развојот на фолклорот во денешните општествени услови.

Во времето кога низа жанрови од народното поетско творештво брзо и неизбежно исчезнуваат, народната песна продолжува да се пројавува како највитален фолклорен вид. За ваквата состојба несомнено придонесува и фактот што народната песна е најтипичниот продукт на усното народно творештво; меѓутоа, неа, исто така, ја условуваат и некои други суштествени одлики на песната кои ѝ овозможуваат поголема апликативност. Скоро редовната поврзаност на зборот со мелодијата, со музиката е, секако, најзабележливиот фактор за речиси перманентната адаптивност на народната песна и денес. А таа адаптивност на народниот стих и звук е навистина мошне забележлива.

Современиот развојот на македонската народна поезија го привлекува вниманието на фолклористот со некои творечки промени. Овие промени понекогаш ја доведуваат во прашање дури и фолклорната природа на народната песна. Така, при создавањето на народната песна денес обично останува познато името на нејзиниот творец, тоа не исчезнува! Значи, *факторот на анонимноста* во современиот фолклор не се реализира до крај. Меѓутоа, оваа појава скоро воопшто не ја нарушува закономерноста на создавањето и пласирањето на песната како фолклорен производ. Зашто, *условот на усната трансмисија и интерпретација* на таквата народна песна и натаму успешно

се остварува, а факторот на традицијата се реализира во потполност, бидејќи таквата народна песна е вообличена во духот на стилско-изразните средства на колективната поезија и според вкусот на масовниот нејзин консумент и интерпретатор.

Всушност, на свој начин доаѓаат до израз скоро сите поважни карактеристики на народната поезија како фолклорно творештво и при денешното нејзино создавање. Имено, дур и факторот на анонимноста е во прилична мерка пројавен, со оглед на тоа што песната уште веднаш по своето создавање бидува прифатена од масите, па набрзо *вистински се фолклоризира*. Масите што ја прифаќаат таквата народна песна ја интерпретираат без знаење на името на нејзиниот автор (кое останува сигурно регистрирано само во картотеките на авторските агенции, на грамофонската плоча или на магнетофонската лента), сметајќи ја за народна, за своја. Вистина, изостанува на прв поглед, реализирањето на факторот на традицијата, бидејќи не доаѓа до изменување на текстот односно мелодијата на песната во текот на подолг временски период, но прифаќањето и интерпретирањето на тој текст и мелодија фактички значи согласување на народниот естетски критериум со творечките, уметничките достоинства на односната народна песна.

Всушност, со помош на современите средства на комуникациите (радиото, телевизијата, грамофонот и магнетофонот, многубројните и разновидни концерти на кои се интерпретираат и народни песни и сè почестото печатено пренесување на текстовите на новите народни песни) новосоздадената народна песна многу побрзо е во можност да се понароди, да се фолклоризира, да стане сопственост на широките интерпретаторски и слушателски маси. Поради оваа побрза фолклоризација на песната денес изостанува процесот на изменувањето на уметничката форма, стихот, мелодијата и другите посуштествени елементи на текстот и музиката. И токму затоа често попаѓаме во колебање да ја сметаме ли ваквата народна песна за фолклорен продукт, или само за творба во народен дух. Останува, меѓутоа, заклучокот: фактот што името на авторот на таквата народна песна е познато воопшто не го попречува и нарушува процесот на брзата фолклоризација на ваквата стихотворна и музичка творба.

Како творци на новите примероци на македонската народна поезија се јавуваат талентирани народни пејачи и музиканти. Значи, истите оние луѓе кои и во минатото најчесто биле првите автори на народните песни. Денешната македонска фолклорна практика знае за повеќемина творци на народни песни, чии имиња се познати како поети односно пејачи-интерпретатори или музички исполнители. Обично, авторите на новите македонски народни песни го создаваат и текстот на песната и нејзината мелодија, продолжувајќи ја на тој на-

чин познатата традиција песната кај Македонците скоро секогаш да може и да се пее. Примерот со познатите македонски интерпретатори на народни песни Јонче Христовски, Стево Теодосиевски и сестрите Мавровски, како и со поетите Лазар Манчевски, Владо Малески и други е доволно карактеристичен и показателен.

Традицијата на создавањето на нови народни песни го влече својот корен уште од дните на Народноослободителната борба на македонскиот терен. Тогаш потребата борбата против фашизмот да се поткрепи и илустрира и со песна инспирира многумина анонимни и познати творци на партизански стихови. Поетски надарените учесници во борбата испеаја стихови кои беа масовно прифатени и од преостанатите борци и од широките народни маси, бидејќи тие стихови ги изразуваа колективните идеали и стремежи и беа создавани во духот на поетската традиција на поранешната македонска народна поезија. Такви народни песни беа создавани и во периодот непосредно по Војната, а и подоцна. По повод трагичниот настан во тиквешкото село Ваташа, кога бугарските фашисти во Македонија убија тринаесет младинци кои ја помагаа ослободителната борба на својот народ, очевидецот на тој крвав чин поетот Лазар Манчевски ги оформи стиховите и мелодијата на познатата песна „Ми заплакало селото Ваташа“:

Ми заплакало селото, селото Ваташа (2),
тринајсет роса младинци носат,
в Моклишко горе в долови.

Целото село станало, станало, на нога (2):
— Дајте ги ваму нашите деца,
еј, вие, клетки крвници.

Целати клетки не слушат, не слушат народот (2),
митролез огин фрлија поган,
в градите машки младински.

Жален ми писок, пронесе, пронесе, селото (2),
по тие рамни полиња родни,
ридишта голи тиквешки.

Тогај се народ подигна, подигна илјадно (2),
и тргна смело да затре семе,
фашиско клето за навек¹.

Овој народен поет е автор и на други вакви народни песни, како „Таму долу Криволачко, Црвени Брегови“², „Македо-

¹ В. Хаџиманов, *Македонски народни песни*, Скопје, 1960, стр. 107.

² Ibid., стр. 110.

нијо земјо измачена"³ и многу други со сличен карактер; некои од нив се широко прифатени и интерпретирани од народот и денес, односно се наоѓаат на репертоарот на југословенските радио-телевизиски станици и се поместени во низа антологии на македонската народна поезија.

По катастрофалниот земјотрес во Скопје (јули 1963), уште додека вознемирената, исплашената народна психа не беше се доволно смирила, низ разурнатите улици на градот прозвуча таговните стихови, испеани најпрвин од познатите интерпретаторки на македонските народни песни сестрите Мавровски:

Едно утро жалосно,
земјата се затресе
и од скүтот мајкинов
чедо Скопје однесе...⁴

Во поново време, исто така, сме сведоци на новосоздани народни песни. Тие се најчесто испеани, оформени на патриотски и љубовни мотиви. Такви се, на пример, мошне популарните песни на Јонче Христовски, долгогодишен и истакнат интерпретатор на македонските народни песни. Меѓу нив особено треба да се споменат песните „Македонско девојче“ и „Ој, Вардаре, македонски“. Во првата, на мошне впечатлив начин и во стилот на традиционалната народна поезика, се опеани симболично сплетените мотиви на љубовта кон татковината олицетворена во прекрасните убавини на девојката:

Македонско девојче, китка шарена,
во градина набрана, дар подарена,
Дали има на овој бели свет
поубаво девојче од Македонче?
Нема, нема, не ќе се роди
поубаво девојче од Македонче.

Нема ѕвезди полични од твојте очи,
да се горе на небо, ден ќе раздени.
Дали има...

Кога коси расплетеш како коприна,
лична си и полична од самовила.
Дали има...

Кога песна запее, славеј натпес,
кога оро заигра, срце разигра.
Дали има...

³ Ibid., стр. 104.

⁴ Песна за Скопје, 1963.

И самиот чин на создавањето на оваа песна ги има белезите на своевидно колективно творештво: нејзиниот автор ми раскажуваше дека текстот и напевот на песната ги создавал пред своите колеги (играорци и пејачи) од познатиот професионален фолклорен ансамбл „Танец“ во Скопје. Окружен од нив, авторот на клавир ги компонирал стиховите и нивната мелодија, постапно, отфрлајќи некои од елементите на текстот и мелодијата по сугестија на околниот аудиториум, сè додека конечно самиот подоцна не ја оформил песната како успешен состав од текст и музика.

Друг еден од творците на нови народни песни, Стево Теодосиевски, има свој вокално-музички ансамбл и за него, и заедно со него, компонира текстови и мелодии на песни во народен дух, некои од кои доживеаја брза и целосна фолклоризација (како, на пример, песната „Зошто си ме, мајко, родила?“), така што денес широките интерпретаторски маси ги имаат како свои, како народни во вистинската смисла на зборот.

Експанзијата на вакви народни песни во Македонија денес е толку голема, што, се разбира, поголемиот број од тие „народни“ песни не се тоа, туку најобичен кич, квазифолклорни обиди, инспирирани од помодарство и желби за комерцијален, материјално-финансиски успех и печалба. Меѓутоа, од толкав квантитет на таквите обиди се издвојуваат помал број успешни творби, кои по брзиот процес на својата фолклоризација остануваат и се прифаќаат од народот како колективни, народни стихови и мелодика. А зарем не била состојбата и во минатото таква: од поголем број обиди на народните пејачи да создадат народни песни, останувале оние кои — заради нивните естетски, уметнички достоинства на стихот и мелосот — биле прифаќани од народот, без интерес за првоавторот?

И денес, речиси, е така. Безбројните консуматори на народните песни не се интересираат за името и личноста на авторот на новата народна песна. Нив ги интересира само убавината на текстот и мелодијата на песната и како новитет, и како квалитет. А името на авторот се регистрира само во авторската агенција, заради хонорарните принадлежности од радиотелевизиското емитување или грамофонско користење, што во однос на фолклорните развојни процеси е појава од ирелевантен карактер. Денес во Македонија фондот на народната поезија е збогатен со нови примероци од ваков вид: со децении се пеат и исполнуваат народни песни чии првоавтори им се познати на поупатените од интерпретаторската публика.

Таква е положбата во современата македонска фолклорна практика и, се чини, таа е неизменлива. Се поставува прашањето дали таа состојба и треба да се менува. Можно ли е денес создавање на народни песни поинаку, одошто на овој

начин? Можно ли е спазување на условот на фолклорната анонимност во современите општествени услови?

Се виде дека фиксирањето на текстот и мелодијата на новосоздадената народна песна и нејзината пребрза трансмисија преку радиотелевизијата, грамофонските плочи и магнетофонските ленти воопшто не го нарушуваат процесот на усното пренесување на текстот и мелодијата на новата народна песна. Зашто, чуената песна од радиото, телевизијата или грамофонската плоча, натаму се пренесува и по класичен усен начин: од човек на човек.

Очигледно е дека создавање на народни песни како во минатото — со тотална анонимност на првоавторот во денешните општествени услови не е можно. Условот на фолклорната анонимност денес веќе не може да се реализира во потполност. Меѓутоа, тој факт не влијае посуштествено врз другите покарактеристични белези на фолклорноста на новосоздадената народна песна: *нејзината усна трансмисија, нејзиното прифаќање* од широките интерпретаторски маси, вообличувањето на стихот и мелодијата во духот на традиционалната народна поетика и мелос.

Пред мошне значајното прашање како да се разграничат вистинските остварувања од квазифолклорните обиди пресудниот, компетентниот индикатор нека биде можноста за фолклоризација на односната народна песна, односно нејзиното прифаќање или отфрлање од страна на народот. Колективниот естетски критериум е непогрешлив: народните нормативи се едноставни и јасни, но се и безмилосно строги и недвосмислени. Она што широките народни слоеви го прифаќаат и присвојат, тоа и заслужува да се нарече фолклорно дело, бидејќи му соодветствува на вечниот колективен усет за поетско достоинство.

Ваквите творечки отклонувања во современата фолклорна практика во Македонија несомнено предизвикуваат, или барем поттикнуваат кон ревизија на некои од основните но и освештените (застарените) правила според кои се создавале и треба да се создаваат фолклорни творби. Едното од нив е и факторот на фолклорната анонимност, прашањето за фолклорното авторство во современите општествени услови. Со оглед на фактот што ваквите појави и промени во фолклорната творечка практика не се рожба само на македонското фолклорно поднебје, туку и на значително пошироки региони, потребата од една таква ревизија добива во својата актуелност.

Затоа може да се заклучи дека создавањето на новите народни песни во Македонија претставува интерес за проучувањето на развојните процеси во народната поезија денес,

Александар СПАСОВ

ПРИМЕРИ НА КОРИСТЕЊЕ НА НАДРЕАЛИСТИЧКОТО ИСКУСТВО ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА

1. Во мојот реферат „Развојот на литературните родови и видови во современата македонска литература“, одржан на VI меѓународен славистички конгрес, истакнав дека: „Широката отвореност и резонантниот однос на современите македонски писатели кон разновидните поетски и креативните искуства од сите литературни меридијани без сомневање одиграа значајна улога за интензивирањето на развојот на денешната македонска литература и за што побрзото достигнување на нејзината естетска еманципација. Поврзаноста со другите литератури беше силен импулс за забрзаниот, збиен развој на современата македонска литература и со тоа на нејзиното вклучување во модерната литературна состојба во светот.“¹

Година дена пред тоа, следејќи го преку еден општ поглед развојот на повоената македонска поезија, при карактеризирањето на периодот од шестата деценија, го забележав и ова: „Искусвата на модерната и дури авангардната поезија незапирливо пробиваа во ткивото на македонскиот поетски збор... Средбата со надреалистичката традиција несомнено беше плодносна за некои претставници на средната и, особено, на младата генерација, иако, во крајна линија, не може да се зборува за постоење на надреализмот во чист вид во Македонија.“²

Истражувајќи ги поподробно бројните контакти на повоената македонска поезија со современите поетски струења во светот, ќе се задржам и на некои појави во неа во кои се уочува користење на надреалистичкото искуство. Во ова излагање, во резимиран вид, изнесувам извесни резултати и заклучоци кои се однесуваат на поставеново прашање.

¹ Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага, Скопје 1968, стр. 124—125.

² Александар Спасов, *Савремена македонска поезија*, Београд 1967, стр. 13.

2. Постоенето на мошне силно развиено надреалистичко движење во Југославија, поточно во Србија, меѓу двете светски војни, чие значење ги преминува националните рамки,³ секако беше еден од предусловите и по Втората светска војна во некои од југословенските литератури да продолжи интересот кон надреализмот, односно кон надреалистичкото искуство.⁴ Определен импулс во тој однос дадоа обновените „Сведочанства“ во 1952 г. Од друга страна, уште во првите години на шестата деценија, кај нас се создава благопријатна клима за пробив на најразновидни модерни и авангардистички концепции во литературата, кои доаѓаат до израз веќе на познатиот Пленум на Сојузот на писателите на Југославија во 1954 г.⁵

Присуството на надреалистичката поетика и практика во југословенските литератури во повоен период, гледано поодделно кај секоја од нив, е со најразличен интензитет и исто така се појавува во најразлични форми. Во некои наши национални литератури тоа присуство е прилично видливо, па и бројно. Според Света Лукиќ, во српската литература „Надреализмот, навистина, се наоѓаше во претходницата на нашите модерни струења, и низ неговата школа на овој или оној начин поминаа и во неа созреваа скоро сите најталентирани белградски писатели — од Васко Попа и Зоран Мишиќ до најмладите поети, значи неколку литературни генерации во целина.“⁶ Борис Патерну, иако премногу категорички ги отфрла секакви непосредни генетички врски на словенечките надреалистички појави по војната со првобитниот француски и српски надреализам од дваесеттите и триесеттите години, безрезервно констатира: „Во поновата словенечка лирика, поточно во нејзиниот развој, почнувајќи од средината на педесеттите години и потоа, постојат низа појави за кои, и покрај извесни двоумења, тешко би можеле да најдеме посоодветна ознака, одошто е ознаката: надреализам.“⁷ И Далибор Цвитан, а и Бранимир Донат, кај поодделни повоени хрватски поети одбележуваат примери на надреалистичка постапка.⁸

³ Hanifa Kapidžić-Osmanagić, *Srpski nadrealizam i njegovi odnosi sa francuskim nadrealizmom*, Sarajevo 1966.

⁴ Zoran Michitch, *Anthologie de la poésie yougoslave contemporaine*, Paris 1959; Dragučica Vitochevič *Le surréalisme en Yougoslavie*, „Europe“, № 475—476, Paris 1968, 240—247.

⁵ *Izvanredni plenum Saveza književnika Jugoslavije* (10—13 novembra 1954), Beograd 1955.

⁶ Sveta Lukić, *Savremena jugoslovenska literatura, 1945—1965*, Beograd 1968, стр. 74.

⁷ Boris Paternu, *Problem nadrealizma v sodobni slovenski liriki*, VIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Predavanja, Ljubljana 1972, стр. 135.

⁸ Dalibor Cvitan, *Poslijeratni pjesnici, Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, Zagreb 1965, стр. 557—608; Bранимир Донат, *Neimenovana prisutnost*, „Delo“, г. XII, br. 1, Beograd 1967, стр. 54—69.

Што се однесува до тоа во какви сè форми егзистира надреализмот во повоениот период во југословенските литератури можеме да потврдиме неколку основни факти. А имено: а) нема никаква подлога да се говори за макар и каква јасно конституирана програма или движење на надреализмот; б) речиси никаде тој не се појавил досега во својот првобитен, наполно типичен и чист вид, т.е. од фазата на првиот надреалистички манифест; в) не ретко тој е согледлив во симбиоза со други модерни постапки, односно поетски стилски (на пример со експресионизмот, па и симболизмот⁹); г) искуството на надреализмот се применува само како една од повеќето неодминливи и веќе општи придобивки на модерната поезија.¹⁰

3. Уште во текот на првата половина од петтата деценија во македонската литературна периодика се забележуваат и такви поетски прилози, особено во „Млада литература“ и „Разглед“, кои веќе на извесен начин зборуваат за тоа дека нивните автори започнале да го свртуваат своето внимание кон определените модернистички правци, меѓу другите, и кон надреализмот и експресионизмот. Оваа појава беше констатирана веднаш во некои критички написи од тоа време.¹¹ Притоа се наведени и конкретни имиња и текстови, така, на пример, и имињата и текстовите на Матеја Матовски и Влада Урошевиќ, кои за нашево излагање се и најинтересни.

Списанието „Млада литература“, во 1955 г., го објави циклусот „Дождови“, составен од три песни: „Страв“, „Песна“ и „Коњи“.¹² Во случајов ќе се запреме само на првата песна, која и ќе ја цитираме во целост:

⁹ Бранко Миљковиќ, на пример, ја дава следнава изјава: „Настојвам да ги помирам симболистичката и надреалистичката поетика“, види: Petar Džadžić, *Branko Miljković ili neukrotiva reč*, Beograd 1965, стр. 30.

¹⁰ „Сите поети се надреалисти. Во онаа мера која му е потребна на пеењето на хармоничното единство на човекот“, вели Оскар Давичо (види „Дело“, г. II, бр. 6, Београд 1956, стр. 708); „... без надреализмот нашата литература би била посиромашна за една боја и прашање е дали денес тековите на нејзината поезија би биле толку звучни какви што се.“ (види: Slobodan Ž. Marković, *Književni pokreti i tokovi između dva svetska rata*, Beograd, 1970, стр. 90); Адам Важиќ говори за „широките влијанија на надреализмот кои се пробиле во современата култура во меѓународна скала, во поезијата, театрот на апсурдот, во поетиката на виденијата или поетиката на наркотичните визии во филмот, (види: Адам Важиќ, *Надреалистичка авантура гледана после више година*, „Књижевна критика“, бр. 1, 1972, с. 54.

¹¹ Георги Старделов, *Едно предупредување на естетиката ad hoc, Надреалистички нишуци во современата млада македонска поезија*, „Млада литература“, г. V, бр. 8, Скопје 1955, стр. 34—47. Авторот на освртов е мошне резервиран кон појавите на надреалистичката насока кај младите поети.

¹² „Млада литература“, г. V, бр. 3—4, 1955, стр. 1—3.

Пристигаат троми пристигаат уморените коњи на просторот
 тој далечен и наслутен шум на заборавениот говор
 Тропаат беспрекин сами пред затворените прозорци
 изгубено тропаат со нозете тапи без поткови
 ти земјо по тебе лизгава и масна земјо мирна
 тропаат темно измешани

Каде пред оваа маса пред овој памучен
 хоризонт без линии
 пред ова темно месо на земјата и ноќта
 измешано длабоко месо и густо наеднаш
 поплава на очите и на просторите смрт

Каде о каде ти јас ти море шумно и бескрајно
 ти монотono
 поле хоризонтално уморено
 желно за исправено ветровито разведрување

Каде о каде
 ти тесто густо на дождот и земјата
 човеку јас
 камену во рацете и во очите кал

Очевидно е дека на песназа ќе ѝ се туѓи ниту навестувањата на потсвесното, ниту атмосферата на халуцинантните визи. Притоа е јасно дека и нејзиниот израз не е традиционално спокоен и рамномерен, туку изразито динамизиран, па и синкопиран. Лесно можеме да заклучиме дека младиот поет бил во контакт со надреалистичката лектира, која на своевиден начин и се одгласила како во „Страв“, така и во сиот циклус „Дождови“, а исто и во песните „Свона“ и „На брегот лежи град“.¹³ Меѓутоа, дури и во наведените примери, пеењето на Матеја Матевски воопшто не е препуштено на импулсот на автоматизмот, ами е постојано под надзорот на цврстата намера да се одржи неговата (на пеењето) целосна организираност. Нашава карактеристика се чини ќе биде поточна и попотполна ако кај младиот Матевски, покрај надреалистичката, истовремено ја констатираме и експресионистичката тенденција.

Околу 1955 година Влада Урошевиќ е сè уште во фазата на најавување на својата поезија. Неговата прва стихозбирка се појавува допрва во 1959 година, под наслов „Еден друг град“. Но и оттогаш, од самото најавување, континуирано сè досега, овој поет е акцентирано насочен кон истражувањата во експресијата, која се потпира врз модернистичките искуства. Поезијата на Влада Урошевиќ ги носи обележјата на едно урбано доживување. Тоа е и нејзината доминантна одлика. На-

¹³ Матеја Матевски, *Дождови*, Скопје 1956, стр. 7; 53—54.

едно, неговата поезија неретко познава ситуации кои речиси целосно се исцрпуваат со нанизани фантастични, надреални, чудни глетки и облици. Со цитирањето на песната „Летен самрак“ можеби најопределено ќе го покажеме специфичниот начин на кој кај поетот Урошевиќ се користи надреалистичката постапка:

Една жена го отвора самракот како чадор:
испаѓаат мртвородени деца, пердуви, една диња.
Автобуси проаѓаат како исплашено стадо.
Низ воздухот тече модрата речна тиња.

Еден прозорец се отвора како старо кино:
огледалото на ѕидот во розов пожар горн.
Мажите плачат, куклите пијат вино.
Сонувачите се будат среде купови ориз.

Секоја вистина станува прозирна како лага.
Не е ни на сон ни на јаве она што се гледа:
бере ружи од савчата уличната вага,
крај ѕидот водат љубов два велосипеда.¹⁴

Своите доживувања Урошевиќ, по правило, ги предава од дистанца, па затоа тие делуваат како соопштувања на објективизиран посматрач. Исто така, лесно уочуваме дека на преден план доаѓа визуелното, сликарското. Кај самиот поет такво сознание е присутно и тоа мошне прецизно е формулирано: „Мојата поезија е честопати поезија на ситуации, на мали херметични и загадочни настани предадени со една доста здржана нарација. Мислам дека таа постапка е повеќе карактеристична за надреалистичкото сликарство одошто за надреалистичката поезија“.¹⁵ Тежиштето кај Урошевиќ не паѓа врз метафората, туку кон тоа целата песна да стане една сеопфатна слика.

Забележливото и широко навлегување на врсниците на Влада Урошевиќ, т.е. на младиот генерациски бран, се одигрува околу 1958 г.¹⁶ По пет години тие се претставени како целина во антологијата „Црниот бик на летото“.¹⁷ Уште при првиот увид во неа се среќаваме со поети кои треба да се имаат предвид во разгледувањето на поставена тема. Секако тоа најмногу се однесува за Петре М. Андреевски и Радован Пав-

¹⁴ Влада Урошевиќ, *Манекен во пејсажот*, Скопје 1966, стр. 31.

¹⁵ Од анкетата која авторот на излагањето ја спроведе меѓу некои македонски поети во врска со прашањето за надреалистичкото искуство во нашата современа поезија.

¹⁶ Александар Спасов, *Савремена македонска поезија*, Београд 1967, стр. 13.

¹⁷ Влада Урошевиќ, *Црниот бик на летото*, Скопје — Нови Сад 1963.

ловски, кои, патем речено, и до печатењето на антологијава остварија веќе свои одделни, самостојни настапи со стихозбирки.¹⁸

Дамасо Алонсо, авторот на книгата „Poetas españoles contemporáneos“, искажува една мисла што може на свој начин да биде укажателна и за толкувањето на некои наши појави кои покажуваат извесни сродности со надреализмот. Тој, имено, вели: „Нестварната слика, вродена на надреализмот, веќе се наоѓа, се разбира во мошне својствен вид, во Лоркините „Песни“, од 1921 до 1924, а Алеиксандровата книга песни во проза, „Страста на земјата“, објавена нешто подоцна... е напишана тогаш кога поетот немаше поим за школата на Бретон, Арагон и другите... Француската и шпанската поезија ги прифатија нештата кои беа во воздухот.“¹⁹ Петре М. Андреевски, поаѓајќи од ставот дека „надреализмот... се темели на сродни појави кои во искри или како целосен... поетски исказ... му претходат многу одамна, дури уште во обидот на човекот да заборува“,²⁰ смета оти и кај него оние црти што се блиски на надреалистичкото искуство се повеќе резултат на едно, би рекле, општо искуство, отколку на „свесна определба за надреалистичко толкување на светот кој е во вниманието на мојата поезија.“²¹

Петре М. Андреевски, скоро исцело, а и Радован Павловски, во поголем дел, во своите поетски опуси се вонредно цврсто и длабоко поврзани со родната почва, со нејзиниот пејзаж, со нејзините митови и легенди, и посебно со нејзиниот изворен фолклор.²² Не завлегувајќи во тешко одгатливото прашање, токму во ваквите примери, за постоењето или непостоењето на свесни и непосредни врски со надреалистичкото искуство, можеме со сигурност, од друга страна, да утврдиме дека и двајцата барем во значаен дел песни му припаѓаат на оној тип лиричари, чиј најоригинален и врвен претставник е Лорка, кои настојуваат да организираат органски спој меѓу народната креација и говорот на модерната поезија, притоа во дадени случаи и дури да се служат со надреалистичкиот исказ, сеедно дали тој доаѓа од лектирата или пак од таинствата на

¹⁸ Петре М. Андреевски ги објави стихозбирките „Јазли“ (1960) и „И на небо и на земја“ (1962), а Радован Павловски „Суша, свадба и сељибди“ (1961).

¹⁹ Цитир. според „Шпанска лирика два златна века“, Избор, препев и предговор Владете Р. Кошутића, Београд 1963, стр. 54—55.

²⁰ Адам Важик се обидува да ја согледа надреалистичката традиција далеку во минатото, па вели: „Од она што се знае за античката гноза врз основа на најновите испитувања, произлегуваат зачудувачки сличности со надреализмот.“ (Види: А. Важик, навед. дело, стр. 66).

²¹ Одговор во анкетата (види фуснота бр. 15).

²² Александар Спасов, *Савремена македонска поезија*, Београд 1967, стр. 14.

вековната фолклорна традиција.²³ За овие лиричари важи констатацијата дека: „Ултраистите и надреалистите, поетите на асфалтот, не ни наслутуваа какви сè можности дава „ултра“ јазикот, оросен со фолклор“.²⁴ Едновремено, во овие случаи, преку модерниот израз, и родственото достига до универзалното.

Преплетот на реалното и иреалното, со различен обем и интензитет (независно од естетскиот резултат), се простира низ сите четири досегашни стихозбирки на Петре М. Андреевски и се чини дека е најинтересен и поетски најавтентичен токму во инспирациите, потекнати од рустикалното, архаичното, од народните верувања и магии.²⁵

Во пепелта ги растураме сите мостови и колиби,
 пред кои е избран кнезот на мртвите главни.
 Во крвта ни се качува ковач
 и кова студено железо.

(Страв. 1. Доаѓање на мртвите)²⁶

Доаѓа една гуштерица
 и во едната половина
 го понесува нашето тело

Леле на млада тиквинка
 душата ни свирн свирка
 од која умираат врапчињата

Пеперуга околу тревка
 завиткува бел прстен
 и во лист се претвора во неа

(Незавршени игри)²⁷

Се градеа цркви за нова богослужба
 и оптужба на краловите. А јас бев сам.
 Сонцето готвеше лекови, лековите — знаци
 за мајката и синот што беа близнаци.

(Мали спомени, 3)²⁸

²³ Со ова воопшто не се мисли за некакво непосредно, видливо влијание на Лорка врз П. М. Андреевски и Р. Павловски, ами само на типолошкото определување на нивната поезија.

²⁴ „Шпанска лирика два златна века“, стр. 50.

²⁵ За надреалистичката постапка на Петре М. Андреевски и во „Дениција“ (1968), стихозбирка чија централна тема е љубовта, опширно говори Влада Урошевиќ во својата книга од критичко-есеистички текстови „Врсници“ (1971), стр. 63—68.

²⁶ Петре М. Андреевски, *И на небо и на земја*, Скопје, 1962 стр. 19.

²⁷ П. М. Андреевски, *навед. дело*, стр. 46.

²⁸ Петре М. Андреевски, *Дални наковални*, Скопје 1971, стр. 17.

Сите оние обележја на „недоволно испитаниот континент“, коишто надреалистите се обидуваат да ги осознаат, „несвесното, чудното, сонот, лудилото, халуцинантните состојби, фантастичното“²⁹ многу често ги среќаваме во поезијата на Радован Павловски. Од друга страна, овој поет, кој во една песна порачува: „Ако умрам / Носете ме / На носила од метафори“³⁰ и кој веќе не еднаш го добил епитетот „принцот на метафората“, е, во споредба со многу други македонски поети што се потпираат на надреалистичкото искуство, веројатно најприближен во градбата на своите слики кон дефиницијата на Пјер Ревејди, цитирана во Манифестот на надреализмот од 1924 г., а имено: „Сликата е чиста креација на духот. Неа не може да ја роди некакво споредување, туку приближување на две помалу или повеќе оддалечени реалности“³¹ Катахрезата, отфрлувана во класичната поетика, е неретка присутност во редица песни на Радован Павловски и колку што се доближуваме повеќе до неговата последна стихозбирка („Низ просирката на мечот“, 1971) таа станува сè побројна. Да наведеме само неколку примери:

Сонцето има изгорена утроба
и црн славеј на градите

(Кожа)³²

Децата ги убиваат птиците за да видат колку се убави... Мојот меч е полн со мртов воздух...

(Селидби)³³

Треперења на зората во трубите на ветерот
Овошките оставаат жолт печат од восок на небото
Дали тоа змијата со измама
Го придобива сонцето во преградка
Ветерот бега со
Тајна и темјан

(Губец)³⁴

Придржувајќи се во нашево излагање кон хронолошко одбележување на појавите, дури на крајов укажуваме и на примерот на Славко Јаневски. Меѓутоа, обемот и интензитетот

²⁹ Определби на Морис Надо во неговата студија „*Histoire du surréalisme*“, Paris 1945.

³⁰ Во песната „Порака“ од стихозбирката „Високо пладне“, 1966, с. 34.

³¹ Андре Бретон, *Манифест надреализма* (1924), Крушевац 1961, стр. 29.

³² Радован Павловски, *Суша, свадба и селидби*, Скопје 1961, стр. 28.

³³ Р. Павловски, *навед. дело*, стр. 71, 72.

³⁴ Радован Павловски, *Низ просирката на мечот*, Скопје 1971, с. 14.

на користењето на надреалистичкото искуство кај овој поет, кој е во постојано, витално, творечко истражување и преобразување, во неговата последна стихозбирка, „Каинавелија“, 1968, е мошне маркантно. Таа е скоро исцело градена како еден вистински огномет на фантастични, надреални слики, којшто особено доаѓа до израз во циклусите „Синаја“ и „Анатомија“. Едновремено, во „Каинавелија“ прилично нагласено се пробива и катахрезниот систем на изразување. За илустрација ќе цитираме неколку строфи од песната „Дрбови“:

За појадок во јагленокопи
си ги јадат рабовите.

Кога им е здодевно
со глава ги уриваат ребрата.
Брзаат да легнат на трпеза.

Легнати, малку сонце испиваат.
Чекаат да дојдат некои под шлемови
со лажици од шрапнели претопени
виножитата да им ги исркаат.

Ќе се сврши гостењето.
Од зад пукнато стебло маслиново
безглав трубач ќе се исправи
и ќе го соопшти предвечерјето.³⁵

Насочувањето кон надреалистичката постапка во последнава фаза на поезијата на Славко Јаневски се добива своевидно потврдување и преку сликарската изложба на овој сестран творец, која беше отворена неодамна и која, би рекле, всушност претставува ликовен коментар на преокупациите и атмосферата во „Каинавелија“.³⁶

4. Заклучувајќи го излагањево ќе се обидеме уште да формулираме, сосема накүсо неколку најглавни изводи.

Првите знаци на користењето на надреалистичкото искуство, напоредно со другите искуства на модерната поезија, се забележуваат некако понастрана од доминантниот процес кој во тие години се одигрува во повоената македонска поезија, а имено процесот на конечно конституирање и афирмација на интимистичкиот тек. Но, овие знаци се притоа и укажување дека на повидок се појавиле веќе интенциите за модернизација и универзализација на македонскиот поетски збор, кои по половина деценија (во 1960 г.) ќе добијат речиси масов, сеопшт карактер.

³⁵ Славко Јаневски, *Каинавелија*, Скопје, 1968, стр. 53.

³⁶ Изложба во Скопје, 14—24. IV 1972.

Во сето тоа, надреалистичкото искуство не е ниту единствено, ниту има доминантно место. Исто така, најновите појави говорат дека тоа искуство е станато во извесна степен блиско на одделни претставници од сите повоени генерациски бранови, вклучувајќи ги дури и најмладите (на пример, Љупчо Димитровски кој лани дебитиран со стихозбирката „Куќа што молчи“).³⁷ Притоа треба да се истакнат и следниве два значајни факта: а) кај ниеден од споменативе поети надреалистичкото искуство нема место на исклучив белег на неговата поезија, туку често се синхронизира, на пример, со искуството на експресионизмот или други искуства, а, исто така, кај некои подоцна се намалуваат или сосема исчезнуваат неговите траги; б) надреалистичкото искуство воопшто не е самостојно уочливо во својот типичен вид, најмалку од видот од фазата на првиот надреалистички манифест (автоматизмот), туку е асимилирано на еден своевиден начин, станувајќи дел од сеопштото искуство на модерната македонска поезија, и тоа првенствено на линијата на експресијата. Спецификум, во однос на другите југословенски поетски региони, на користењето на надреалистичкото искуство во современата македонска поезија е настојувањето да се изврши органско спојување со народната креација. Крајно „агресивните“ слики и облици на надреализмот не можеле да најдат погодна, резултантна почва, зашто во тоа категорички се испречувала лиричноста, „мекоста“ на пеењето, како иманентно својство на досегашната македонска поезија.

Користењето на надреалистичкото искуство во ниеден момент и во ниеден случај не добило некакви димензии на општествен став, кој инаку му е добро познат на надреализмот меѓу двете светски војни.

Добро знаеме дека европската лирика на XX век „...не ни овозможува лесен пристап кон неа. Таа говори загадочно и темно“.³⁸ Па затоа и сме свесни дека и покрај сите напори за прецизност и точност можеби не секогаш сме можеле докрај да го препознаеме она што само по себе е вонредно тешко препознажливо.

³⁷ И кај други современи македонски поети, освен споменативе, може да се забележат траги од надреалистичкото искуство. Меѓутоа, овде беа разгледани само, според нашето мислење, најизразитите примери.

³⁸ Hugo Friedrich, *Die Struktur der modernen Lyrik, Von Baudelaire bis zur Gegenwart*, Rowohlt 1965, s. 10.

Георги СТАЛЕВ

ГРИГОР ПРЛИЧЕВ КАКО ПРЕВОДАЧ НА ПОЕЗИЈА

Григор Прличев (1830—1893), лавроносецот од атинскиот конкурс во 1860 година за најдобра поема напишана на грчки јазик — во текот на својот живот, на својата борба за словенско осознавање — ги користеше сите чесни средства за отфрлање на грчкото влијание од Македонија. Како творец, воопшто, тој му припаѓа на задоцнетиот романтизам во Македонија (кој кај некои македонски иследувачи е наречен — чинам не сосема оправдано — период на Преродба).

Во екот на романтичарскиот занес — по сите духовни линии — Григор Прличев пишуваше романтични поеми, се интересираше за народната песна, за воведувањето на народниот јазик по училиштата, за битните прашања во врска со создавање на еден литературен јазик и — преведуваше од француски, италијански и грчки. За жал, постојат засега само податоци за неговата преведувачка дејност од италијански и француски автори, додека пред јавноста тие преводи сè уште не се презентирани, — макаршто очевидци тврдат дека нив и ги видеа во заоставштината на поетот.

Значи, овде ќе стане збор за оној материјал што веќе постои, а за кој малку се пишувало во таа смисла.

Отфрлајќи го решително грчкото понатамошно влијание од себе и борејќи се против него не сосема осамено во својата средина (а и страдајќи поради тоа: бил затворен во дебарските зандани и сл.) Прличев ќе го отфрли и грчкиот јазик на кој ги постигна своите блестяви резултати — пред сè со својата (наградена) поема „Сердарот“. Ослободувајќи се од тоа, се реши на нему недоволно познатиот бугарски јазик да го преведе Хомера за бугарското списание „Читалиште“ што излегуваше во Цариград од 1871 година. Со други зборови, Прличев се обиде да го публикува својот препев на „Илијадата“ (а „... ќе ја преведам, со божја помош, не само „Илијада“, но и „Одисеја“ и сите други Омирови стихови и поиздржаните на другите елински поети“ — забележува поетот во своето писмо,

објавено во споменатото списание од април месец, бр. 13, за 1871 година).

Познато е дека Григор Прличев пројде многу лошо со тој свој обид, кога младиот бугарски критичар Нешо Бончев безмилосно го нападна, одречувајќи му на преводот секаква вредност: „Г. Прличев не е преводил Омира, а го острижен предложил на българите и допълнил, и украсил по свой вкус, което си не позволи ни един от познатите европейски преводаче, ни Фос, ни Гнедич“.¹

Нешо Бончев, очигледно, не водел сметка за искажувањата на самиот Прличев дека „... Хомер е долгословец и многупати дреме. Ке се потрудам, по можност, да ги одбегнам неговите недостатоци. Ке бидам строг кон сè што е излишно“. Поетот се искажал во врска со својот однос кон оригиналот и кон работата над препевот. Бончев и не бил должен да ги земе предвид тие искажувања, а секако е најсилен кога на преведувачот му го оспорува и најмалото познавање на бугарскиот јазик.

За да ги проследиме техниката, методот и сфаќањето на Прличев, ќе направиме извесна анализа на неговата преведувачка работа. Навистина, тој објавил само две песни од Хомеровиот еп, а својот труд го изгорел по појавата на критиката од Нешо Бончев, епиграмот од Христо Ботев и фелтонот од Љубен Каравелов — кои, очигледно, не се солидаризирале со редакцијата на сп. „Читалиште“. Но затоа тој не се откажал од преведувачка дејност, така што и епот од грчката класика повторно го препевал — овојпат на свој, новоконструиран сеопшт словенски јазик. Постои фрагмент кој речито говори дека и својата поема „Сердарот“ започнал да ја преведува на тој вештачки јазик, додека целосниот препев на истата поема е дочуван (и публикуван)² — базиран врз еден интересен јазик, врз говорот на Охрид, но испомешан со многу русизми и бугаризми.

Почетокот на „Илијадата“ во препев на Прличев, на „бугарски“ јазик гласи:

Пеј ми, Музо, јарост Ахилева.
Тја ми беда устрои Елином...

(Слободниот превод, горе-долу, би изгледал вака: „Воспеј го, божице, погубниот гнев на Ахил — синот на Пелеј што безбројни беда му стори — на родот ахејски...“)

Нешо Бончев укажа на произволните скратувања, го осуди Прличева за употребата и на народниот десетерец наместо хек-

¹ Н. Бончев: во II дел од статијата-осврт „Читалиште“.

² „Григор С. Прличев. *Сердарот*. Соопштува д-р Кирил Камилев“, *Материјали*, кн. I на Филозофскиот факултет на Универзитетот — Скопје, Историско-филолошки оддел, Скопје, 1952 г.

саметарот од оригиналот, и за сите отстапувања од Хомера, обезвреднувајќи го трудот на поетот. Но и покрај сериозните забелешки што можат да се прифатат, Прличев, секако, е во право кога се стреми во својот препев да ја најде „простотата на Омира и плавноста на народните песни“. Колку во тоа успеал — тоа е подруго прашање. Револтиран, својот труд тој самиот го уништил, за да се обиде да даде нов препев, не отстапувајќи ни сега од својот став (што се гледа и од написот „Критик и преведувач“ во кој на имагинарниот критичар му нуди примери што се различни по јазик од печатените во сп. „Читалиште“:

Пеј ми, Музо, гнев неславно-грозниј,
Ахилеја, Пелеева сина,
кој Данајц'м многу бед устроил:
в ад низрин'л многу душ јуначних,
плот их зделал псов и птиц играњем —
Зевсова сја волја с'вршала...)

Прличев и тука не се откажал од десетерецот, а создал и цела своја нова преводно-јазична теорија (на штета не толку на оригиналот, зашто слабиот превод не може никогаш да му напакости на изворното дело! — колку на штета на својот јазик, на мајчиниот јазик, најмногу на своја творечка штета). Во овој препев има сè и сешто во јазична смисла — а го нема, и според признанието на поетот, толку карактеристичниот член од македонскиот јазик, што во првата верзија постоеше најмногу во охридските негови форми („исине гладни“, „белана му брада“, „строгине думи“, „вернана рабиња“, но и „твоите стрели“...).

Навистина, во споменатиот напис (кој доаѓа како одговор на критиката на Бончев) Прличев се обидува и да ги оправда многуте случаи. И резонот е на негова страна, иако општиот резултат е сосема нешто подруго. Јазикот на којшто се обиде да го препее по вторпат делото на Хомер беше во духот на Прличевото искажување: „...една е словенската граматика, и ќе настане време кога едно општо наречие (употребено од учениците) ќе ги сврзува сите словенски племиња. Тоа може да е сон, но е нужа голема. Таа е идејата што ме побуди да ја следувам, уверен дека други ќе го извршат тоа дело. Мие, грчките воспитаници, не сме опитни во никое од словенските наречја и, особено, во бугарското, зашто сме лишени од добар речник...“³

Во два наврата Прличев го препејува и своето дело „Сердарот“ (а еднаш и поемата „Скендербег“ којашто до денес не

³ Г. Прличев: „Критик и преведувач“, во кн. „Григор С. Прличев, Одбрани страници“, изд. „Кочо Рацин“, Скопје, 1959 г. во превод на Тодор Димитровски.

е објавена во препев на авторот). Од вториот обид до нас дошол само еден фрагмент од почетокот, кој укажува јасно дека примерот се повторува; во првиот случај читаме:

Плач и пис'к се слуша во Река,
во Галичник, село многустадно...

а вториот пат:

Плачм т'тнет Галешник народним.
Кое зло вас, братие, постигло?...

Поемата „Сердарот“ во оригиналот е пишувана во катренски строфи, со стихови (А=15 слога, Б=8 слога) римувани АБАБ. А при препејувањето — и во двата случаја — поетот му останува верен на народниот „јуначки десетерец“, како што му е верен и на принципот на *скратувањето*, на делумното парафразирање и уфрлањето на кратки *нови* содржински моменти; на пример: додека во оригиналот првиот стих дословно гласи: „*Пискотници се слушаат од Галичник во Река*“, во првиот случај Прличев дури и содржински го обогатува својот авторизиран препев: „*Плач и пис'к се слуша во Река, во Галичник, село МНОГОСТАДНО...*“ а во вториот дел од словенската антитеза:

Дал султанот арачлин предвреме беше претил
Ил рој од скакулци се вдал?
Дал град полињата житородни ги беше фатил,
да збира арач лут без жал?⁴

испуштајќи ги двете слики од трите стиха, поетот внесува преку еден стих ново прашање: „*Ил в'лци вам стада поразили*“, односно во својот втор обид: „*Ил стада вам звере потребили...*“ И сè така, во таа смисла и во тој дух. Но, се разбира, најчесто останува доследен и во двата препева на својот оригинал, како на пример:

Така думат пастири, орачи
изумени бујним изуменјем.
Т'жни жени драскаха си лица...

односно:

Так с риданјем нивари вештали
и жени их драпали си лица...

(Во препевот на современ македонски јазик тој дел гласи:

Земјоделци, служители на Деметра, баш така
шепотеа за гласот зол;
а жените, штом чуја, писнаа од силна мака
и коси корнеа од бол.)

⁴ Препевот на современ македонски јазик е од Г. Сталев.

Самиот автор ја испуштил својата сопствена метаформа („служители на Деметра“) — што не претставува никакво изнедадување со оглед на пословенизирањето на текстот (претходно е елиминирана и фигурата во стихот: „... а гласот растеше, и голем стана, та се дигна, ко Бореј брзокрил...“). Со оглед на тоа што кај Прличев е префорсирана до бизарност сликата во која „*т'жни жени драскаха си лица*“ во современиот препев е употребена една животна метафора на болката: „*И коси корнеа од бол*“.

*

*

*

Една од најкарактеристичните особености при препевувањето кај Прличев е — внесувањето нови мисли, нови слики, непостоечки во оригиналот. И во „Сердарот“ и во фрагментите од „Илијадата“ има приличен број такви стихови што го потврдуваат тоа. На пример, уште во седумнаесеттиот стих од препевот на „Илијадата“ читаме еден поетов опис: „С'лзи мокрјат белана му брада“, понатаму во дваесетишестиот, во дваесетиседмиот стих („Тога одзив елин' изнесоха — како одзив на морско в'лненје — кое слуша н'тник оддалече...“). Последниот пример во нашава заграда, во нешто метаморфозиран, го среќаваме во два случаја и во препевот на „Сердарот“. Тука се поставува и прашањето од теоријата на преведувањето — како се оценува таквиот однос помеѓу оригиналното дело и преводот.

— Постојат светски примери на скратени изданија-преводи на капитални дела (во Америка, да речеме „Војна и мир“), — што резултира од една практична потреба (на пример — школска намена) делото да им се пренесе на учениците есенцијално. Но, постојат и преводи во кои е застапен принципот на *интервенција* на преведувачот во смисла — проширување на сликата, на мислата во рамките на логичното, на возможното, — при што во некои преводи се потенцираат при таков случај маркантни, асоцијативни моменти, што можат да се вклопат во еден современ миг. Прличев и самиот тврди дека целта му била преводот на „Илијадата“ да го доближи до народот (секако до просечниот читател), а со тоа дека прави „едно полезно дело“, свесен дека сите преводи се лоши — па и својот приклучувајќи го кон тој општ список! Но, работејќи над тој препев,

Прличев секако се стремел не да ја префорсира онаа мисла од „Илијадата“ „да го спротивстави елинизмот против варваризмот“, туку тоа да бидат универзални два света. Па затоа и Прличевиот Хектор не е предаден „толку глупав колку што е претставен у Омира“⁵ — не сакајќи човековата исфорсирана оѓраниченост да биде и причина за личниот пораз. А во контекстот е, секако, мислата за *рамноправноста* на народите (па со тоа и на личностите). Но Нешо Бончев тоа не го сфатил, или нејќел да го сфати — а и не бил должен да го сфати.

⁵ Г. Прличев: „Критик и преведувач“, во книгата „Григор С. Прличев, Одбрани страници“. Изд. на „Кочо Рацин“, Скопје, 1959 г. во превод на Т. Димитровски.

Гане ТОДОРОВСКИ

ПЕТАР ДАНИЛОВИЧ ДРАГАНОВ И НЕГОВИОТ ИНТЕРЕС ЗА МАКЕДОНСКИОТ ФОЛКЛОР

Делото на рускиот славист и прв афирматор на македонската егничка посебност во Русија — *Петар Данилович Драганов* (1857—1928) во поново време повторно го предизвикува љубопитството на науката и публицистиката.¹ Додека, во свое време, таму некаде на истекот од претпоследната деценија на минатиот и почетокот на нашиов век, за него се пишуваше во неколку средини (Русија, Србија, Бугарија) главно низ призмата на национално-политичките страсти кому му припаѓа Македонија,² денеска, кога тоа прашање е дефинитивно разрешено со формирањето на државно-политичката институција на македонскиот народ — СРМ³ — Драганов пак ѝ се враќа на научната компетенција, како богат, разностран и мошне значаен творечки опус.

¹ Гане Тодоровски: *Страници за едно македонофилство*. (Петар Данилович Драганов и неговите проучувања на македонското културно-политичко минато. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, книга 22 (1970), стр. 167—190. Одделен отпечаток.

Истиот прилог е објавен и во „Нова Македонија“ од 6—15. XII 1970 г.

К. Л. Струкова: *Из епистолярното наследство П. Д. Драганова*. Види: Советское славяноведение, Москва, 4/1970, июль-август, стр. 42—47. Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики. Отдельный оттиск.

Блаже Ристовски: *Кон историјата на македонскиот фолклористика: Еден необјавен ракопис на П. Д. Драганов*. Македонски фолклор, год. II, број 3—4, стр. 423—428. Скопје 1969 (всушност излегува од печат во декември 1971 г.)

Блаже Ристовски: *Петар Данилович Драганов (1857—1928)*. Македонски фолклор, бр. 3—4, стр. 495—532, Скопје 1969 (всушност излегува од печат во декември 1971 г.)

² Обемната литература за делото на Драганов е дадена во написите на Г. Тодоровски, К. Л. Струкова и Бл. Ристовски.

³ Прогласувањето на Федералната Македонија во рамките на Федеративната народна република Југославија е извршено на историското заседание на 2 август 1944 во манастирот „Свети Прохор Пчински“.

1.

Како основоположник на руската македонистика,⁴ Петар Давилович Драганов се пројавува на повеќе полиња: етнограф, лингвист, литературен историчар, библиограф, публицист, историограф, лексикограф, географ и демограф! Меѓутоа, иако без поголеми резултати, оневозможен уште во почетокот на својата кариера,⁵ тој се зафаќа и со проучувањето на македонскиот фолклор, за што во овој прилог и ќе стане збор.

Во секој случај П. Д. Драганов треба да биде вклучен во онаа плејада носители на руската славистика од втората половина на минатиот век, во лицето на кои научната мисла ги имаше своите најуниверзални претставници.

Роден во малото место Комрат, во Бесарабија (денешна Молдавска Советска Социјалистичка Република), 1857 година, во семејство на бесарапски Бугари, тој го завршува историско-филолошкиот факултет во Петроград 1884 година во класата на познатиот руски славист од тоа време — Владимир Иванович Ламански. Потоа, заминува во Македонија (тогаш во рамките на Европска Турција) како професор во Солун, во тамошната бугарска егзархиска гимназија.

Во текот на престојот во Македонија што изнесува неполни три години (1885—1887) тој има можност непосредно и од прва рака да ја запознае нашата земја, да ја проучи нејзината историја, култура и духовно минато, да го запознае и проучи нејзиниот народ и тешката положба во која се наоѓа тоа време овој најдолго угнетван и обесправуван словенски регион.⁶

Времето на неговниот престој во Македонија е токму периодот, кога во Солун, во егзархиската гимназија во којашто Драганов е професор, се школуваат Дамјан Груев, Атанас Лозанчев, Климент Караѓулев, Ѓорѓи Баласчев, Стефан Белев, Евтим Спространов и други истакнати претставници на идната македонска револуционерна интелигенција, што ѝ дава пресудна насока на борбата на македонскиот народ за своја политичка, национална и културна еманципација и интеграција.⁷

Откако, по руско-турската војна (1877—1878) се враќа во Русија, П. Д. Драганов отпочнува да ги мине патиштата на својата

⁴ Во руската наука за Македонија, во периодот од 1888 до 1918 е пишувано особено многу, и уште системно, што не може да се рече за периодот што следи по 1918 и посебно по 1944 година.

⁵ види: Блаже Ристовски, П. Д. Драганов. *Македонски фолклор*, бр. 3—4, год. II, стр. 49—499.

⁶ пак таму

⁷ Гане Тодоровски, *ист. прилог*, стр. 170—172.

научна и публицистичка кариера, занимавајќи се мошне често со македонска проблематика: во 1903 година стекнува титула на кандидат по историко-филолошки науки; во 1906 година се наоѓа на должноста помошник-библиотекар на Императорската Публична библиотека во Петроград; во 1888 година е награден, непосредно по своето враќање од Македонија, со награда за научна работа со сребрена медала, а за трудови по етнографијата и статистиката за Македонија. Тоа се материјалите од неговиот обремен зборник на етнографски прилози од Македонија, кој, за жал, во својата целина останува необјавен и прашање е дали воопшто е зачуван,⁸ зборник што е прифатен од тогашното Императорско руско географско општество и оценет од страна на професорот Ламански како сериозен труд, со препораката да биде објавен.

По годините поминати на студии и работа во Петроград, животот го талка Драганова низ повеќе места на тогашната Јужна Русија (Бесарабија, Молдавија, Украина) во непрестана борба за елементарна егзистенција, отежнат со многу чести неприлики од семеен карактер. Комрат, Ровно, Кишинев, Болград, Одеса, Кагул и пак Комрат се точките на оној маѓепсан круг во кои ќе се врти како во најсуров простор на безизлез и постепено глувење волцентрите на научната мисла, средовечинот и успешно пројавен прв комплетен македолог во Русија. Од таа тешка ситуација на неприфатеност и поттурнатост, компликувана со чести депресивни состојби, чиј извор беа тешкотиите на семејниот живот, П. Д. Драганов, штотуку зачекорен во осмата деценија на својот животен пат, се растоварува преку физичката смрт во 1928 година.

Бездруго, тригодишниот престој на младиот руски научник во Македонија, во време кога за нејзиниот етнички, национален и политички статус се поведоа најжестоките и непомирливи расправи е првата причина што тој ја ориентира сè повеќе својата научна кариера кон македонска тематика, заземајќи при тоа вонредно смел, оригинален и самостоен став, иако немајќи никаква поддршка на официјална македонска институција или организација, поради обичниот факт што такви државно-политички или партиско-емигрантски организации и институти Македонците тоа време немаат.

Познавањето од прва рака на Македонија, во голема мера, како би се рекло, ќе му овозможи на Драганов да биде далеку повидовит од своите современици во науката. Тој го предвиде самостојниот развиток на македонската нација многу порано од сите останати слависти во Русија и во Европа, а во јавната расправа за Македонија, што токму кон крајот на минатиот и во почетокот на нашиов век започна да се води, неговите идеи и претпоставки беа во фокусот на најжестоките полемики околу припадноста на македонските Словени!

⁸ Блаже Ристовски, *циџ. прилози*, стр. 505—507.

Видовит, самостоен и фанатично доследен на своите разбирања, тој не се одреди кон ни една од постоечките каузи, та разбирливо не најде ни поткрепа, ни прифаќање. Меѓутоа, служејќи им на емпиријата и вистината, тој успева да се надрасне и себеси и своето време и да си обезбеди трајно присуство во науката, која иако по долги години на непростлив молк, одново го прифаќа, рехабилитира, реafirмира.

2.

Во руската престолнина, како одделно издание на Императорското руско географско општество, во одделот за етнографија (книга XXII, издание прво) од 1894 година, се појави *Македонско-славјанскиот зборник*, составен од Петар Драганов, препорачан за печатење од В. И. Ламански и Ир. Н. Половинкин.

Иако *Македонско-славјанскиот зборник* на Драганов беше превосходно фолклористички труд, во кој беа објавени околу 185 македонски епски народни песни, придружени со предговор и белешки, самиот факт што пред пет до шест години овој ист автор се појави со серија написи на македонска проблематика на страниците на угледната публикација „Известија на Санкт-Петербурското славјанско благотворително општество“ што ја уредуваше Ламански, не можеше а да не предизвика нови возбуди.

Во што се состоеше непосредниот повод за ова?

Се чини, освен споменатите погоре причини за непомирливата реакција на ставовите на П. Д. Драганов за етничката самобитност на македонските Словени, директен повод за остри и дури навредливи коментари беа оние реченици од финалниот дел на предговорот кон *Македонско-славјанскиот зборник* (види стр. XXII) во кои составувачот недвосмислено подвлекува:

„... Располагајќи возможно большим количеством этнографических и языковых материалов, наука Славянской филологии, которая совершенно равнодушна к каким бы то ни было великим политическим идеям, будет в состоянии раз на всегда решить Македонский вопрос в языковом отношении, разсудив безпристрастно, что из этого Сборника принадлежит болгарскому наречию, что — сербскому, и что наконец, не относится ни к болгарскому, ни к сербскому а составляет принадлежность одного лишь Македонского наречия.“ (Подвлеченото мое — Г. Тод.).

Станува збор, значи, за една резерва што беше искажана генерално кон ставовите на Драганов, познати главно од порано, а во кои тој се застапува за етничката посебност на македонскиот народ и за посебностите на македонскиот јазик. Така изостана една спокојна и мошне потребна дискусија за Драганов како собирач и проучувач на македонскиот фолклор, со што се стопира всушност и појавувањето на останатите најавени делови од *Македонско-славјанскиот зборник*.

Секако, во контекстот на она што на планот на презентирањето на македонскиот фолклор во XIX век беше сторено, Зборникот на Драганов ни оддалеку не може ниту пак бива да се споредува со оние на Миладиновци, Верковиќ, Шапкарев, Тахов или пак со прилозите на Марко Цепенков од тоа време во бугарскиот министерски зборник за народни умотворби. Меѓутоа, секако немаше ни место за дисквалификации од родот на онаа што ја даде Михаил Арнаудов подоцна „за ренегатот Драганов“ како „очаен дилетант“.⁹ Зборникот на Драганов, по повеќе аспекти на својата целина, најверојатно повеќе место и интерес ќе заземе во проучувањата на лингвистите и историчарите, отколку на фолклористите. Зашто, овој Зборник е главно и потчинет на една таква теза: да се изнесат на показ изворните варијанти на народната епска традиција кај Македонците, во доминантните влијанија на познатите дотогаш зборници на македонското народно творештво, со посебно настојување за подвлекување спецификите на говорите од централните македонски дијалекти (во почисти видови), како и со задржување врз оној љубопитен тек во епската песна, што се карактеризира најилустративно во јуначко-историскиот циклус.

Несогледувањето на овие, судејќи по сè основни карактеристики на *Македонско-славјанскиот зборник* на П. Д. Драганов, ја означува и основната дисквалификација на неговите негатори. Како да се заборава сосема, дека времето во кое се појавува пред јавноста Зборникот на Драганов, тоа се годините во кои се ставени основите на ВМРО, т.е. основите на вооружената борба против петвековниот турски потисник и владееч, дека на генерацијата, на која три години во Солун лично тој ѝ беше воспитувач, повеќе ѝ беше в срце народната песна со револуционерно-историска тематика и содржинска означеност, дека токму голем број од тие утрешни македонски патриоти, тогаш сè уште малолетници и некритични во прифаќањето на спонтаните облици и изблици на занесот и восхитот, беа и главните доставувачи на материјалот за овој Зборник! Меѓутоа, негаторите на Драганов, директно и индиректно

⁹ Михаил Арнаудов, *Очерки по българският фолклор*, София 1934. Види стр. 180—194 — Научното дело на Димитър Матов.

се искажуваа за *Македонско-славјанскиот зборник*, заборавајќи најверојатно дека за многу слични примери, а кога се работело за случаи што им конвенирале (Раковски, Цинот, Верковиќ), наоѓале и емотивни причини и логички оправдувања на нивните поправки.

Македонско-славјанскиот зборник на П. Д. Драганов е всушност само првата книга од замислениот и приготвен за печат тритомен зборник од македонски народни песни, собрани од него во Македонија, помеѓу 1885—1887 година.¹⁰ Овој зборник требало да носи поинаков наслов: „Македонско-словенски етнографски, дијалектолошки, литературен и лексикографски зборник“ составен во Солун, но „дополнет, исправен и грижливо прегледан, (како ќе соопшти самиот автор) во Севастопол во 1891 година“.¹¹ Зборникот требало да му биде посветен на неговиот професор В. И. Ламански.¹² За жал, денеска е заметната сета трага на авторовата заоставнина, та судбината на останатите два дела не ни е позната.

Зборникот на Драганов, со кој тој се јавува како собирач и проучувач на македонскиот фолклор, според оценката на Блаже Ристовски претставува „единствен труд од овој домен, што го презентира македонското народно творештво под македонско национално име — сè до Ослободувањето.“¹³ И пак според истиов пишувач „токму затоа и беше пречекан со разбирлива жолч од страна на претендентите, при што беа ангажирани дури и некои Македонци. Таквиот естран напаѓ — продолжува Ристовски — веројатно имал влијание за натамошната судбина на другите два тома, иако имаше во Русија и некои мошне ласкави одсиви. Попусто Драганов при својот престој во Петроград (1896—1904), ‘третипат’ му се навратил на Зборникот и уште еднаш го ‘прегледал и одново дополнително’. Со неговото конечно напуштање на руската престолнина и со настапувањето на мачниот живот во најзабутаната руска провинција, пропаѓаат можностите за објавувањето и на другите два тома од овој и за него и за македонската култура толку драгоцен ракопис“.

Македонско-славјанскиот зборник на П. Д. Драганов си има ред недостатоци, пропусти, грешки, иако, според Бл. Ристовски доживува „ласкави оценки“ и „жолчни напади“! Пред сè, проличува една општа неподготвеност на авторот за ваков чин. Не-

¹⁰ За ова види кај Бл. Ристовски *цит. ирилој*, стр. 510—511 и кај К. Л. Струкова, *цит. ирилој* стр. 46.

¹¹ П. Драганов: *Македонско-славјанскиот зборник*. С.-Петербург 1894. стр. 7. Види: Предговор.

¹² Бл. Ристовски, *цит. ирилој*, стр. 511.

¹³ Бл. Ристовски, *цит. ирилој*, стр. 512.

говиот недоволен увид во моментната состојба на фолклористиката во двете слободни словенски држави на Балканот — Србија и Бугарија, сосема е евидентна работа. Потоа, авторот, иако релативно добро го познавал јазикот на македонските Словени, не се снаоѓал најдобро во оваа област, та толерирал бројни грешки на неговите недоволно критични малолетни соработници од разни краишта на Македонија, што тогаш се наоѓале како ученици во солунската егзархиска гимназија „Свети Кирил и Методи“. И — таа толеранција на јазик и на потполната доверба во своите соработници довела до преземање на цели песни, цитати или содржински рамки на познати песни од српската епска традиција (косовскиот циклус), од поезијата на хрватскиот бард од крајот на XVIII век — Андрија Качиќ Миошиќ, од „Македонската песнарка“ на Ѓорѓи Пулевски, како и од други познати извори од епската традиција на Јужните Словени и останатите балкански народи, во прв ред Албанците (песните за Скендер-бег). За ова во македонската фолклористика веќе е и укажано.¹⁴

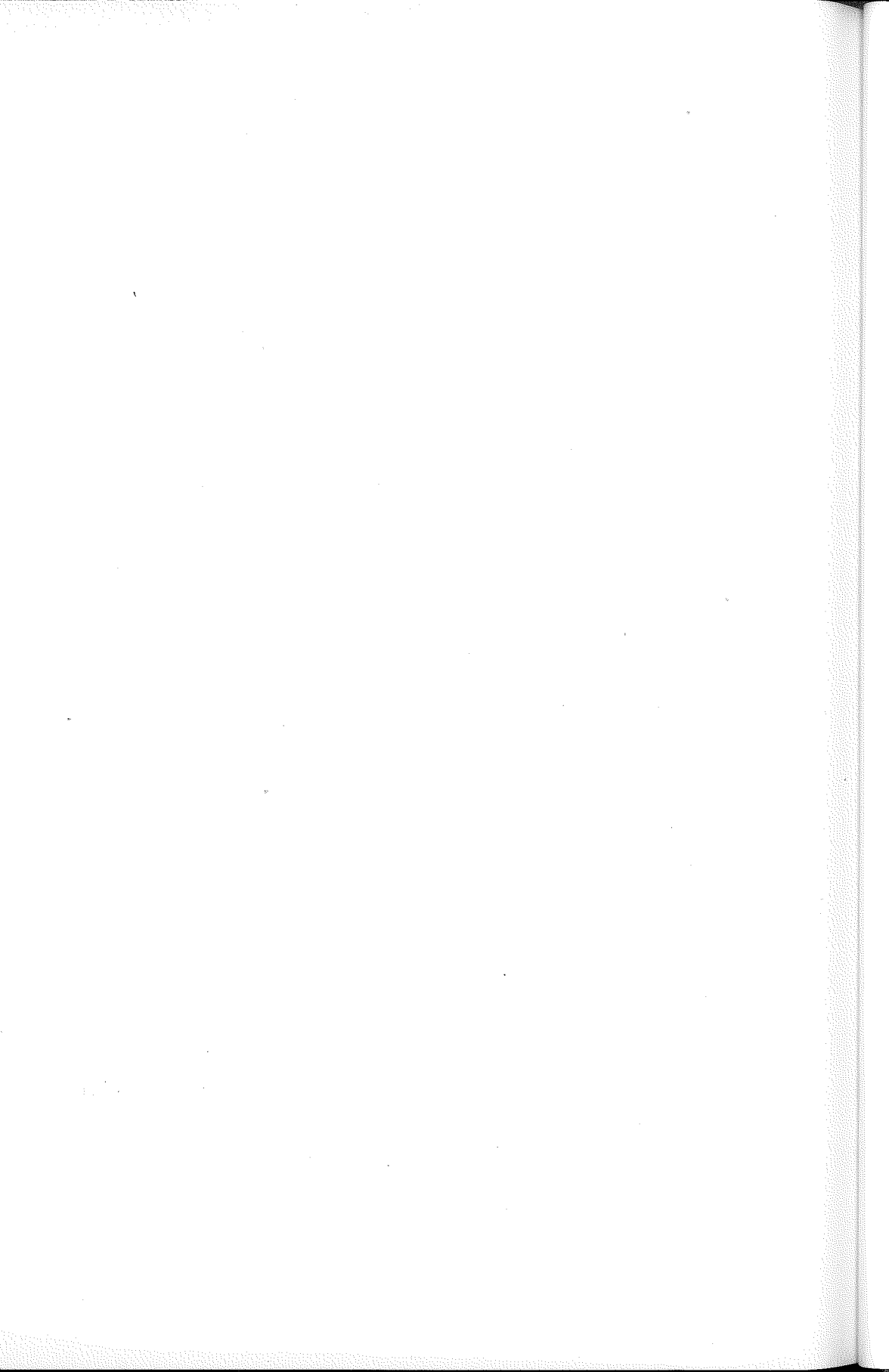
Меѓутоа, во интерес на вистината, треба да се одбележи, дека П. Д. Драганов, во богатите фусноти кон песните од својот Зборник, како и во уводните објаснувачки белешки кон прилозите, давал прецизни податоци за варијантите, ублажувајќи ја во голема мера својата неподготвеност и некомпетентност.

Зборникот на Драганов денеска не може да претставува сведоштво за уметничките дострели на македонската народна епска традиција. Миладиновци и Шапкарев се далеку посупериорни во многушто од него. Но, затоа пак неговиот Зборник не смее да биде ни отфрлен како дело на дилетант. Напротив, многушто во него, како став, податок, историска вредност, може да се извлече и искористи, токму денеска.

¹⁴ Н. Polenaković: *Kačićeve pjesme u Makedoniji*. Spomenica Andrije Kačića Miošića, (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU, knj. 38, 261—273).

ИСТОРИЈА

Ристо ПОПЛАЗАРОВ

МАКЕДОНСКО-ЧЕШКИ И МАКЕДОНСКО-СЛОВАЧКИ КУЛТУРНИ И НАУЧНИ ВРСКИ ВО XIX ВЕК

Дадената проблематика досега е малку проучувана и е скоро недефинирана како посебен дел од меѓусловенската заемност. Во овој прилог ќе се потрудиме да одредиме и расветлиме повеќе аспекти и поважни моменти од односите меѓу Македонците од една и Чесите и Словаците од друга страна.

Врските меѓу Македонија, Чешка и Словачка датираат уште од Кирило-Методијевата епоха. Тие одвај се одржуваат во средниот век, а се обновуваат, прошируваат и усовршуваат во текот на преродбата, пред сè од средината на XIX век наваму. При нивното обновување Кирило-Методијевата традиција и писменост играле значајна улога. Ј. Добровски меѓу првите во светот дал поттик за проучување на старословенската писменост на македонската почва.

Јозеф Добровски (1753—1829) уште кон крајот на 18 век во својот труд *Geschichte der böhmischen Sprache und literatur* (Р. 1791, 1792, 22, 25...) прозборил за јужнословенските дијалекти како за еден илирски јазик, кој според неговото мислење изнесено поопширно во „Slovanka“ (Р. 1814, 194...) имал „две разновидности“ (варијанти) од кои едната ја сметал за „српско-македонска“ во која спаѓало и бугарското наречје, кое не го сметал за посебен словенски јазик сè до 1827 година.¹ Од тврдењето на Добровски за постоење на „српско-македонска“ варијанта може да се види еден вид сфаќање на Добровски за засебноста на македонските говори и нивното поставување во ист ранг со српските говори. Тие сфаќања на Добровски појасно дошле до израз во неговата концепција според која црковнословенскиот јазик, создаден од Кирил и Методиј Солунски го карактеризирал како „српско-бугарско-македонски“ ја-

¹ Zd. Urban, *Z dějin česko-bulharských kulturních styků*, Praha, 1957, str. 19; Е. Георгиев, *Българи и чехи в епохата на тяхното възраждане. I*, — Годишник на Соф. Университет Истор.-фил. факултет, София 1946, том XLII, стр. 29, 34.

зик.² Во овој случај тогашните македонски говори се поставени на ист ранг со српските и бугарските говори. Ова концепција е изложена и во неговиот труд „Cyrill und Method, der Slawen Apostol, ein historisch-kritischer Versuch“ (P. 1823). Овој труд и неговото дело „Institutiones linguae slavicae dialecti veteris...“ (P. 1822) се едни од првите основни трудови за дејноста и делото на Кирил и Методи, во кои (трудови) се разгледува и еден дел од македонската историја.

Наведените трудови на Добровски во руски или српски превод биле читани од повеќе македонски студенти во Русија и во повеќе градови на Хабзбуршката монархија (Виена, Будапешт, Земун, Прага...) кои секако ги пренеле и во Македонија. Граматичките погледи на Добровски преку руските преводи на неговото дело „Institutiones“... извршиле значајно влијание врз некои македонски преродбенски дејци како Иван Димитриевиќ Охритјанин во составувањето на словенски граматика и во нивната просветителска дејност. Првиот македонски учебникар, архимандрит Партениј Зографски, кој во 1857 година се обидел да скицира некои делови од една своја граматика, во 1859 година издаде во Цариград една „Кратка словенска граматика“, која е составена под значајно влијание на „Славянская граматика“ на Ив. Ст. Пенински, која претставува извод и превод од „Institutiones“ на Добровски.³ Со оваа граматика на Партенија завршува триесет и пет годишниот период на директното граматичко влијание на Добровски, кој со своите трудови и покасно вршел влијание врз повеќе научни и просветни дејци.

Следбениците на Јозеф Добровски, имено Словаците Јан Колар го продолжил, а Павел Јозеф Шафарик и други го прошириле и задлабочиле своето интересирање за македонската проблематика. Јан Колар, преку Павел Шафарик и лично се запознал со некои македонски трговци во Пешта, каде тој тогаш (1819—1848) живеел, а тие таму имале свои трговски кантори. Се тврди дека Ангел Палашев, „голем трговец“ од Велес, кој студирал во школите на територијата на тогашната австриска држава, имено во Земун, а можеби и во Пешта бил пријател на Јан Колар, го информирал него за разни работи и како љубител и организатор на просветата, бил претплатник

² Сравнете Б. Йоцов, *Славянските литератури...*, — „Български преглед“, София 1929, I, с. 44—45; Е. Георгиев, *ц. д.* с. 31; J. Páta, *Několik kapitol*, s. 9—10.

³ В. Погорелов, *Опис на старите печатени български книги, 1802—1877*). София 1923, с. 353. Е. Георгиев, *ц. д.*, с. 35, 38... Б. Конески, *Кон македонската преродба*, Скопје 1959, с. 33.

на некои книги на Колар.⁴ Од кореспонденцијата на пр. од 1826 год. меѓу Колар и П. Ј. Шафарик се гледа дека Колар се интересирал не само општо за балканските Словени, за чија проблематика поинтензивно се информираал од 1824 година наваму, туку и специјално за македонската историја. П. Ј. Шафарик го запознавал Колара со резултатите од своите испитувања на македонската и другата балканска проблематика. Тој негов интерес се одразил и во неговите дела. „Југословенското влијание“ видливо се чувствува на пример во неговата прочуена „Slavy dsera“, во која покрај другото се спомнува и настанот со војниците на цар Самоил.⁵ Во руски или друг превод „Slavy dsera“ и трудот „Rozprava o slovanské vzajmnosti“ (1836), кој стана „основа и излезна база на сите подоцнежни усилби за словенска соработка“.⁶ Сигурно биле читани и имале влијание врз македонските културно-просветни дејци како Р. Жинзифов, Д. Петковиќ и други, кои и самите работеле за меѓусловенската заемност. Интересно е да забележиме дека во последниот труд, Колар сигурно и под влијанието на Добровски и во 1836 година зборува за еден југословенски народ и јазик.⁷

Современикот на Колар, Павел Јозеф Шафарик (1795—1861), кој заедно со Ј. Добровски е основоположник на славистиката и кој дал во 19 век најзначајни синтетички славистички дела, може да се смета за еден од најголемите, долгогодишни проучувачи на македонските словенски старини. Уште во текот на својот престој во Нови Сад (1819—1833), П. Ј. Шафарик прв почнал систематски да собира податоци и материјали за македонските старини, за географијата, етнологијата и историјата на Македонија. Во врска со тоа тој се запознал и одржувал пријателски врски со неколку трговци од Македонија и добил од нив повеќе податоци за македонската проблематика, а можеби и ракописи.⁸ По неговото преселување во Прага (од 1834 г.) тој продолжил со собирачката дејност.

Во својот труд: „Geschichte der slavische Sprache und literatur nach allen Mundraten“ (1826), кој е прва историја на

⁴ В. Сис, *Краток преглед на българочешките културни сношения* — Юбилеен сборник на Славенското дружество в България 1899—1924, София 1925, с. 38; К(арамфилович), *Сегашното и неодамното минато на град Велес*, — Пер сп. на Бълг. кн. дружество, София 1892, VII, стр. 564—566. Х. Поленковиќ, *Ангелко Палашев...*, — Нова Македонија, Скопје, 26. X 1958, с. 7.

⁵ Некои податоци за ова прашање даваат: Е. Георгиев, *ц. д.*, стр. 24, 42 и др. R. Nabžina, *Jihoslovenský vliv na Kollárovu Slávy dceru*, — Čs. jihosl. revue, 1935/V, стр. 201—202 и други автори.

⁶ J. Páta, *Poznámka o bulharských vztazích ke Kollárovi*, — Slovenská vzájemnost 1836—1936, Praha 1938, стр. 147.

⁷ *Československo a Juhoslávia*, Bratislava 1968, стр. 84—89.

⁸ Подробно за тоа пишува К. Jireček, *P. J. Šafařík mezi Jihoslovany*, Osvěta 1895, 788.

словенските литератури, Шафарик го обработува и прашањето за писменоста на Кирил и Методи и ја карактеризира како старословенска. За прашањето на јазикот и народноста на јужните Словени тој има исти или слични сфаќања со тие на Добровски.⁹ Во ова време, односно во 1826 год., Шафарик дошоа до сознание дека „едно од племињата кои ја населуваат Македонија и Тесалија е правнук на Кирила... Околу Разлог има 13 старословенски населби каде уште се говори кирилски...“ Тоа го поттикнало да се подготвува за посета на Македонија. Во врска со тоа, на 21 мај 1826 година тој му го пишува на Колар следното „Дај Боже да можам да ја посетам Перуновата планина во Македоно-Тесалија меѓу Струма и Места! Се надевам дека таму ќе најдам, ако не нешто постаро, барем оригиналниот текст на Кирил и Методи. Имам за тоа сигурни докази и му одам по трагите“. „Во Турција имаме уште најмалу 5—6 милиони најискалени Словени. Јас малу-помалу тихо се подготвувам да тргнам на пат... за да можам да го разрешам за секогаш кирилското прашање“.¹⁰ (Подвлече Р. П.) Со оваа констатација и со други научни согледувања Шафарик ја открива Македонија како колевка на старословенската писменост и како словенска земја, која за Словените и за други како таква скоро не била позната.

Планот на П. Ј. Шафарик да ја посети Македонија не се остварил поради Руско-турската војна од 1828—1829 година и поради други причини. Но и по тоа тој мечтаел да врши испитувања во манастирите во Македонија и во други балкански земји. Истовремено продолжил да прибира податоци за своите студии. Во врска со тоа и со своето интересирање за Македонија, Шафарик контактирал и кореспондирал (1837) со рускиот конзул во Скопје, В. П. Титов, кој се интересирал за македонските старини и соработувал со „Московский Весник“ на Погодин.¹¹ Во склопот на проучувањето на старините, етнографијата и историјата на Македонија, Шафарик добил во 1947 година од Виктор Григоровиќ разни материјали и го поттикна да објави нешто во чешките списанија од своите патувања во Македонија...¹² До крајот на својот живот Шафарик продолжил да собира и да ги проучува македонските старини.

⁹ За другите трудови на П. Ј. Шафарик и на други чешки и словачки автори ќе пишуваме друг пат.

¹⁰ Цитирано според М. Арнаудов, Веркович и Веда Словена, Софија 1968, с. 69—70; *Literární archiv*... Praha, (LANP), Sign. 15 № 64, K. Jireček o Šafaříkovi, 236...

¹¹ V. A. Francev, *Korespondence P. J. Šafařika... s ruskými učenci*, Praha 1927, 1, стр. 926.

¹² LANP, P. J. Šafařika, 14. H. 36, Grigorovičiana č. 1, 4.. Francev, cd. s. LXXI.

Повеќе од откривањата, согледувањата и оценките на П. Ј. Шафарик за македонските старини важат и до денес.¹³

П. Ј. Шафарик истовремено е заслужен и како поттикнувач и организатор на истапувањата на македонските старини и општо на македонското минато од низа тогашни и подоцнежни научници. Меѓу нив има и Македонци, од кои некои и лично се познавале со Шафарик. Изгледа трудовите на П. Ј. Шафарик, со кои посредно или непосредно бил запознаен, го поттикнале д-р Константин Робев да собира географски податоци за Македонија и врз основа на лични свои согледувања, во едно писмо од ноември 1847 година, по неговите лични контакти со В. Григорович, изразил некакви несогласувања со Шафарика.¹⁴

Покрај врските што ги имал П. Ј. Шафарик со трговци од Македонија, тој имал значајни контакти и соработка со Македонци кои ја посетиле Прага. Во мај 1852 год. по препорака на И. Срезневски, првиот македонски славист Константин Петковиќ, кога ја посетил Прага, лично се запознал со Шафарик и разменил мислења за македонските старини и за други прашања. Неговите контакти со Шафарик секако влијаеле врз неговата намера и мисија да открива и да ги испитува старословенските и други ракописи во Македонија. К. Петковиќ во Прага се запознал и со В. Ханка, а од кого уште пред тоа превел на македонски неколку песни од Кралеводворскиот ракопис, кои Ханка ги објавил под бугарско име во „Полиглотот“ (1851) на овој ракопис.¹⁵ Од Прага, Петковиќ заминал за Македонија и по извесни испитувања објавил неколку трудови за македонските старини.

Неколку дена по заминувањето на Петковиќ, Прага ја посетил и Натанаил Стојановиќ, каде со залагањето и грижата на Шафарик, Ф. Шумовски, В. Ханка и други издал во печатницата на Б. Хазе неколку книшки под името Н. Богдан. Една од нив е и книшката „Пријателско писмо од Болгарина к Грку“ (1852) со кое Натанаил протестираше против елинизаторската политика и дејност на цариградската Патријаршија. За овие книшки П. Ј. Шафарик напишал еден вид кратки рецензии и издејствувал од властите во Прага одобрение за печатење. Од тогаш Натанаил активно се вклучува во црквоната борба и

¹³ LANP, Poz. P. J. Šafařika, 14 H 36 aj.

За ова прашање дава некои податоци Ст. Станојевиќ, *Историја српског народа у средњем веку*, књ. 1, Београд 1937, с. 196–203 и др. Исто и И. Д. Шишманов, *Бележки за Бџлгария в рџкописното наследство на П. Ј. Шафарик*, — Бџлгарски преглед, 1896, III, кн. 1, с. 58–77 и др.

¹⁴ Братя Миладинови, *Преписка*, София 1964, стр. 28.

¹⁵ LANP. Poz. V. Hanky, I 14 35. *Rukopis Královodvorsky*, Polyglott, Praha, 1852, стр. 791–794; V. A. Francev, c. d., стр. 888–883.

покасно, извесно време, бил еден од раководителите на борбата за обновување на Охридската архиепископија, за која во текот на своите студии во Русија изработил посебна студија, еден вид дисертација со која го завршил факултетот. Од оваа студија Натанаил му оставил на П. Ј. Шафарик еден поопширен извод и така му ги збогатил изворите за дадената проблематика и општо за македонската историја. Натанаил повеќе пати разговарал со чешките научници во „Словенската беседа“ и се запознал со повеќе од нив.¹⁶ Од контактите во Прага Натанаил прпе нови охрабрувања, идеи и инспирации за идната културно-просветна дејност во Македонија.

За Шафариковото проучување на македонските словенски старини има големо значење дејноста на неговиот внук Јанко Шафарик (1814—1876), кој во периодот 1843—1876 год. работел во Белград и се јавува како мошне значајна личност во македонско-словачката заемност. Јанко Шафарик, кој секако се запознал со македонските трговци уште во текот на својот престој кај својот чичко во Нови Сад, се јавува како значаен реализатор на идејата на Павел Ј. Шафарик за собирање и објавување на македонските старини. По негов предлог, српската влада го праќа во Македонија Стефан Верковиќ, кој со сестраната грижа на Јанко Шафарик и во соработка со Чехот Фр. Зах, издал два тома македонски народни песни, кои по заслуга на Јанко Шафарик, Чехот Мајснер, Полјакот Остаја и францускиот проф. А. Ходзко, Полјак по народноста, биле преведени и на француски јазик.¹⁷ Овие песни, кои биле собрани, односно фалсификувани од Ив. Гологанов, и кои станале познати како „Веда Словена“ предизвикале голем интерес кај повеќе чешки слависти, а некои од нив (Јосеф и Константин Иречек) допринеле многу за откривањето на нивната фалсификација.¹⁸ Јанко Шафарик заслужил за издавањето и на други трудови за Македонија. Тој прибрал, опишал и објавил повеќе македонски ракописи, коишто биле добиени од Јордан Х. Константинов и од други македонски преродбеници и дејци. Во врска со тоа, тој одржувал и лични врски со неколку од нив и се грижел за школувањето на неколку Македончиња во Белград. Покрај Ј. Шафарик, исто и Фр. Зах контактирал со повеќе Македонци во Белград и во Македонија, кога (во 1858 г.) ја посетил заедно со автрискиот конзул Ј. Г. Хан и прибрал драгоцени податоци за неговата патописна книга и приложе-

¹⁶ „Lumír“, Praha, 1853, sv. II, стр. 670—671; *Жизнеописание ... Натанаила*, — СБНУНК, кн. XXV, Софија, 1909, стр. 31.

¹⁷ S. Novaković, Dr. Janko šafarik, — *Rad JAZU*, Zagreb 1877, knj. XLI, str. 290—226; М. Арнаудов, *Веркович и Веда Словена*. Софија 1968. с. 272—274 и др.

¹⁸ Г. Тодоровски, *Чешката наука и „Веда Словена“* — Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага, Скопје 1968, с. 133—134.

ната карта.¹⁹ Наведените и други Чеси и Словаци, преку објавувањето книги, статии и информации за Македонија, се заслужни за запознавањето на чешката, словачката и воопшто на европската јавност со историјата и положбата на Македонија, со нејзиниот словенски карактер и со борбата на народот за ослободување од османлиската надвлада.

Еден од македонските преродбеници кои одржувале лични врски со чешки дејци, бил писателот и публицист Рајко Жинзифов. Тој се запознал и контактирал со славистот Франтишек Језбера и објавил во неговото „општословенско списание“, „Словенин“ неколку свои песни, коишто според ова списание, биле напишани на „македонско-словенски дијалект.“²⁰ Во тие години Жинзифов објавил во руските весници повеќе статии и информации за општествениот живот во Чешка, а во 1863 год. го објавил во своето списание својот превод на Ханковиот „Краледворски ракопис“.²¹ Преку „Словенин“ Жинзифов меѓу првите ја соопштил веста за смртта на браќата Миладиновци.

Смртта, а главно делото на браќата Миладиновци имале голем одглас во Чешка. Чешката јавност дознала за Миладиновскиот зборник на македонски народни песни уште во текот на неговото издавање во Загреб, а повеќе пражани биле запишани како негови претплатници. Преку агитацијата на чешкиот печат и работата на преведувачите на македонските народни песни: Мориц Фијалка, В. Стојанов и главно Јан Гебауер, Ј. Холечек, Е. Фајт, Ј. Тоужимски и др., Миладиновскиот зборник бил примен од чешката културна јавност како дело со класично значење. Голем број од овие песни биле објавени во едицијата на истакнатиот чешки поет и културен деец Халек, „Světová Poesie“ во која биле објавени и делата на повеќе светски класици. *Фијалка* Миладиновскиот зборник им го препорачува на чешките читатели како „вистинска ризница на словенското песнотворство“, со кој ќе откријат „нов убав словенски свет“. *Гебауер* ја истакнува големата поетска цена на песните која дотогаш „не била позната во Чехија“ и смета дека браќата Миладиновци со нив се „здобиле со бесмртни заслуги“. *Холечек*, кој дебитирал и се афирмирал со овие македонски песни, смета дека и нивната „поезија е идентична со поезијата на српските народни песни; вистинските бугарски песни ни оддалеку не можат да се споредат со македонските“. Инспириран од сето тоа, големиот чешки поет Сватоплук Чех напишал за Миладиновци една песна, која според големиот ис-

¹⁹ Hahn J. G. v., *Reise von Belgrad nach Salonik*, Wien 1861, II izdanie 1868; Зборник К. Лиречека, Београд 1959, с. 74.

²⁰ Náprstkov Archiv v Praze, AR. XXIX a AR VII писмо на Р. Жинзифов од 4 листопад 1864; Словенин, 1863, число 4, с. 57.

²¹ *Краледворски ракопис...*, — Новобългарска сбирка, Москва 1863, с. 59.

торичар на чешката литература, Арне Новак, таа е „израз на моќна свест на словенската заемност“.²² За делото на Миладиновци пишувале или преведувале песни од нивниот зборник десетици чешки и словачки автори. Присуството и одгласот на целокупното дело на Миладиновци во Чешка траело доста долго време. Тие се јавуваат како еден од најзначајните манифестации на македонско-чешката заемност.

Во сферата на културно-просветната македонско-чешка заемност спаѓа и образованието што го добиле неколку десетици млади Македонци во чешките средни и високи школи. Покрај Москва, Петроград, Загреб, Белград и Софија . . . , исто така и Табор, Прага и Брно биле едни од значајните странски центри во кои македонската младина се здобивала со средно и високошколско образование. Студирањето на Македонци во споменатите и други чешки градови датира од порано, а од седумдесетите години на XIX век наваму тоа добива поголеми размери во однос на бројот на студентите и разнородноста на студиите. Мнозинството од македонските студенти студирале технички и природни науки, но ги наоѓаме нив и на хуманитарните факултети, каде покасно некои од нив и докторирале.²³ Зголемувањето на бројот на македонските студенти во Чешка и општо во Австро-Унгарија во голема мера зависело и од засилените настојувања на виенската влада да продре во Македонија до Солун преку трговијата, градењето на железници, конзулите и католичката пропаганда. Во врска со тоа продирање виенската влада давала и стипендии за студии во чешките и во други градови, а покасно, кога позициите на чешката буржоазија се зацврстиле и прошириле, владата назначила неколку Чеси за австро-унгарски конзули во Македонија, кои покрај другото дале многу и значајни автентични материјали за историјата на македонското револуционерно движење.

Под влијание на наведените и други околности, во склопот на словенската заемност и според лични афинитети и можности, повеќе чешки и словачки научници и општествени дејци пројавувале значаен интерес за историјата и положбата на Македонија и напишале доста трудови за неа. Некои од нив во тоа се ангажирале преку запознавањето на претходната македонско-чешка заемност. Така на пример д-р Емануел Фајт, по запознавањето со Миладиновскиот зборник, ги превел на чешки

²² Б. Йоцов, *Братя Миладинови в Чехия*, Годишник на Софискиот универзитет, Ист.-фил. фак., кн. XXX, 17, с. 15, 24, 29, 30 и сл., 51—68 и др.; Ѓоровски, *Капитоли од чешко-македонските културни односи*, ГИНИ, 1968, XII, бр. 2, с. 120 и др.

²³ *Slavnostní spis ... Vyššího hosp. ústavu zem. v Táboře 1866—1891*, Tábor 1891, s. 155, 169 . . . ; *Památník na oslavu ... gymnasia v Táboře*, Tábor 1912, s. 51 . . . , 85 . . . ; Archiv Karlovy university v Praze, fond: Seznamy studentů . . . , Disertace na Filos. fak., č. 373 . . .

неговите прозни текстови и како географ и патеписец ја посетил Македонија неколку пати и објавил повеќе трудови за неа. Од неговите трудови најинтересна е студијата: „Makedonie, země a lid“, која првоначално ја пријавил за докторска дисертација.²⁴ Такви автори како Фајт, кои ја посетиле Македонија и пишувале за неа, има повеќе, но ние ќе го споменеме само уште Карел Хрон, кој потекнува од Чешка и кој добил чешко воспитување. Хрон, дејствувајќи повеќе време на Балканот, ја проучувал етнографијата на Македонија и во својата студија: „Das Volksthum der Slaven Makedoniens“ меѓу првите ја докажува самобитноста и постоењето на македонскиот народ.²⁵

Меѓу најистакнатите чехословачки балканолози кои ја проучувале македонската проблематика, секако спаѓа и Константин Иречек (1854—1918). К. Иречек, како еден од тис Чеси и Словаци, кои дејствувале во балканските земји, се запознал со повеќе македонски дејци и контактирал со нив на посреден или непосреден начин. Меѓу нив се и следните: долгогодишниот македонски ајдучки војвода Иљо Марков, за кого К. Иречек дава и интересни податоци за неговата дејност;²⁶ писателот Григор Прличев, кој му подарил на К. Иречек еден редок примерок од својата хомерска поема „О Арματολός“ (Сердарот) како знак на благодарност за неговото пофално пишувание за писателските способности на Прличев;²⁷ митрополитот Натанаил Охридски, К. А. Шапкарев, Е. Спространов, Димитар Ризов и др. Некои Македонци, како Д. Ризов, кој го сметал К. Иречек за „пламенен македонски заштитник“ и други личности, го поттикнувале да ја посети Македонија и да напише книги за неа. К. Иречек и самиот бил окупиран со таа идеја и сметал да патува по Македонија во 1885 година, но тоа не се остварило ни тогаш ни покасно.²⁸

Константин Иречек уште во почетокот на своите истражувања и проучувања на историјата и географијата на балканските земји, почнал да се интересира и да собира материјали и за македонската проблематика. Таа негова работа продолжила до крајот на неговиот живот и како резултат на тоа во повеќе поопшти или самостојни трудови обработил низа прашања од македонската историја. Тоа го прави во над 20 студии, статии, рецензии и други наслови. Во главните негови трудови за бугарската и српската историја К. Иречек изнел мноштво факто-

²⁴ E. Faid, *Makedonie, země a lid*, — Osvěta, 1891, s. 239...; Из архива на К. Иречек, т. III, Софија 1963, с. 150, 152, 155.

²⁵ К. Хрон, *Народноста на Македонските Словени*, Скопје 1966, с. 29.

²⁶ К. Иречек, *Български дневник*, Софија — Пловдив 1930, т. I, стр. 239 и др.

²⁷ Из архива на К. Иречек, Софија 1953 (т. I), стр. 184.

²⁸ К. Иречек, *Б. Дневник... II*, стр. 487, 490 и др.; *Из архива... I*, с. 243, II, стр. 270 и др.

графски материјал и за македонската историја. Покрај другото, тој собирал и проучувал материјали за историската географија на Македонија. Тоа негово дело во 1886 година сè уште не било „... подготвено до таа мера за да може да се издаде“, а што станало покасно не се знае.²⁹ Откако, од 1893 година К. Иречек станал советник на австро-унгарската влада за балканските прашања, меѓу кои прашањата за Македонија биле најактуелни го засилил и проучувањето на македонската историја. За тоа сведочат неговите партии за Македонија во енциклопедиите: Brockhaus, Ottův Slovník Naučný, други негови научни трудови и неговите изјави.³⁰

За научната и политичката дејност на К. Иречек е интересно и значајно да го кажеме и следното. И покрај тоа што тој како висок државен функционер на Бугарското кнежевство ја спроведувал неговата државна политика спрема Македонија, по научна линија К. Иречек „не се искажал отворено и решително за бугарско-српскиот спор за етнографскиот облик на населението во Македонија“. Тој одбил повеќе од три понуди да напише што било за ова прашање, а покасно не ја одобрувал „делбата на Македонија меѓу сојузниците“ и се застапувал за автономна Македонија.³¹ На таков начин К. Иречек се застапувал за интересите на македонскиот народ и на Македонија.

Покрај Ј. Добровски, Павел Ј. Шафарик, а покасно Л. Нидерле и др., Константин Иречек спаѓа меѓу најистакнатите странски научници кои покренале, проучувале и обработиле мноштво прашања од македонската историја и дале значаен придонес за откривањето на Македонија како словенска земја со богато културно минато. Споменатите и други чешки и словачки научни и просветни дејци активно соработувале со повеќе македонски преродбеници како А. Палашев, Д. Петковиќ, Натанаил, Жинзифов, Цинот и др. кои ја предводеле борбата на народот против туѓата црковно-просветна и општествена доминација и работеле на посреден или непосреден начин за издигнување и проширување на македонската и словенска просвета и култура. Изложените врски и соработка меѓу Македонците на една и Чесите и Словаците на друга страна имаат научен и културно-просветен карактер со значајни посредни или непосредни ослободителни примеси, коишто посебно ги истакнуваат прогресивните аспекти на македонско-чешката и македонско-словачката заемност.

²⁹ Из архива... I, стр. 282.

³⁰ Сравнете: Б. Цветкович..., *Трудовете на К. Иречек* — Периодическо списание на Б. кн. дружество, София 1905, кн. 66, стр. 307...; Из архива... I, стр. 367.

³¹ *Македонски преглед*, год. I, кн. 4, стр. 108—109; Из архивата... I, стр. 436, 277, 295, 308 и др.

Петар СТОЈАНОВ

„МАКЕДОНСКИИ ГОЛОС“, РУСКАТА ОПШТЕСТВЕНОСТ
И МАКЕДОНИЈА 1912—1914 ГОДИНА

Во резултат на балканските војни од 1912—1913 година Македонија беше анектирана од Србија, Бугарија и Грција. Сите усилби да се зачува интегритетот на земјата со формирање на независна македонска држава останаа залудни. Иако македонскиот народ во тоа време не повел некоја организирана борба, што се должело на слабоста на неговите национално-ослободителни сили, сепак не може да се каже дека тој молкум се повинувал на новата положба. Напротив, македонските народни маси, кои со радост и надеж во ослободување ја дочекаа војната и со 16.000 доброволци на страната на сојузниците помогнаа за изгонувањето на Турција од Македонија и Балканот, увидувајќи што им носи таа нова ситуација, почнале да даваат пасивен отпор на окупаторските власти. Тој отпор се изразил во непосетување на школите, бојкотирање на судовите и установите на власта и др. Отпорот се изразил и во насилно спротивставување на разните туѓи чети кои вршеле својоволија и терор низ македонските села прикажувајќи се како авангардни „ослободители“ на македонскиот народ. Отпорот уште се изразил и во насилното разграбување на земјата на избеганите турски феудалци врз која окупаторите ставале свои раце, во одбегнување на учество во органите на власта, во сокривање и дезертирање од војската, во нејавување при запишувањето на доброволци за служење во војската на Србија, Бугарија и Грција, во сокривање на оружјето при разоружувањето што го спроведувале новите власти, во сокривање на храната од реквизициите и друго.

Додека македонскиот народ ги игнорирал новите власти и се борел само за своето запазување, одделни претставници на неговата борба за самостојност и за создавање на независна македонска држава, иако во тешки услови во земјата и во странство, се бореле и натаму против поделбата на Македонија. Меѓу малубројните, жестоко прогонети од окупаторскиот режим во Македонија, десеткуваните национално-ослободителни сили на македонскиот народ, постоеше и групата на македонските патриоти, емигранти во Петро-

град и Русија. Водачот на македонските емигранти во Петроград, Димитрие Чуповски, по потекло од истакната фамилија на македонски револуционери-автономисти од велешкото село Папрадиште, во декември 1912. година дошол во Македонија. Во Скопје, и посебно во Велес, се сретнал со македонските револуционери Петар Поп Арсов, Ризо Ризов, Павел Шатев и други патриоти. На своите состаноци тие се договориле да покренат акција за собирање на сите преостанати македонски револуционерни сили и други прогресивни македонски патриотски кругови со цел, организирано да се обрзат до амбасадорите на Лондонската конференција и владите на балканските и европските држави за повлекување на окупаторите од Македонија и за создавање на независна македонска држава. Од Велес во Солун, Битола и низ други градови на Македонија биле испратени поедини претставници од групата, меѓу кои Павел Шатев, Ризо Ризов и други, да го сондираат теренот и да се поврзат со други македонски активисти, кои би ја прифатиле наведената цел. Меѓутоа, членовите на групата и Чуповски биле прогонети и сневозможени да дејствуваат во самата Македонија. Чуповски бил принуден повторно да емигрира во Русија.

По неуспешниот обид да организира акција во самата Македонија, Чуповски со своите другари, членови на Македонската колонија во Петроград, Ѓорѓи Н. Ѓоргов, д-р Гаврил Константинович, инж. Ј. Ѓоргов, Наце Димов и други од пролетта на 1913. до есента на 1914. година се ангажирал, својата замисла да ја изведе од Русија. За таа цел било покренато издавањето на списанието „Македонскиот глас“ како „Орган на приврзаниците на независна Македонија“. „М. Г.“ почнал да излегува на 22 јуни 1913. година во Петроград, речиси непосредно пред Втората балканска војна која започнала на 29 јуни 1913. година.

Доживувајќи ја трагичната судбина на својата татковина, македонските патриоти во Петроград преку „М. Г.“ повеле широка објаснувачка и општествена дејност со цел, официјалните државни фактори и јавното мислење на Русија да се покренат и заложат за ослободувањето на македонскиот народ. Стоејќи на позицијата дека е историско, политичко и национално право на македонскиот народ да создаде своја независна држава, македонската интелигенција на чело со Чуповски развила жива политичка и пропагандистичка активност и во написите преку „М. Г.“ и во печатот на руската демократска јавност го запознавала руското општество и политичките кругови со судбината на македонскиот народ.

Во единесетте броја на „Македонскиот глас“ приврзаниците на независна Македонија поместиле околу 190 написи од кои околу 60 директно го третирале прашањето за создавањето на независна македонска држава. Останатите написи содржеле разновидни и бројни материјали и податоци од историското минато, културните придобивки, географијата, етнографијата, економиката итн. на Ма-

кедонија од најстари времиња до современите настани. Страниците на „М. Г.“ редовно содржеле преглед за положбата во Македонија и за односот на окупаторските власти спрема македонскиот народ, и посебно за нивната денационализаторска и терористичка политика и управа. На страниците на „М. Г.“ постојано се истакнувала потребата на помошта на официјална Русија во правилното решавање на македонското прашање. Од неа се барало да се заложат вековната историска борба за политичко и национално ослободување на македонскиот народ да се реализира дефинитивно на следниот начин:

- окупаторите да се повлечат од Македонија,
- под заштита на големите сили да се создаде независна македонска држава со седиште во Солун,
- со истата да управува Народно собрание, избрано на демократски начин.

Во ваквата држава, се бара македонскиот народ и народностите да добијат полна рамноправност во национална, политичка и верска смисла. Борејќи се за независна македонска држава „М. Г.“ пред руската јавност ја истакнувал улогата на илјадниците македонски доброволци на страната на балканските сојузници во војната против Турција. При ова барал признавање на сојузнички статус на македонските борци и остро ја осудувал завојувачката разделничка интервенција на балканските сојузници во Македонија, барајќи го нивното повлекување од Македонија и нејзиното признавање како рамноправен, независен член на Балканскиот сојуз.

„М. Г.“ и барањата на македонските патриоти официјалната руска политика ги пречекала негативно. Таа настојувала со сите сили да го одржи постоењето на Балканскиот сојуз како брана спрема австро-унгарскиот продор кон Егејското Море и на исток. Таа ги знаела исто така и претензиите на Србија, Бугарија и Грција и нивната неотстапчивост од Македонија. Поради сè ова официјална Русија со сите сили настојувала да се задоволат нивните интереси, само на некој начин да се одржи нејзиното влијание на Балканот преку Балканскиот сојуз, иако била свесна дека тој во моментот бил мошне несигурен и дека спротивностите меѓу сојузниците биле непремостиви. Заради последново, Русија уште повеќе не сакала да се зафаќа со решавањето на македонското прашање, иако со „Тајниот анекс“ од Српско-бугарскиот договор од 13 март 1912. година ѝ било дадено исклучиво право на арбитер за иднината на Македонија. Таа сметала дека освојувањето на македонските територии и останатите турски владеења на Балканот од страна на нејзините балкански сојузници сепак придонесува за јакнењето на нејзиното влијание и позиции во тој дел на Балканот.

Додека официјалната руска политика ги гонеше своите цели и интереси на Балканот и се оглушуваше на апелите и барањата на македонските патриоти околу „М. Г.“, руската прогресивна јавност недвосмислено застава на нивна страна поддржувајќи ја нивната борба за создавање на независна македонска држава.

Во разгорените дипломатско-политички дискусии, дебати на разни собири и полемики низ печатот помеѓу официјалните личности на руската политика и други нејзини застапници, од една, и претставниците на македонската колонија во Петроград од друга страна, голем број истакнати руски општественици и учени земале активно учество и многу им помогнале на македонските патриоти околу „М. Г.“ во ширењето на вистината за Македонија и за тешката положба во која западнал македонскиот народ и народностите во неа. Исто така тие активно застанале на страната на Македонците во дебатите со великобугарските и великоруските емисари што во тоа време испратени од своите влади престојувале во Русија со цел официјалните кругови и јавното мислење да ги „информираат“ за „леgitимните права“ на своите буржоаски држави во Македонија. Во поддршка на каузата на „М. Г.“ истапувале и весниците „Ден“, „Рускаја молва“, „Славјанин“, „Руское слово“, „Современик“, „Гражданин“, „Реч“, „Живаја жин“, „Жин длја всех“, „Петербургскаја газета“, „Петербургскиј листок“, „Симбирјанин“, „Дим отечества“ и други столични и провинциски весници и списанија. На нивните, и на страниците на „М. Г.“, во прилог на каузата за независна македонска држава се јавувале со свои мислења и ставови, дискусии и полемики истакнати руски журналисти, писатели, професори, генерали и други општественици. Меѓу нив ќе ги споменеме само кнезот В. П. Мешчерски, М. П. Фјодоров, В. Ј. Богучарски, З. П. Семјонов, д-р Б. Кирченко-Астрамов, А. Коломнов, протојерејот А. Мурин, писателот В. В. Водовозов, генералот Татјонов, проф. А. Ритих, Александар Кон и други, како и одговорните редактори на самиот „М. Г.“ И. П. Кулезнев и Д. Д. Архангелски.

Својата поддршка, рускиот печат и претставниците на прогресивното општествено мислење, на своите македонски пријатели во Петроград почнале да ја даваат уште веднаш по излегувањето на првиот број на „М. Г.“. „Меморандумот за независноста на Македонија, предаден од Македонската колонија во с. Петербург до Конференцијата на пратениците на големите држави во Лондон“ од 1/14 март и „Меморандумот на Македонците до владите и до општественото мнение на сојузените балкански држави“ од 7/20 јуни 1913. година, поместени во првиот број на „М. Г.“, биле прифатени со интерес, наишле на широк одзив и веднаш биле поместени на страниците на бројни гласила на словенофилските кругови во Русија. Сите централни и провинциски весници што ги објавиле „Меморандумите“ на Македонците за независна Македонија, отворено и исцело застанале на страната на Македонците, чии барања за

независна Македонија ги огласиле за праведни и единствено исправни за ослободувањето на македонскиот народ и за отклонувањето на заплашувачката меѓусебна војна пред која во јуни 1913. година се наоѓале балканските сојузници.

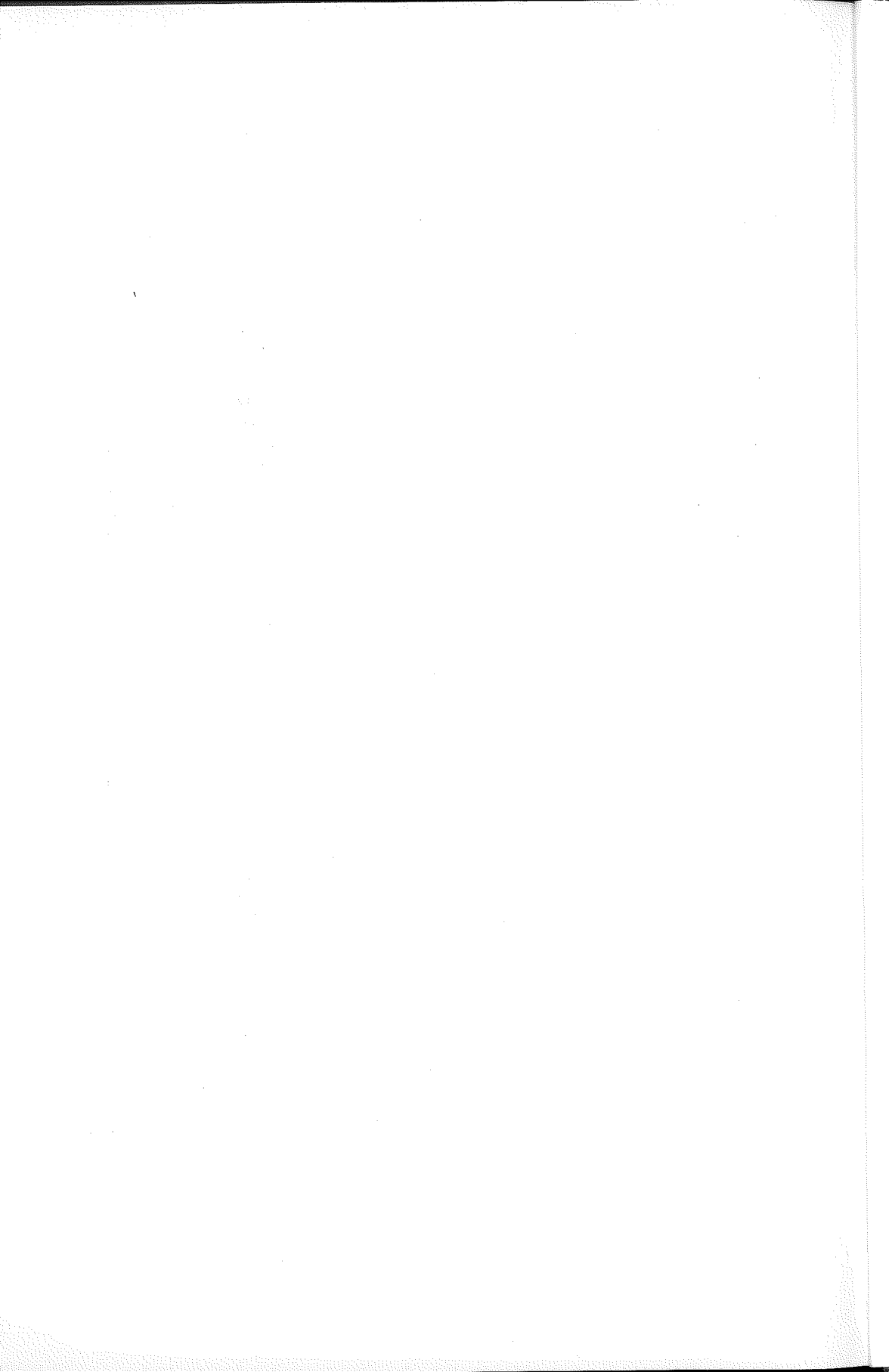
Во ова време, околу почетокот на Втората меѓусојузничка војна, и потоа сè до престанувањето на излегувањето на „М. Г.“, рускиот печат мошне често пишувал и го покренувал од перото на своите бројни соработници македонското прашање и неговото решавање преку создавање на независна Македонија. Во в. „Ден“, од перото на општественикот Чацки читаме: „ако вие навистина сакате да ја спречите оваа ужасна братоубиствена војна, ако сакате да воспоставите на Балканот вистински и цврст мир, кој ќе ги оневозможи новите војни, благодарейќи на срамното распарчување на живото тело на Македонија, . . . — тогаш кренете го својот глас за автономна Македонија, настојувајте пред руското општество, пред руската и европската дипломатија да се застапат и да настојуваат за автономијата на Македонија . . . затоа што само автономна Македонија ќе го обезбеди Балканскиот сојуз и Конфедерацијата, и најпосле, затоа што за автономна Македонија се бореа и ја пролеваа својата крв најдобрите синови на Македонија во дните на нејзиното беспросветно ропство . . .“. Во екот на Втората меѓусојузничка војна во бр. 2 „М. Г.“ ја поместил статијата „Жртвите на жестоката пресметка“ од автор под псевдоним „Рускиј“, во која тој заклучува дека: „Македонија не учествува во спорот за хегемонија; таа не сака и натаму да биде „јаболко на раздорот“ меѓу браќата, таа не сака, исто така, ни да му припаѓа на кого и да било. Македонија сака и ги има сите услови за тоа — да биде независна, целосна и самостојна. Ниту војната, ниту поделбата на татковината на словенската култура, па макар како и да заврши оваа поделба: со договор или со нова спогодба, — не ќе воспостават цврст и долг мир на Балканот. Единствениот пат што води кон тоа е слободата и независноста на Македонија. Сега таму одново загрмеа истрели. Можеби тие погласно и победливо од сè друго ќе ја докажат неопходноста Македонија да се оддели во самостојна држава“. Во разгорот на дебатите и полемиките околу припадноста, „правото“ и „неправото“ на Србија и Бугарија во Македонија, околу „ургенциите“, „научните информации“ и друго, околу ставовите на Миљков и службените органи „Речь“ и „Инвалид“ (на Военото министерство) за „веродостојноста“ и аргументираноста на „Меморандумите“ на Македонците за независна Македонија, и за оправданоста на нивното барање, — мошне интензивно пишувале и информирале в. „Ден“, „Рускаја молва“, „Славјанин“ и други. Во полемика со „Речь“, „Ден“ пишувал: „Српско-бугарскиот договор во нашите очи нема никакво значење, веќе поради тоа, што и не може да постои договор за поделбата на Македонија, која сака и која ги има сите права да остане единствена, неделива и независна. Тие

немаат право насилно да го делат меѓу себе народот, кој толку долго и херојски се бореше за својата слобода и чие ослободување сојузниците го изнесоа пред лицето на целиот свет како единствена причина на нивната војна со Турција“. Поместувајќи ја статијата (во изводи) на познатиот публицист В. В. Водовозов под наслов „Опачината на „Ослободителната војна“ („М. Г.“ бр. 3) која авторот ја завршува со познатата девиза: „Ние сме Македонци, — ние не сме Срби, ни Бугари, туку просто Македонци. Македонскиот народ постои независно од бугарскиот и српскиот. Ние им сочувствуваме и на едните и на другите, и на Бугарите и на Србите: кој ќе го помогне нашето ослободување, нему ќе му благодариме, но нека Бугарите и Србите не забораваат дека Македонија им припаѓа само на Македонците“, — редакцијата на „М. Г.“ во својата забелешка резимира: „Сега конечно стана јасно дека војната, отпочнатата од сојузниците божем за ослободување на многумачената Македонија, не беше ништо друго туку династичка завојувачка војна“.

Во потврда на ова в. „Гражданин“ ги изнесува ставовите на кнезот В. П. Мешчерски кој „никогаш не бил поклоник на воените успеси на Србите и Бугарите, што ги постигнаа во нивната последна војна против Турците; тој секогаш говореше дека оваа војна се води не за ослободувањето на Македонија, туку за постигање, на нејзина сметка, хегемонија на Балканот од страна на оваа или онаа балканска држава“— „Ете зошто треба (предлагал Водовозов, — П. С.) — да најдеме друг излез: воспоставувајќи мир на Балканскиот Полуостров, и оставајќи им на војувачките страни делови од земјите што тие ги завојуваа, по секоја цена да се обнови Македонија во нејзините поранешни предели и да се признае за самостојна држава, како што стана со Албанија...“ и завршувајќи ги своите медитации по искажувањата на Мешчерски в. „Гражданин“ заклучува: „Постигањето на полна независност на Македонија под влијанието на Русија ќе го закрепи престижот на Русија. Сега со зборовите од престолот би се распаднале сите интриги „на братскиот сојуз“, кој се заборава во својата фиктивна големина, и слободна Македонија ќе се поклати пред големиот руски цар“. Во полемиката на Александар Кон со генералот Паренсов од деновите на заседанијата на Букурешката конференција (првите денови на август 1913. година — П. С.) поместена во бр. 4 на „М. Г.“ под наслов „Самостојноста на Македонија како локализација на балканскиот пожар“, осудувајќи ги ставовите на Паренсов дека борбата за автономија на Македонија била дело на Евреи и масони, Кон заклучува: „Јас не верувам во плодотворноста на Букурешката конференција... Но како и да ги реши Конференцијата сите прашања, јас секогаш ќе останам при гореизнесеното мислење, дека за цврст мир на Балканот е неопходна независна Македонија (подвлекол А. Кон). Секаквото нејзино распарчување, санкционирано од мировниот договор, ќе биде само на штета на огромното значе-

ње на меѓународното право. Изградениот врз компромиси договор, наскоро ќе биде нарушен . . .“ (Подвлекувањата на А. Кон.) Колку бил во право А. Кон, покажале мошне блиските настани во 1914 и 1915 година. На Букурешкиот мировен договор на 10 август 1913 година, Македонија била „и правно“ разделена и анектирана од Србија, Грција и Бугарија. Д-р Борис Кирченко во својата статија „Наша должност“ („М. Г.“ бр. 4) по однос на Букурешката поделба на Македонија заклучува дека: „На сите веќе им е јасно дека убавите фрази за „словенското братство“, за „крстот на Света Софија“, за „ослободувањето на помалите браќа што офкаат под игото на варварите“ и сл. биле надворешни украси, магла, со кои сојузничките влади свесно ја прикривале својата лакомост и несразмерност на своите соништа. Сега оваа млага се растргна, и династичкото наличие на ставот спрема војната се покажа со сета своја нескриена голотија“, и апелирајќи кон руската дипломатија и општественото мислење Кирченко продолжува: „Несреќна Македонија, која на сите Словени им ги дала почетоците на културата и писменоста, треба да биде автономија и заедно со својот главен град Солун да влезе како рамноправен член во словенско-грчко-романската федерација. Само тогаш ќе биде изгаснат пожарот на Балканот и новата држава ќе пристапи кон мирен културен развиток“.

Меѓутоа, пожарот на Балканот мошне скоро по Букурешкиот мир бил пак разгорен. Со почетокот на Првата светска војна, македонското прашање повторно се актуелизирало. Поларизираните балкански партнери во Македонија, Србија и Бугарија, наредени во противничките завојнени блокови на Антантата и Централните сили, во 1915. година повторно влегле во меѓусебна војна за Македонија и за хегемонија на Балканот. И во ова време руските приврзаници на македонската државно-национална самостојност биле активни на тој план. Во соработка со членовите на македонската колонија во Петроград („М. Г.“ веќе беше престанал да излегува — заб. наша) во јуни месец 1915. година Друштвото за словенска заемност ја објавува познатата „Резолуција по македонското прашање“ во која меѓу другото се изјавува: „Најправилното решение на ова прашање би било да се образува целокупна и независна Македонија, и тоа откако ќе се одделат од Србија, Бугарија и Грција заземените од нив во 1913. година делови на Македонија. На тој начин од разеднетата на три дела многустрадална земја би била пресоздадена конечно единствена целосна држава, која ќе може да се развива во рамките на своето самостојно постоење“. И ова барање и апелирање на совеста на завојнените балкански и европски империјалисти во 1915. година за независна Македонија отишло, како и поранешните, попусто. Тие биле презафатени со прераспределбата на светот.

ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЈА И ФОЛКЛОР

Милан Ѓурчинов

Антиромантичарскиот принцип во поетиката на Б. Л. Пастернак 85

Владимир Мошин

XVII век како преломна епоха во историјата на литературното творештво во словенскиот свет — — — — — 95

Цветанка Органџиева

Народниот еп (јужнословенски и руски) — најпривлечен жанр во романтичкиот период на изучување на народното поетско творештво 163

Кирил Пенушлиски

Турски елементи (влијанија) во македонскиот фолклор — — — 115

Харалампие Поленаковиќ

Историската основа на „Крвава печалба“ од Вацлав Волоѓко — 125

Блаже Ристовски

Специфичната улога на романтизмот во истражувањето на македонскиот фолклор и во македонското национално будење — — 131

Томе Саздов

Нови процеси во македонската народна поезија — — — — — 141

Александар Спасов

Примери на користење на надреалистичкото искуство во современата македонска поезија — — — — — 147

Георги Сталев

Григор Прличев како преводач на поезија — — — — — 157

Гане Тодоровски

Петар Даниловиќ Драганов и неговиот интерес за македонскиот фолклор — — — — — 163

ИСТОРИЈА

Ристо Поплазаров

Македонско-чешки и македонско-словачки културни и научни врски во XIX век — — — — — 173

Петар Стојанов

„Македонскиот глас“, руската општественост и Македонија 1912 — 1914 година — — — — — 183

РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ
СЛАВИСТИ ЗА VII МЕЃУНАРОДЕН
СЛАВИСТИЧКИ КОНГРЕС
ВО ВАРШАВА

*

Издавач

Сојуз на друштвата за македонски
јазик и литература на СРМ

*

Редакционен одбор

Милан Ѓурчинов, Блаже Конески,
Благоја Корубин, Димитар Митрев,
Харалампие Поленаковиќ

*

Техничка редакција
Радомир Андоновски

*

Коректура

Алена Георгиевска

Печат: Универзитетска печатница
„Кирил и Методиј“, Скопје.
Тираж: 700 примероци.
